

ISSN: 2149-1097

**İZMİR ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**JOURNAL OF IZMIR
STUDIES**

20

İzmir-2024
İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Yıl 10, Sayı: 20, 2024

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

EDİTÖR: Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

İDARE MERKEZİ/CORRESPONDENCE: Gençlik Caddesi No: 21 Pembe
Köşk 35100 Bornova-İZMİR

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN

Prof. Dr. Atilla BATMAZ

Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN

Prof. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

Prof. Dr. Pınar FEDAKAR

HAKEM KURULU/ REFEREE BOARD

Prof. Dr. Atilla BATMAZ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, *Milli Savunma Üniversitesi.*

Prof. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Besim ÖZCAN, *Atatürk Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cumhuriyet TANRIVER *Ege Üniversitesi*

Prof. Dr. Cüneyt KANAT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Evangelia BALTA, *National Hellenic Research Foundation.*

Prof. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi*

Prof. Dr. Hasan MERT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Herkül MİLLAS, *Emekli Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Kemal ARI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mehmet ERSAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Necdet HAYTA, *Gazi Üniversitesi.*

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ruth HAGENGRUBER, *Paderborn Üniversitesi*

Prof. Dr. Pınar FEDAKAR, *Ege Üniversitesi*

Prof. Dr. Selami FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Spiridon SFETAS, *Aristotle University of Thessaloniki.*

Prof. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Xaris EXERTZOGLOU, *University of Aegean.*

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Eva Maria SENG, *Paderborn Üniversitesi.*

Prof. Dr. Frank GÖTTMANN, *Paderborn Üniversitesi.*

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, *Ankara Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mahir AYDIN, *İstanbul Üniversitesi.*

Doç. Dr. Hasan UÇAR, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Serpil ÖZMİHÇİ, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Doç. Dr. Ali OZAN, *Pamukkale Üniversitesi.*

Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. M. Kemal HAYKIRAN, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*

Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Yücel AKSAN, *Ege Üniversitesi.*
Emekli Öğretim Üyesi.

Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ, *Aydın Adnan*
Menderes Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, *Aydın*
Adnan Menderes Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Orkun Hamza KAYCI,
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Dr. Gregory STOURNARAS, *Aristotle*
University of Theassaloniki.

SEKRETERYA

Yasin ÖZDEMİR-İbrahim HAMALOĞLU

YAYININ TÜRÜ: Uluslararası, Hakemli.

KISALTMASI: IAD

E-POSTA: izmiraum.ege.edu.tr / izmiraum@gmail.com

TLF: 0232 342 72 24

Yayın Tarihi: 27.06.2024

Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova -İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Linkleri

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

<https://izmiraum.ege.edu.tr/tr-5780/yayinlarimiz.html>

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER/ ARTICLES

- Kader GÜRGEN ERDEM, Aylin Ü. ERDEM, Cümhur TANRIVER**
Bayraklı Höyüğü (Eski Smyrna) MÖ 3. Binyıl Stratigrafisine Dair Son Veriler.....1
- Murathan KÖSEOĞLU,**
Bizans ve İzmir Beyliğı Mücadelesi “Mali ve Siyasi Bir Değerlendirme”.....17
- Uğur AVCI,**
19. Yüzyılın İlk Yarısında Çine Kazası'nın Meslekî Yapılanması..... 33
- Samet YILDIZ,**
Birgi Tarihine Bir Katkı: 1845 Tarihli Temettüât Defterinde Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) Karyeleri.....65

BAYRAKLI HÖYÜĞÜ (ESKİ SMYRNA) MÖ 3. BİNYIL STRATİGRAFİSİNE DAİR SON VERİLER

Kader Gürgen Erdem*

Aylin Ü. Erdem**

Cumhur Tanrıver***

Makale Geliş Tarihi: Haziran 2024

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2024

Öz

Bayraklı Höyüğü'nde (Eski Smyrna) yürütülen yeni dönem kazıları, MÖ 3. binyıl süreciyle ilgili veriler sunmaktadır. Daha önceki kazılarda da MÖ 3. binyıla tarihlenen tabakalar bulunmuş olsa da bunlarla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede Bayraklı yerleşiminin MÖ 3. binyıla tarihlenen tabakalarından elde edilen arkeolojik veriler, radyokarbon (C14) yaş tayini analizleri ile değerlendirilerek MÖ 3. binyıl stratigrafisi ve kronolojisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Bayraklı Höyüğü (Eski Smyrna), Erken Tunç Çağ, Kronoloji.

Recent Evidence for the Stratigraphy of 3rd millennium BC at Bayraklı Mound (Old Smyrna)

Abstract

The recent excavations at Bayraklı Mound (Old Smyrna) provided data, dating to the 3rd millennium BC. Although layers dating to the 3rd millennium BC have been found in previous excavations, they have not been extensively studied. In this paper, the Archaeological data obtained from the 3rd millennium BC layers of Bayraklı settlement evaluated in the light of radiocarbon (C14) dating, stratigraphy and relative chronology.

Key Words: Western Anatolia, Bayraklı Mound (Old Smyrna), Early Bronze Age, Chronology.

* Doktorant, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, e-mail: kadergurgenerdem@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0746-832X>.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, e-mail: aylinerdem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5584-9357>.

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, e-mail: cumhur.tanriver@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3207-275X>.

GİRİŞ

Bayraklı Höyüğü (Eski Smyrna), İzmir'in Bayraklı ilçesinde, bugünkü deniz kıyısından 600 metre kadar içeride doğal bir kayalık üzerine inşa edilmiş, yaklaşık 100 hektarlık bir yerleşim yeridir¹ (Resim 1). Bayraklı'da 1948 yılından beri yürütülen arkeolojik çalışmalar, burada MÖ 3. binyıldan MÖ 3. yüzyıla kadar uzanan bir yerleşim silsilesinin varlığını ortaya koymaktadır². Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıl süreci, küçük bir alandakite sezonluk kazı çalışmasıyla biliniyordu. Söz konusu çalışma, 1949 yılında, höyüğün güneybatısında "E Açması" olarak adlandırılan kazı alanında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, E. Akurgal tarafından yayınlanmış ve söz konusu çalışmada taş temelli, kerpiç duvarlı dörtgen planlı yapılarla temsil edilen 3 tabakalı bir mimari oluşumun varlığından bahsedilmiştir. Bahsi geçen tabakalarda tespit edilen çanak çömleklerin Troya I ve II örnekleriyle olan benzerliğinin altı çizilerek MÖ 3000-2500 ile MÖ 2500-2000 yıllarına tarihlendirilmiştir³.

2014 yılında Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Cumhuriyet Tanrıver başkanlığında devam eden kazı çalışmalarında Tunç Çağ tabakalarının çalışılmasına da ağırlık verilmiştir⁴. Bu çerçevede, 2017 yılında, yerleşimin güneybatısında, "Batı Açmaları" olarak adlandırılan kazı alanında, Bayraklı Höyüğü'nün, MÖ 3. binyıl yerleşimine yönelik bilgilerin genişletilmesi amacıyla, çalışmalara başlanmıştır. Yürütülen çalışmaların öncelikli hedefi, Bayraklı Höyüğü'nün bu az bilinen MÖ 3. binyıl yerleşimini tüm yönleriyle ortaya koymaktır. Bilindiği üzere, Erken Tunç Çağı, Anadolu'da ilk kentlerin, sitadellerin, organize ticaretin, bölgeler arası ilişkilerin ve yönetici sınıfın ortaya çıktığı bir dönemdir. Bayraklı yerleşimi kurulduğu andan itibaren bir liman kenti olarak tanımlansa da, MÖ 3. binyılda,

* Doktorant, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, e-mail: kadergurgenerdem@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0746-832X>.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, e-mail: aylinerdem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5584-9357>.

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, e-mail: cumhuriyet.tanriver@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3207-275X>.

¹ Öner ve Kayan 2006; Öner vd. 2018.

² Akurgal 1950, 4; Cook 1958,9; Akurgal 1993,45; Akurgal 1997, 13.

³ Akurgal 1993, 45; Akurgal 1997, 13.

⁴ Erdem A.Ü ve, Tanrıver 2016; Erdem 2017; Tanrıver vd. 2017,; Akar-Tanrıver ve Erdem 2020.

Bayraklı'nın kentsel özelliklere sahip olup olmadığı henüz arkeolojik veriler üzerinden doğrulanmamıştır. Dolayısıyla yeni arkeolojik çalışmalarımızın temel hedeflerinden birisi de, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıldaki kentsel niteliğini arkeolojik bulgular üzerinden tüm yönleriyle ortaya koymaktır.

Stratigrafi ve Kronoloji

2017 yılında, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıl sürecini aydınlatan “E Açması'nın” bulunduğu alanda, “Batı Açmaları” olarak adlandırdığımız yeni bir kazı alanı belirlenmiştir (Resim 2). Söz konusu alanda yürütülen çalışmaların ana hedefi, yukarıda da belirtildiği gibi, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıl'daki olası kentsel niteliğine yönelik arkeolojik bulguları açığa çıkarmak, şehir surunu tespit etmek ve bu sayede yerleşimin sınırlarını, boyutunu, ortalama nüfusunu hesaplayabilmektir. Ayrıca Bayraklı yerleşiminin MÖ 3. binyıl sürecinde, Anadolu ve Ege dünyasındaki yerini ve bölgeler arası ilişkilerini ortaya koymaktır. Şimdiye kadar yürütülen çalışmalarda toplamda 170 metrekarelik bir alan kazılmıştır (Resim 3). Bu alandan elde edilen veriler, şu ana kadar 5 mimari tabakanın varlığını ortaya koymaktadır.

En üstteki I. tabaka, taş temelli, kerpiç duvarlı, dikdörtgen planlı uzun yapılarlatemsil edilmektedir (Resim 4). Söz konusu yapılar güney tarafta açığa çıkarılan doğu-batı yönlü taş temelli bir duvara dayandırılmıştır. Kuzey-güney yönlü uzanan yapılara ait temeller, orta boy dere taşından üç sıralı olarak yapılmıştır. Bu tabakadan ele geçen çanak çömleklerin büyük bir kısmı çarkta üretilmiştir. Kaplar arasında kırmızı veya kahverengi astarlı yatay kulplu çanaklar, az sayıda gri mal geleneğinde üretilmiş yatay kulplu çanak ve goblet kaideleri, kırmızı, kahverengi veya devetüyü renklerinde “Kalinlaştırılmış Dudaklı Kâseler” (Bead-rim), üzerine kabartma insan yüzü veya bıyık motifi işlenmiş omurgalı çanaklar, çömlekler ve gaga ağızlı testiler yer almaktadır⁵. Bu kapların benzerlerine Küllüoba'nın Orta Tunç Çağı'na geçiş dönemi tabakalarında rastlanmaktadır⁶. Bu tabakadan henüz radyokarbon (C14) tarihlleme yapılmamış olmasına rağmen, çağdaşı H Açması'ndan alınan radyokarbon örnekler, MÖ 1955-1771 yılları arasında vermektedir (Tablo 1). Dolayısıyla, Bayraklı'da I. tabaka olarak adlandırdığımız tabakanın, çanak çömlek

⁵ Eroğlu ve Erdem A.Ü, 2022, 39-40, figür 9. Erdem vd. 2023, 90-96, Figure:5.

⁶ Şahin 2015a, 39-54.

paralelleri ve radyokarbon tarihleri çerçevesinde, Erken Tunç Çağ sonu veya Orta Tunç Çağ'ın başlangıcına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır⁷.

Bayraklı Höyük	Örnek No	Örnek Türü	Uygulama	d13C	Konvensiyonel Tarih BP	Kalibre BCE (2σ Range)
H Açması IV. Tabaka (Batı Açması I. Tabaka ile çağdaş)	TÜBİT AK-1346	Kemik	Collagen Extract ion-Ultrafiltration	-18,6±0,5	3544±27	(%95,4) 1955-1771
Batı Açması II. Tabaka	TÜBİT AK-1347	Kemik	Collagen Extract ion-Ultrafiltration	-19,6±0,5	3570±29	(%82,6) 1984-1876

Tablo 1: Bayraklı Höyüğü Radyokarbon (C14) Analizler (Tübitak MAM)

II. tabaka verileri, I. tabaka mimarisinin hemen altındaki kuzey-güney yönlü kerpiç kalıntılardan oluşmaktadır (Resim 4). Söz konusu kerpiçlerin kaldırılması sırasında, yer yer beyaz kille sıvanmış bir taban hattı tespit edilmiş olup, kerpiçlerin bu taban üzerine düştüğü anlaşılmıştır. II. tabakadan itibaren devam eden derinleşme çalışmaları sonucunda ulaşılan taban kalıntıları ise III. tabakaya işaret etmektedir. Her iki tabakadan ele geçen çanak çömleklerin arasında el yapımı çanak çömleklerin yer alması dikkati çekmektedir. Koyu kahve, kırmızımsı kahve ve siyah tonlarındaki el yapımı kapların hamurları bol katkıdır. Erken Tunç Çağ'ın tipik siyah açkılı çanak çömlek parçalarına da rastlanır. Ayrıca açkısız koyu gri veya

⁷ Erdem vd. 2019, 41; Erdem, A.Ü ve Gürgen-Erdem 2022, 184-186.

siyah tonlarında boyunsuz çömlek formundaki mutfak kapları da görülmektedir. Bunların ağız kenarlarının hemen altında, uçları aşağı bakan hilal biçimli tutamaklar dikkati çeker (Resim 5). Bahsi geçen kapların paralelleri, Troya, Limantepe, Beycesultan, Demircihöyük ve Küllüoba gibi merkezlerin Erken Tunç Çağ III tabakalarından bilinmektedir⁸. Kap formları arasında bulunan “Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâseler” (Bead-rim) olarak bilinen ve Küllüoba örnekleri çerçevesinde Erken Tunç Çağ III’e tarihlenen kapların benzerleri Bayraklı’nın II. ve III. tabakalarında yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır⁹. Ayrıca III. tabakada bulunan boya bezemeli tankard örneği de dikkat çekicidir ve benzerleri genellikle Kıta Yunanistan’dan bilinmektedir. Dolayısıyla çanak çömlek verileri çerçevesinde yapılan görel tarihlemeye göre, Bayraklı’daki II. ve III. tabakaların, Erken Tunç Çağ III dönemine tarihlenebileceği anlaşılmaktadır. Söz konusu tabakalarda ele geçen diğer buluntular arasında en dikkati örneği, el yapımı, açık kahverengi hamurlu, dar ağızlı ve küresel gövdeli bir çömlek içine istiflenmiş gümüş takılar oluşturur (Resim 6). Yaklaşık 12 santim genişliğinde bir kütle şeklindeki bu hazinenin, gümüşten oluştuğu mikroskobik incelemeler, kesit fotoğrafları ve P-XRF analizleri sayesinde anlaşılmaktadır. Birbirine kaynaştığı için tek bir kütle halinde ele geçen bu takıların tam olarak sayısı ve özelliklerine dair net bir şey söylemek henüz mümkün değildir. İncelemeler ve röntgen fotoğrafı sonuçlarına göre, bu takı grubunun içinde farklı boyda çok sayıda boncuklar, spiral küpeler ve yüzükler, bilezikler, üzeri farklı boyda metal boncuklarla (granül) süslenmiş saç iğneleri ve ince levhalardan oluşan alın bantları (diadem) yer almaktadır (Resim 6). Çömleğin içinde, gümüş takılarla birlikte bulunan kemik parçasından elde edilen radyokarbon (C14) tarih, MÖ 1984-1876 yıllarına işaret etmektedir (Tablo 1). Dolayısıyla gerek seramikler üzerinden yapılan görel tarihleme, gerekse radyokarbon tarihler birbiriyle tutarlı bir sonuç vermektedir. Buna göre, Bayraklı’daki II. ve III. tabakaların Erken Tunç Çağ III dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Bayraklı’daki III. ve IV. tabakalara, küçük bir alanda gerçekleştirilen derinleşme çalışmaları sırasında ulaşılmıştır. Bu tabakalarda açığa çıkarılan mimari veriler, dörtgen planlı, taş temelli kerpiç yapı kalıntlarına sahiptir

⁸Blegen vd. 1953; Şahoğlu 2011, 139; Lloyd ve Mellaart 1965, 84-99, Efe 1988, 12, Efe ve Türkteki 2005, Sarı 2012.

⁹Şahin 2015b, 96-114.

¹⁰Erdem A.Ü 2021, 91-94, Erdem vd. 2023, 95.

(Resim 7). Ele geçen çanak çömlekler, Erken Tunç Çağı I ve II dönemlerinin tipik el yapımı, siyah açkılı formlarından oluşmaktadır. Gaga ağızlı testiler (Resim 8), üç ayaklı kaplar, ağız kenarı üzerine boynuz çıkıntısı olan çanaklar ve beyaz dolgu bezemeli kaplardan (Resim 9) oluşmaktadır. Benzer kaplar, Batı Anadolu'da Troya I¹¹, Kumtepe IB¹²Yassitepe¹³,Limantepe VI¹⁴, Thermi I-II¹⁵,Poliochni Mavi Evre¹⁶ gibi birçok merkezden bilinmektedir.

Sonuç olarak, Bayraklı Höyüğü'nün MÖ 3. binyıl sürecine ilişkin Batı Açmaları'ndan elde edilen kanıtlar, MÖ 3000'lerden itibaren MÖ 1900'lere kadar kesintisiz bir yerleşim stratigrafisinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tabakalardan ele geçen buluntular çerçevesinde yapılan görelî tarihlenmenin, radyokarbon tarihlerle tutarlı bir sonuç sunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bayraklı Höyüğü'nde 2017-2023 yılları arasında "Batı Açmaları" olarak adlandırılan alanda yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları, yerleşimin MÖ 3. binyıl sürecini aydınlatmaktadır. Çalışmalar sonucu tespit edilen 5 tabakadan elde edilen arkeolojik veriler, MÖ 3. binyıla tarihlenen verilerin varlığını göstermektedir. Gerek mimari veriler, seramikler ve diğer buluntular, gerekse radyokarbon tarihler, MÖ 3. binyılda Bayraklı'da kesintisiz bir yerleşim stratigrafisinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Bayraklı yerleşimi kurulduğu andan itibaren bir liman kenti olarak tanımlansa da, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, MÖ 3. binyıldaki olası kentsel özelliklerine dair herhangi bir mimari veri veya arkeolojik bulgu ele geçmemiştir. Bilindiği üzere, Bayraklı yerleşiminin gerek MÖ 3. binyıl, gerekse MÖ 2. binyıla tarihlenen olası bir şehir suru henüz tespit edilememiştir. Ancak Batı Açmaları'nın höyüğün güneybatı sınırına yakın konumundan dolayı, olası şehir surunun bu yapıların hemen güneyinden devam etmiş olabileceği düşünülmektedir. Önümüzdeki yıllarda bu alanda yürütmeyi planladığımız çalışmalarla, MÖ

¹¹Blegen vd. 1950, fig.266: 8; Lev.230:33.159,35.648,36.677

¹²Sperling 1976, Fig. 18; 558.

¹³Derin 2020, 14, Fig. 11: 52-53;15, Fig.12, 67-68.

¹⁴Erkanal 1998, res. 6: Şahoğlu 2002: Lev.18-20.

¹⁵Lamp 1936, Fig.26; plate. XXXV.9-11, Fig.26: pyxides 1-2

¹⁶Bernabo-Brea 1964, Tav. LXXI, CXXXII, CLIV-CLIVII.

3. binyıl suruyla ilgili soruların da aydınlatılması hedeflenmektedir. Bu sayede, yerleşimin boyutu ve olası nüfusu üzerine tahminde bulunmak mümkün olabilir.

Tarih	Dönem	Bayraklı/ Batı Açmaları	Radyokarbon (C14) Tarih(2 Sigma)
MÖ 2000-1900	Orta Tunç Çağ Geçiş Dönemi	I. Tabaka	1955-1771 BC (H Açması çağdaş tabakadan)
MÖ 2200-2000	Erken Tunç Çağ IIIa	II. Tabaka	1984-1876 BC (Gümüş takılar)
MÖ 2400-2200	Erken Tunç Çağ IIIb	III. Tabaka	
MÖ 2700-2400	Erken Tunç Çağ II	IV. Tabaka	
MÖ 3000-2700	Erken Tunç Çağ I	V. Tabaka	

Tablo 2: Bayraklı Höyüğü Batı Açması Kronoloji Tablosu

Henüz Bayraklı'nın kentsel özelliklerine dair mimari veriler bulunmamış olsa da, II. tabakada bulunan gümüş hazine, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıl sonlarındaki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Gümüş gibi değerli madenlerin Batı Anadolu'da varlığı Limantepe (Urla-İzmir), Baklatepe (Menderes-İzmir), Çukuriçi (Selçuk-İzmir), ve Troya (Çanakkale) gibi merkezlerden bilinir¹⁷. Madeni eserlerin dağılımı üzerinden yola çıkarak, Batı Anadolu'nun, Yakınoğu ve Akdeniz dünyasıyla bağlantılı ticari sistemin bir parçası olduğu önerilmektedir¹⁸. Bayraklı kazılarında bulunan gümüş hazine ve diğer buluntular, MÖ 3. binyıl boyunca Orta Anadolu ve

¹⁷Erkanal ve Şahoğlu 2012a, 219-230; Erkanal ve Şahoğlu 2012b, 91-98; Horejs 2017, 20; Traill 2000, 32; Sazcı 2016, 189.

¹⁸ Sazcı 2016, 183.

Ege dünyasıyla kurulan ilişkilere işaret etmektedir. Dolayısıyla, Batı Anadolu'daki diğer merkezler gibi, Bayraklı yerleşiminin de MÖ 3. binyıldaki ticari sistemin bir parçası olabileceği söylenebilir. İleriki yıllarda devam edecek çalışmalarla, Bayraklı'nın MÖ 3. binyıldaki niteliği hakkında daha kapsamlı bilgilere ulaşılabileceği şüphesizdir.

KAYNAKÇA

Akar-Tanriver ve Erdem, A. Ü 2020 Duygu Sevil Akar-Tanriver, Aylin Ümit Erdem, "Eski Smyrna-Bayraklı Höyüğü". *İzmir Araştırmaları Dergisi* 12, 105-119.

Akurgal 1950 Ekrem Akurgal, "Bayraklı Kazısı Ön Rapor." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII/1-2*, 1-51.

Akurgal 1993 Ekrem Akurgal. *Eski Çağ'da Ege ve İzmir*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı. 1993.

Akurgal 1997 Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1997.

Bernabò-Brea 1964 Luigi Poliochni Bernabò-Brea, *Poliochni: Città preistorica nell'isoladi Lemnos*, Roma, 1964.

Blegen vd. 1950 Carl W. Blegen, John L. Jaskey, Marion Rawson, Jerome Sperling. *Troy General Introduction The First and Second Settlements*, Vol.I Part I-II, 1950.

Blegen vd. 1953 Carl W. Blegen, John L. Jaskey, Marion Rawson, *Troy III: Excavations conducted by the University of Cincinnati 1932-38*, Princeton. 1953.

Cook 1958 John Manul Cook, "Old Smyrna", 1948-1951. *The Annual of the British School at Athens*, Vol.53/54, 1-34.

Derin 2020 Zafer Derin, "Bornova-Yassitepe Höyüğü 2010-2019 Yılı Çalışmaları" *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 2020; XXV:1-42.

Efe 1988 Turan Efe, *Demircihöyük, Band III. Die Keramik 2. Die Frühe Bronzezeitliche Keramik Der Jungeren Phasen (ab Phase H)*, Mainz am Rhein. 1998.

Efe ve Türkteki 2005 Turan Efe, Murat Türkteki, *The Stratigraphy and pottery of the period transitional into the Middle Bronze Age at Küllüoba (Seyitgazi-Eskişehir)*, *Anatolia Antiqua XIII*, 119-144.

- Erdem, A. Ü ve Tanrıver 2016 Aylin Ümit Erdem, Cumhuriyet Tanrıver. "2015 Yılı Bayraklı Höyük Kazıları: Tunç Çağ Çalışmalarına Dair Ön Rapor", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XXI*, 1-9.
- Erdem, A. Ü. 2017 Aylin Ümit Erdem, "İzmir Bayraklı Höyüğü 2015 Yılı Tunç Çağ Çalışmaları", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, 417-426.
- Erdem, A. Ü. 2020 Aylin Ümit Erdem, "Bayraklı Höyük Kazıları Işığında İzmir'in En Eski Kentinin Ekonomik Değerleri". *Geçmişinin Peşinde Bir Kent: İzmir*, Ed. O. Pullukçuoğlu Yapucu, Erdem, A. Ü.- Erdoğan, A., 11-15, İzmir.
- Erdem, A. Ü. 2021 Aylin Ümit Erdem. "İzmir Bayraklı Höyük'te Bulunan Gümüş Takılara Dair İlk Gözlemler". *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XXVI*, 91-98.
- Erdem, A. Ü. vd. 2019 Aylin Ümit Erdem, Kader Gürgen Erdem, Başak Ongar, "Bayraklı Höyüğü Erken Tunç Çağ Tabakalarına Dair İlk Bulgular", A. Ersoy, H. Göncü, D. Akar Tanrıver (Ed.) *Smyrna. İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, 39-47. İstanbul.
- Erdem A. Ü. vd. 2023 Aylin Ümit Erdem, Gülnur Sümer, Kader Gürgen Erdem, "Bronz Age Relief-Decorated Pottery in Western Turkey: New Evidence From İzmir- Bayraklı Mound, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* VOL. 23, no 2, 89-107.
- Erkanal 1998 Hayat Erkanal."1996 Liman Tepe Kazıları", *KST XIX-1*, 379-398.
- Erkanal ve Şahoğlu 2012a Hayat Erkanal, Vasıf Şahoğlu, "Limantepe". O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkiran (Ed.). *DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)*. *Anatolia Supplement III.2*, 219-230 Ankara.
- Erkanal ve Şahoğlu 2012b Hayat Erkanal, Vasıf Şahoğlu, "Baklatepe 1995-2001". O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkiran (Ed.). *DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)*. *Anatolia Supplement III.2*, 91-98, Ankara.
- Eroğlu ve Erdem A.Ü. 2022 Gülnur Eroğlu, Aylin Ümit Erdem, "İzmir-Bayraklı Höyüğü'nde Bulunan Antropomorfik Kap Parçaları ve Batı Anadolu Tunç Çağ Arkeolojisindeki Yeri". *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 31-49.
- Horejs 2017 Barbara Horejs. "The Çukuriçi Research Project", B. Horejs (Ed.). *Çukuriçi Höyük I. Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC*. *Orea 5*, 11-26, Vienna: Austrian Academy of Sciences.

- Lamb 1936 Winifred Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge. 1936.
- Lloyd ve Mellaart 1965 Seton Lloyd, James Mellaart, *Beycesultan Vol.II Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, London 1965.
- Öner ve Kayan 2006 Ertuğ Öner, İlhan Kayan, "İzmir Körfezi Kıyılarında Alüvyon Birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı Kıyılarının Şekillenmesi", *Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu*. 8-22, İzmir: Karşıyaka Belediyesi.
- Öner vd. 2018 Ertuğ Öner, Serdar Vardar, Aylin Karadaş, Rifat İlhan, "Bornova Ovası ile Bayraklı Höyüğü Çevresinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları (İzmir)". *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 296-312, Ankara,
- Sarı 2012 Deniz Sarı, "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi", *Masrop E-Dergi* 7, 112-249.
- Sazcı 2016 Göksel Sazcı, "The Metal Finds of the 3rd Millennium in Troy and their Counterparts in the Early Bronze Age World", E. Pernicka- S. Ünlüsoy- W. E. Blum (Ed.). *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts. Proceedings of an International Conference held at the University at Tübingen May 8-10, 2019*, 183-185, Bonn.
- Sperling 1976 Jerome W. Sperling, "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavations, 1934," *Hesperia* 45, 305-364.
- Şahin 2015a Fatma Şahin, "Küllüoba Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemi: Mimarisi ve Çanak Çömleği. 30", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 39-54.
- Şahin 2015b Fatma Şahin, "Küllüoba Erken Tunç Çağı III Döneminde Kalınlaştırılmış Dudaklı (Bead-rim) Kâselerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Colloquium Anatolicum* 14, 96-114.
- Şahoğlu 2002 Vasif Şahoğlu Liman Tepe Erken Tunç Çağı Seramiğinin Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi, Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara; 2002.
- Şahoğlu 2011 Vasif Şahoğlu, "Batı Anadolu Sahil Kesiminde Erken Tunç Çağı Seramiği", V. Şahoğlu, S. Sotirakopoulou (ed.). *Karşıdan Karşıya. MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*, 136-143, İstanbul.
- Tanrıver vd 2017 Cumhuriyet Tanrıver, Sevgi Akat Özenir, Duygu Sevil Akar-Tanrıver, Aylin Ümit Erdem, Aytekin Erdoğan.

“Eski Smyrna (Bayraklı Ören Yeri- Tepekule) Kazısı 2014-2015”, 38. Kazı Sonuçları Toplantısı 3,95-114.Ankara.

Traill 2000 David. A. Traill, “Priam’s Treasure: Clearly a Composit”, *Anatolian Studies* 50, 17-35.

Tablo ve Resim Listesi

Tablo 1: Bayraklı Höyüğü Radyokarbon (C14) Analizler (Tübitak MAM)

Tablo 2: Bayraklı Höyüğü Batı Açması Kronoloji Tablosu

Resim 1: Bayraklı Höyüğü Genel Görünüm

Resim 2: Batı Açmaları’nın Plandaki Yeri

Resim 3: Batı Açmaları Genel Görünüm

Resim 4: I. Tabaka-Taş Temelli Yapılar

Resim 5: II. Tabakadan Tüm Kap

Resim 6: Gümüş Takıların Bulunduğu Tüm Kap ve Gümüş Takılar

Resim 7: IV. ve V. Tabaka Mimarisi

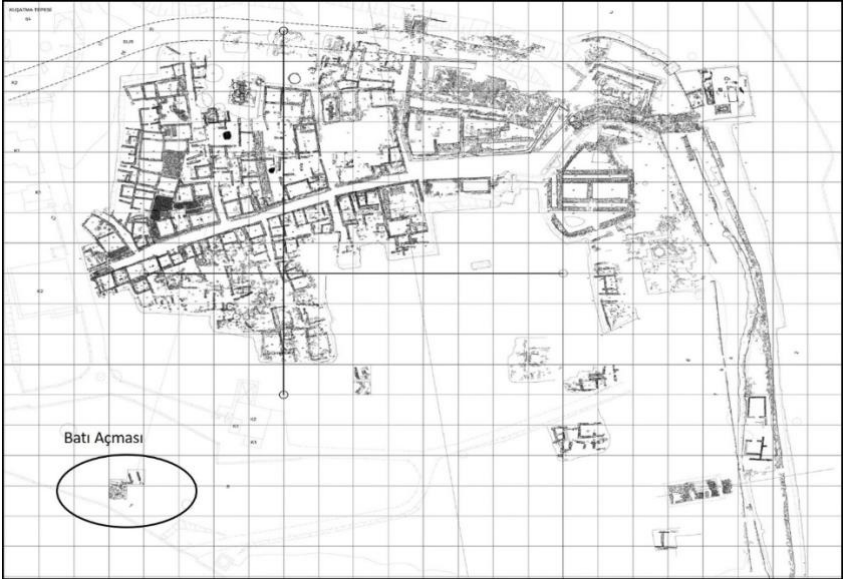
Resim 8: Gaga Ağızlı Testi

Resim 9: Beyaz Dolgu Bezemeli Kap

Görseller

Resim 1: Bayraklı Hüyüğü Genel Görünüm

Resim 2: Batı Açmaları'nın Plandaki Yeri

Resim 3: Batı Açmaları Genel Görünüm

Resim 4: I. Tabaka-Taş Temelli Yapılar

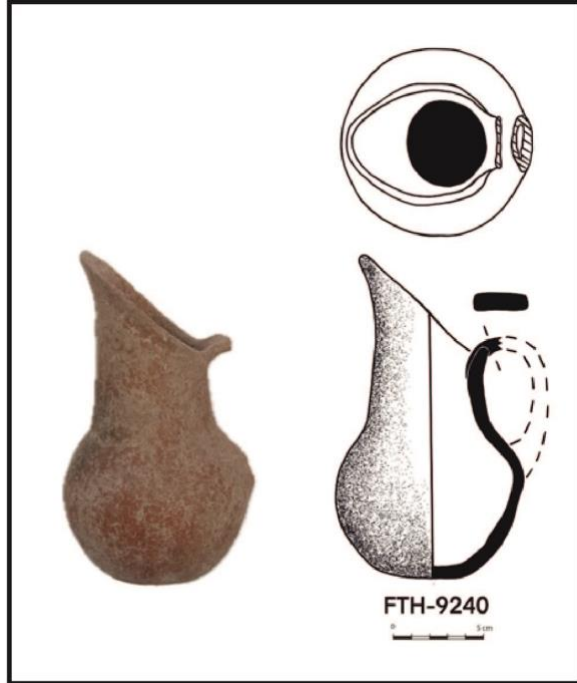
Resim 5: II. Tabakadan Tüm Kap

Resim 6: Gümüş Takıların Bulunduğu Tüm Kap ve Gümüş Takılar

Resim 7: IV. ve V. Tabaka Mimarisi

Resim 8: Gaga Ağzılı Testi

Resim 9: Beyaz Dolgu Bezemeli Kap

BİZANS VE İZMİR BEYLİĞİ MÜCADELESİ “MALİ VE SİYASİ BİR DEĞERLENDİRME”

Murathan KÖSEOĞLU*

Makale Geliş Tarihi: Mayıs 2024

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2024

Öz

İzmir'de denizcilik faaliyetleri yürüten bir beyliğin kurucusu ve Türk tarihinin en önemli figürlerinden biri olan İzmirli Çaka Bey, 11. yüzyılın sonlarına doğru, o dönemde siyasi hayatının en zor dönemlerinden birini geçiren Bizans İmparatorluğu'na karşı bir mücadeleye girişmiş ve bu mücadelenin seyrinde İmparatorluğun mali durumu ve ekonomik arka planı hayati bir rol oynamıştır. Gençliğinin bir kısmını bu siyasi ortamda geçiren İzmir Beyi, Basileus'luk iddiasında Bizans'a karşı girişeceği mücadelede burada gördüklerini etkili bir şekilde İmparatorluğun dezavantajına kullanmayı başarmıştır. Bu araştırma makalesinde, Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve mali açmazın İzmir Beyliği ile ilişkilerindeki etkisi ve Çaka Bey'in Bizans'a karşı yürüttüğü faaliyetler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çaka Bey, I. Alexios, İzmir Beyliği, Peçenek, Konstantinopolis, Midilli Adası.

Struggle of The Byzantine and Principality of İzmir "A Financial and Political Assessment"

Abstract

Towards the end of the 11th century, Çaka Bey of İzmir, the founder of a maritime principality in İzmir and one of the most important figures in Turkish history, embarked on a struggle against the Byzantine Empire, which was going through one of the most difficult periods of its political life at the time, and the financial situation and economic background of the Empire played a vital role in the course of this struggle. Having spent part of his youth in this political environment, the Bey of Smyrna was able to effectively use what he saw here to the disadvantage of the Empire in his struggle against Byzantium in his claim to Basileus. In this research paper, the impact of the Byzantine Empire's political and financial dilemma on its relations with the Principality of Smyrna and Çaka Bey's activities against Byzantium will be assessed.

Key Words: Çaka Bey, I. Alexios, Principality of İzmir, Petcheneg, Constantinople, Mytilene.

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, koseoglumurathan@gmail.com, ORCID No: 0009-0003-7089-5428.

GİRİŞ

Tarihe Türk Denizciliğinin öncüsü olarak geçmiş Çaka Bey'in Bizans İmparatorluğu'na meydan okuması ve bu süreçte elde ettiği kayda değer başarılar hakkında günümüzde önemli tarihçiler tarafından yazılmış monografiler ve makalelere bugün tarihçiler ve tarih severler olarak sahip bulunmaktayız ancak Çaka Bey hakkında yazılan eserlerin genelinde döneme ait kaynakların azlığından dolayı bu sürecin tarihini yazmanın zorluğundan da sıkça söz edilmiştir. Şüphesiz Dönemin en büyük tarih kaynağı ve Bizans Tarih Yazıcılığının en nadide eserlerinden biri olan Anna Komnena'nın Babası I. Alexios'un hayatını anlattığı Alexiad, bu zamana kadar Çaka Bey hakkında yazan tarihçilerin en büyük kaynağı olarak göze çarpmaktadır. Lakin birçok Bizanstinist'in bu eserle alakalı olarak öne sürdüğü tenkitler bu kaynağı ele alırken kullanılan verilerin diğer tarihi kaynaklar, belgeler ve yahut diğer tarihi materyaller ile karşılaştırılarak mantıksal ve kronolojik bir sağlamlasının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Alexiad haricinde Bizans'ın kitabi kaynakları arasındaki İoannes Zonaras'ın "Tarihlerin Özeti" eserinde de Çaka Bey hakkında yaklaşık bir paragraflık küçük bir anlatı mevcuttur. Bu iki kitabi eserin haricinde dönemle alakalı bazı belgelerde de İzmir Bey'inin Bizans ile arasındaki münasebetlere dair bilgiler günümüze ulaşmıştır. Zikrettiğimiz bu vesikalarla birlikte dönemin Bizans iç yapısına dair elimizde bulunan veriler de dikkate alındığı takdirde Çaka Bey'in kazanmış olduğu başarıların sebepleri ve onun izlemiş olduğu siyasi ve askeri politikaların temel aldığı noktalar daha iyi anlaşılabilir. Bu vesile ile İzmir Beyliğinin elde etmiş olduğu başarıların daha net anlaşılmasına katkı sunmak adına bu yazıyı kaleme almış bulunmaktayız.

İzmir'in Zaptından Önce Doğu Roma İmparatorluğunun Durumu ve Çaka

Doğu Roma İmparatorluğunun 1025 yılında vefat eden ve şüphe götürmez bir şekilde adını kendi devletinin uzun tarihindeki en büyük imparatorları arasına yazdırmış olan II. Basileos'un vefatından sonra, makalemizin konu aldığı dönemin İmparator'u I. Alexios'un tahta geçtiği 1081 yılı arasında geçen 56 senelik süreç içerisinde yaşanan hızlı inkıraz süreci bugün hepimizin malumudur. İmparatorluğun batı ve doğusunda yaşanan bu sancılı sürecin ve istikrarsız yönetimin devletin iç yapısını ne derecede yıpratmış da hem çağdaş kaynaklar hem de bu zamana kadar

yürütülen pek çok inceleme eserinde çeşitli noktalardan ele alınarak aydınlığa kavuşturulmuştur. Oldukça sarsıntılı geçen 56 yıl ardından tamamen dengesizleşmiş ve yıpranmış bir devlet mekanizması ile karşı karşıya kalan I. Alexios'un iç ve dış tehditlere karşı sergilediği başarılı direniş ve kendisinden evvelki tahribatı yaratan selefleri aksine devletin Makedon hanedanı dönemindeki merkezîyetçi devlet yapısını değiştirme pahasına ürettiği çözüm yolları, nihayet bu tahripkar 56 yılın yaralarını saran ve Doğu Roma İmparatorluğuna son altın günlerini yaşıatan 104 yıllık kesintisiz bir hanedanın temellerini atmıştır.

Saltanatı süresince ortaya koyduğu yönetim stratejileri başarılı meyveler verecek olsa da I. Alexios'un ilk kez yönetim erkini eline aldığı dönemde karşı karşıya kaldığı ufuk oldukça müphemdi. İmparatorluk hazinesi Anna Komnena'nın anlatısından da anlaşılacağı üzere I. Alexios'un selefleri döneminde o kadar kötü idare edilmişti ki artık hazine odasının kapısının dahi kitlenmesine gerek görülmemiştir.¹ Mali sistem aksamakta,² ordu mevcudu inanılmaz boyutlarda küçülmüştü. Donanma ise mevcut tehditler ile baş edemeyecek derecede yıpranmış hale gelmişti.³ Bahsettiğimiz bu iç çürümenin yanı sıra devleti batı, doğu ve kuzey yönünde tehdit eden güçlü rakiplerinin saldırıları da İmparatorluğun varlığını ciddi biçimde tehdit ediyordu.

Ele alacağımız sürece kadar, İmparatorluk Norman ve Peçenek saldırılarını bertaraf etmek amacı ile kiralanacak askeri birliklerin ücretlerini karşılamak adına kiliseye ait kutsal eşyaları dahi müsadere etmek zorunda kalmış ve⁴ δικέρατον/dikeraton, ἐξάφολλον/eksafollon, συνήθεια/sinithia ve ἐλατικόν/elatikon adlarını taşıyan yeni ek vergileri yürürlüğe koymuştu,⁵ bunlara ek olarak da ancak 1092 yılında veliaht prens İoannes'in taç törenine denk gelen bir süreçte yapılacak olan sikke reformu sonrası düzelme eğilimine girecek olan para değerindeki büyük dengesizliklerle baş etmek durumunda kalmıştı⁶. Batıdaki Norman

¹ Komnena 2021,147

² Ostrogorsky 2017, 341-342; Dönemin İktisadi- Mali Vaziyeti ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Oikonomides Nicholas, "The Role of the Byzantine State in the Economy (The Economic History of Byzantium From the Seventh through the Fifteen Century)", ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies XXXIX, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C, U.S.A, 2002

³ Ostrogorsky 2017, 330

⁴ Ostrogorsky 2017, 345

⁵ Ostrogorsky 2017, 341

⁶ Laiou ve Morrisson 2020, 171

tehdidini engellemek adına Venediklilerle anlaşarak donanmalarının ticari imtiyazlar karşılığı kiralanması durumu⁷ devletin bilhassa deniz kuvvetinin ne denli zayıflamış olduğuna delalet etmektedir. Bu süreçte verilen mücadelenin Norman ve Peçenek ayağı büyük çoğunlukla kara harpleri üzerinden şekillenmiştir. Ancak bu unsurların karadan abluka altına aldığı Bizans, İzmir'in Türk Denizci Beyi Çaka'nın da mücadeleye katılması üzerine bu kez de Ege Denizinde açılan yeni bir cephede harp etmek durumunda kalmıştır.

Çaka Bey hakkındaki malumatımıza göre kendisi Malazgirt zaferinin sonrasında gerçekleşen Anadolu'daki Türk akınlarında faaliyet göstermiş bir Türk Bey'i olarak bu mücadeleler esnasında Alexandros Kabalikos tarafından tutsak edilmiş ve İmparator Nikephoros Botaneiates'in huzuruna çıkartıldığında kendisine "*Protonobilissimos*" ünvanı ile birlikte pek çok armağan ihсан olunmuştur.⁸ Çaka Bey'in Konstantinopolis'te geçirdiği süre boyunca Yunanca 'ya ileride düşmanları ile diplomatik görüşmelerinde Homeros'tan alıntı yapabilecek kadar hakim olduğu bizzat İmparator Alexios'un kızı Anna Komnena'nın yapıtındaki anlatıdan anlaşılmaktadır.⁹ Keza bu dönemde saray erkanı içerisinde geçirdiği süre de göz önüne alındığında düşüncemize göre yukarıda bahsini etmiş olduğumuz devletin dengesiz vaziyetteki iç dinamiklerine muhtemelen Yunanca kadar hakim olmuş olduğu söylenebilir. Zira bizce bizzat devletin kötü vaziyetteki mali yapısına karşı alınan tedbirlerden biri olan soyluluk sanına sahip kişilere yapılan yıllık ödemelerin (Roga) I. Alexios'un başa geçişinden sonra tamamen durdurulmasından¹⁰ kuvvetle muhtemel kendisi de etkilenmiştir.¹¹

⁷ Komnena 2021, 129

⁸ Komnena 2021, 220

⁹ Komnena 2021, 221

¹⁰ Oikonomides 2002, 1021

¹¹ Bize bunu düşündürten husus Alexiad'ta Çaka Bey ve Konstantinos Dalassenos arasında geçen konuşmada Çaka Bey'in Dalassenos'a hitaben "*Ne var ki Alexios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden bu yana her işim bozuldu. İşte şimdi benim giriştiğim düşmanca tutumun nedenini sana açıklamaya geldim. Bunu İmparator da öğretilmiş ve eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonra yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana versin*" şeklindeki konuşmasıdır. Komnena 2021, 220; Bu ayrıcalıkların iptali devletin bütün soylulara yapılan "Roga" adlı ödemelerin iptali kapsamında olmalıdır. Bunun yanı sıra dönemin tarihini yazmış önemli bir diğer müellif İoannes Zonaras'ın eserinde de Komnenosların iktidarı ele geçirmelerinin ardından

Çaka Bey İmparatorluk'taki prestijli konumunu yitirmesinin ardından Bizans'tan ayrılarak kendi liderliğinde müstakil bir siyasi organizasyon vücuda getirme uğraşı içine girmiştir.¹² Burada Çaka Bey'in neden Selçukluların emrine girmeyerek müstakil bir siyasi yapı oluşturmak için çabaladığının cevabı onun hırslı şahsi yapısından ileri gelmiş olabilir,¹³ bunun yanı sıra bizce Bizans devletinin zayıf iç yapısını bilmesinin de etkisi ile gerçekten de Konstantinopolis tahtını bir şekilde ele geçirmesinin imkânsız değil aksine ihtimaller dahilinde olduğuna kanaat getirmiş ve bunun için ilk adım olarak kendisinin liderlik ettiği bir siyasi teşekkül meydana getirmeye başlamıştır.

İzmir'in Beyliğinin Teşekkülü ve Ege'deki İlk Mücadeleler

Çaka Bey'in Beyliğini İzmir'de kurmasının temelde iki ana nedeni olduğu düşünmekteyiz bunun ilk nedeni kuracağı siyasi teşekkülün denizcilikle uğraşacağından dolayı gemi yapımına müsait bir ortama sahip olması, ikincisi ise bölgede kendisini kısıtlayacak başka bir siyasi yapının olmamasıdır. Bu nedenle de bölgede yoğun bir Türk nüfusun olduğu lakin Efes'te faaliyet gösteren Tanrıvermiş Bey hariç Çaka Bey'i kısıtlayacak hiçbir rakibin olmadığı İzmir bu iş için biçilmiş kaftan olmuştur.¹⁴

İzmir'de tanışmış olduğu yerli bir gemi ustasının yardımıyla çok sayıda tekne ve 40 adet avcı gemisinden müteşekkil bir filo inşa ettiren Çaka bu donanma ile İzmir çevresindeki Klazomenai/Urla ile Phokaia/Foça şehirlerine ilk akınlarını gerçekleştirmiş ve pek zorluk yaşamadan bu şehirleri kontrolü altına almıştır. Buraların zaptından sonra İzmir Bey'inin Mtylene/Midilli Adasına gerçekleştirdiği saldırıların neticesinde İmparator I. Alexios, Çaka'nın İzmir ve çevresindeki faaliyetlerinden haberdar olmuştur.¹⁵ Bunun üzerine Bizans'ın Çaka Bey'in oluşturmuş olduğu tehdidi bertaraf etmede aldığı önlemler askeri dolayısı ile de mali ve de siyasi olmakla birlikte bu önlemlerin yalnızca siyasi ayağı İmparatorluğa Çaka tehdidinin ortadan kaldırılmasında net bir fayda göstermiştir.¹⁶ Yukarıda bahsettiğimiz dengesiz devlet maliyesi I.Alexios'un saltanatının ilk 10-15 yılında onun çeşitli cephelerde verdiği mücadelelerde elini kolunu bağlamış

İmparator Botaniates'in emir ve işlemlerinin birçoğunu iptal ettirdiklerine dair bir anlatı mevcuttur; Zonaras 2008, 161

¹² Kurat, 1966, 24

¹³ Ayönü 2009, 3

¹⁴ Ayönü 2009, 3-4

¹⁵ Komnena 2021, 218

¹⁶ Ayönü 2009, 4-5

ve ancak çok sert tedbirler, devlet geleneğinde alışıla gelmemiş olan bir takım uygulamalar vs. ile devletin varlığını sürdürmeye muvaffak olabilmıştır.

Malazgirt yenilgisinin üzerinden geçmiş olan on küsur senelik süreçte devletin askeri gücünün esas kaynağı olan Anadolu'nun neredeyse tamamının yitirilmiş olmasından dolayı ordunun bel kemiğini ve en vurucu kısımlarını para karşılığı tutulan yabancı askerler oluşturmaktaydı.¹⁷ Bu nedenle de devletin varlığını koruması için sürekli bir sıcak para akışına ihtiyacı olmuştur, ancak paradaki değersizleşme ve bozuk vergi nizamı bu noktada imparatorluğun etkin bir mücadele yürütmesinin önünde büyük bir engeldi.¹⁸ Çaka'nın İzmir'de vücuda getirmiş olduğu 40 avcı gemisi ve çeşitli teknelerden oluşan donanma her ne kadar göze çok da büyük gözükmese bile 1081 yılında Bizans'ın Venedik'ten istemek zorunda kaldığı donanma yardımında yer alan 60 parça gemiden yalnızca 15'inin savaş gemisi oluşu¹⁹ Bizans donanmasının ne derece güçsüz bir konuma düştüğünü gözler önüne sermektedir. Norman tehlikesinin atlatılmasının ardından Tuna bölgesinde cereyan eden Peçenek harpleri de devletin zaten az olan mali kaynaklarının büyük çoğunluğunun kara ordularına ayrıldığını bize düşündürmektedir. Bu nedenle de Çaka'nın Ege denizinde icra etmiş olduğu aktif görevler esnasında Bizans'ın sahip olduğu deniz gücü ile 1081'deki Bizans deniz gücü arasında çok muazzam bir uçurum olması pek muhtemel görünmemektedir. Bizim düşüncemize göre Çaka'nın nezdinde Konstantinopolis Basileus'u olmanın o kadar da imkânsız olmayan bir şey olmasındaki temel nedenlerden biri de Bizans'ın bu tarz bir strateji karşısında ona büyük bir reaksiyon veremeyeceği yönündeki öngörüsünden kaynaklanmış olsa gerek ve nitekim Bizans tarafından alınan hiçbir askeri önlemede Çaka Bey'e tam olarak diz çöktürülemeyecektir.

Çaka Bey'in Civar Adalara Akınları ve İzmir Beyliğinin Gelişimi

Klazomenai/Urla, Phokaia/Foça ve Mtylene/Midilli saldırılarının ardından Çaka Bey bu kez de Chios/Sakız'a saldırarak burayı işgal etmiştir. Bunun üzerine İmparator I.Alexios, Nikephoros Kastamonites komutasındaki bir filoyu İzmir Bey'inin üzerine yollasa da bu saldırıda muvaffak olamayarak önemli bir yenilgi almasının yanında Anna

¹⁷ Ostrogorsky 2017, s.330

¹⁸ Haldon 2017, 209; Laiou ve Morrisson 2020, 171

¹⁹ Nicol 2000, 55

Komnena'nın anlatısından da anlaşıldığı üzere Kastamonites'in emrindeki gemilerden birçoğuna da Çaka Bey tarafından el konulmuştur.²⁰ Çaka Bey'e karşı alınan bu yenilginin haberi Konstantinopolis'e ulaştıktan sonra bu kez İmparator, akrabası olan Konstantinos Dalassenos'un komutasında yeni bir filoyu Çaka Bey'in üzerine yollamıştır. Bu zat bir yandan Çaka'nın adanın hisarına yerleştirmiş olduğu garnizona karşı karadan bir saldırı başlatmış, diğer yandan da Çaka'nın Sakız'a hareket ettiği haberinin alınması üzerine Komutan Opos komutasındaki deniz kuvvetlerini düşman filosu ile karşılaşırca saldırması emri ile Çaka Bey'e karşı sevk etmiştir.²¹ Buradaki çift cepheli saldırının amacı Dalassenos'un henüz hisarı ele geçirememesinden dolayı denizden Çaka Bey'in filosunu oyalayarak zaman kazanmak istemesi olmalıdır. Zira Çaka Bey'in o esnada adada bulunmamasının yarattığı avantajdan faydalanmak için Bizans tarafı acele etmekteydi.²² Lakin deniz birliklerinin başında bulunan Opos, Çaka'nın filosunun uygulamış olduğu taktikten dolayı²³ saldırıdan çekinerek adaya doğru geri dönmesi bu oyalama seferinden bir sonuç çıkmamasına neden olmuştur.

Çaka Beyin donanmasının da adaya ulaşmasının ardından bu kez taraflar arasında bir kara harbi vuku bulmuş ve Flander'lı atlı süvarilerin de Bizans birliklerine katıldıkları bu mücadelede orta çağ tankları pek başarılı olamayarak, Türklerin direkt olarak süvarilere değil de atlara nişan alması üzerine ağır zırhlarının at üstünde kendilerine sağlamış olduğu avantaj bu kez bir dezavantaja dönerek bunların pek çoğunun ölümüne neden olmuştur. Ağır zırhlı Avrupa şövalyelerinin aldığı yenilgiyi gören ordudaki Bizans askerleri de korkarak geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Düşmanın geri çekilmesi üzerine Çaka Beyin birlikleri ilerleyerek Bizans donanmasına ait bazı gemileri ele geçirmeye muvaffak olunca karşı tarafın askerleri arasında bir infial meydana gelmiş ve panik içerisinde gemilerine çıkarak demir alan Bizans askerleri Konstantin Dalassenos'un emri üzerine Bolissos hisarına yelken açmak üzere hazırlıklara girişmişlerdir. Dalassenos'un amacını o esnada Bizans ordusu içerisindeki İskitler (burada muhtemelen Bizans ordusu içerisindeki

²⁰ Komnena 2021, 218

²¹ Komnena 2021, 218-219

²² Komnena 2021, 218, Kurat 1966, 30

²³ Çaka Bey Donanmasındaki bütün gemileri uzunca bir zincir vasıtası ile birbirlerine bağlattırarak olası bir saldırı durumunda gemilerden herhangi birinin kaçması yahut da ilerleyiş düzenini bozmasının önüne geçmiştir. Komnena 2021, 219

Peçenek ve Uz paralı askerler kastedilmektedir.²⁴⁾ Çaka'ya bildirince Çaka Bey'de elli kişilik bir gözcü ekibini Dalassenos'un donanmasını kontrol etmek amacı ile görevlendirdikten sonra Bizans komutanını barış koşullarını görüşmek üzere ertesi günü ordugahının ucuna davet etmiştir.²⁵

İkilinin arasında geçen görüşmeler Anna Komnena'nın eseri Alexiad'da yer aldığı şekli ile günümüze ulaşmıştır. Konuşmanın detaylarını uzun uzadıya burada aktarmamıza gerek olmamakla birlikte ikili arasında bir barış antlaşması olmamış²⁶ ve Çaka Bey gün doğumuyla birlikte adadan ayrılarak İzmir'e yelken açarken, Konstantin Dalassenos'da Midilli adasına doğru hareket etmiş ve iki taraf da gelecek çatışmalar için güç toplamaya girişmişlerdir.²⁷

Bu çatışmanın ardından Çaka Bey donanma gücünü artırarak Ege Denizindeki adalara çeşitli saldırılar düzenlemiş ve Nikephoros Melissenos komutasındaki Bizans donanmasının Adriyatik'teki Dalmaçya şehirlerini Sicilya'dan gelecek saldırılar için müdafaaya gönderilmesinden yararlanarak Sakız'ı, Samos'u ve Rodos'u hakimiyeti altına almıştır.²⁸ Muhtemelen bu süreçte Çaka Bey'in Patmos adasına da saldırılar düzenlediğini bu dönemde orada bulunan Christodoulos adlı bir din adamından öğrenmekteyiz. 1088 yılında İmparatorluk tarafından Patmos adasının kendisine bağışlanmasının ardından Christodoulos burada etrafi duvarlarla tahkim edilmiş bir manastır inşa etmiştir.²⁹ Lakin Çaka Bey'in adaya saldırmasının ardından Mayıs 1092 civarında Patmos'u terk ederek Eğriboz Adasına gitmiştir.³⁰ Christodoulos 1091'in mayıs ayından itibaren Türk denizcilerin saldırılarından bahsetmektedir.³¹

Çaka'nın Sakız mücadelesi sonrasında bahsettiğimiz adaları alması üzerine Ege'de göstermiş olduğu aktif fetih siyaseti ve elde etmiş olduğu

²⁴ Kurat 1966, 34

²⁵ Komnena 2021, 219-220

²⁶ Dönemle alakalı ana kaynağımız olan Alexiad'da aktarılanlara göre Konstantinos Dalassenos İmparator Alexios'un Çaka'ya karşı olan mücadelede donanmanın Büyük Dukası olarak atamış olduğu İoannes Doukas'ın gelişini beklediği için Çaka ile olan görüşmesinde İzmir Bey'i tarafından önerilen barış şartları ile alakalı olarak müspet veyahut menfi bir cevap vermemiştir; Komnena 2021, 220-221

²⁷ Komnena 2021, 220-221

²⁸ Zonaras 2008, 165; Kurat 1966, 41

²⁹ Thomas ve Hero 2000, 565

³⁰ Thomas ve Hero 2000, 453

³¹ Güneş 2023, 442

güç neticesinde Bizans karşısında yaratmış olduğu tehdit unsuru batıdan Konstantinopolis'e kadar ulaşan Peçenek tehlikesi ile de birleşince Bizans İmparatorluğuna kuruluşundan itibaren yaşadığı en büyük ölüm kalım mücadelelerinden birini verdirmiştir. Meşhur Rus Bizantinist Th. Uspensky İzmir Beyliğinin ve Peçeneklerin Bizans üzerinde yaratmış olduğu tehdit hakkında: "1090-91 kışındaki Alexios Komnenos'un durumu ancak, İmparatorluğun Osmanlılar tarafından Konstantinopolis'in bütün yönlerden kuşatılıp dışarı ile bağlantısının kesildiği günlerle karşılaştırılabilir." diye yazmıştır.³² Uspensky bu görüşünde pek de haksız sayılmaz zira Peçeneklere karşı yürütülmüş olan bir savaştan zaferle Konstantinopolis'e dönmüş olan İmparator I.Alexios³³'un dillere destan Konstantinopolis'inin etrafı kısa bir süre sonra Peçenekler tarafından sarılmış ve Anna Komnena'nın anlatısı üzerine Bizanslılar kentin kapılarını ikide bir gerçekleşen Peçenek akınları nedeniyle açamaz hale gelmiştir.³⁴

İmparatorluğun yaşamış olduğu bu büyük sıkıntı süreci ile alakalı olarak Anna Komnena haricinde günümüze ulaşmış olan bir diğer tarihi vesika da bu esnada Konstantinopolis'te bulunan Antakya Patriği İoannes'in imparator I. Alexios ile gerçekleştirmiş olduğu bir görüşmenin metnidir. Bu görüşmede I.Alexios İmparatorluğun başına gelen bu korkunç olaylar karşısında Antakyalı İoannes'e halkın tepkisini sorar, İoannes ise Alexios'a kendisinin Basileus olmasından evvel girişmiş olduğu mücadelelerde aldığı başarılarından dem vurarak tahta çıkmasının ardından gerçekleştirmiş olduğu devlet geleneğine ters düşen kilise mallarının iki kez müsadere edilmesi ve halkın üzerine yüklenen büyük vergi sorumluluklarından şikayet ederek Tanrı'nın artık Basileus'u korumadığını iddia eder.³⁵ Fransız Bizantinist Gautier'e göre İoanna'nın konuşmasındaki kilise malları vurgusu ve metindeki çeşitli pasajlar İzmir Bey'i ve Peçenekler karşısında parası tükenen İmparatorun kutsal mallara tekrardan el koymayı düşünmüş olabileceği ve İoanna'nın bu tarz bir girişimi engellemeye çalıştığını göstermektedir.³⁶ Yukarıda bahsettiğimiz iç dinamikler de göz önüne alındığı takdirde bu tarz bir girişimin yaşanmış olma ihtimali daha da kuvvetlenmektedir.

³² Vasiliev 2017, 440

³³ Burada bahsettiğimiz savaş Konstantinopolis yakınlarında cereyan eden Khoirobakkhoi/Çatalca civarında gerçekleşmiş olan Peçenek- Bizans çatışmasıdır; Komnena 2021, 231-233

³⁴ Komnena 2021, 235

³⁵ Gautier 1970, 7

³⁶ Gautier 1970, 16

İmparatorluğun hem karada hem de denizde yaşamış olduğu bu sancılı sürece ek olarak Çaka Bey'in Peçeneklerle giriştiği diplomatik faaliyetler neticesinde onları Gelibolu yarımadasını işgal için kıskırtması ve Anadolu'dan İmparatorluk ordusuna katılmak için hareket etmiş olan ücretli Türk birliklerinin Konstantinopolis'e ulaşmasına engel olmak için giriştiği faaliyetler, zaten hali hazırda büyük bir sıkıntı içerisinde olan I. Alexios'un daha da büyük bir stres altına sokmuştur. Ancak İmparatorluk varlığını tehdit eden bu süreci atlattırmayı başarabilmiştir. Peçeneklerin Konstantinopolis'e kadar sokulmuş oldukları askerî harekât, mevsim koşullarının değişmesi nedeni ile bir sonraki bahar dönemine ertelenerek şimdilik (bahsettiğimiz 1090/91 kışı her ne kadar İmparatorluk için çok zorlu geçmiş olsa da) İmparator Alexios'a bir müddet süre kazandırmış ve bu süreyi iyi değerlendirmek için uğraşan imparator ulaşabildiği her yerden ücretli asker getirebilmek adına diplomatik faaliyetlere girişmiştir.³⁷

Kışın ardından İmparator'un düşüncesine göre batıdan Peçeneklerin ve güneyden de Çaka Bey'in başkente doğru ortak bir saldırı düzenleneceği tahmin edilmekteydi bu nedenle de Alexios her iki yönden gelmesi beklenen düşmanlara karşı etkin bir mücadele sürdürebilmek adına hem Peçeneklerin beklediği güzergâha hem de denizden gelmesi beklenen İzmir Bey'inin denizcilerine rahat müdahale edebileceğini düşünmüş olduğu Ainos/Enez'i ele geçirerek burada bir ordugâh kurdu. Bu girişimlerin ardından Peçeneklerin gelmekte olduğunu öğrenen İmparator Alexios gelen birlikleri tetkik etmek adına Peçenek ordusunu gözetlemek üzere Ainos/Enez'den ayrılmış ve düşman ordusunu gördükten sonra elindeki birliklerin düşman asker sayısına nazaran çok küçük olmasından dolayı korkuya kapılmıştır. Ancak Peçenek ordusu direkt olarak Bizans birlikleri ile bir mücadeleye girişmeksizin Lebunion şehri civarında mevzi alıp beklemeye başlamışlardır. Burada Peçeneklerin az sayıdaki düşman kuvvetleri üzerine doğru yürümek yerine hareketsiz kalmayı tercih etmelerinin nedeninin Çaka Bey'in gelişini beklemelerinden ileri geldiği düşünülmüştür.³⁸

Peçeneklerin bekleyişi esnasında değişik bir yönden gelen ve Anna Komnena tarafından sayıları yaklaşık kırk bin kişi olarak verilen başka bir Türk kavmi olan Kumanlar ile anlaşarak desteklerinin sağlanması

³⁷ Komnena 2021, 235-236

³⁸ Kurat 1966, 42

neticesinde Bizans için kesin bir yenilginin eşiğinden dönülmüştür. Bu esnada Çaka Bey'in donanmasının niçin bölgeye intikal etmediği tam olarak bilinmemekle birlikte donanmanın vaktiyle hazırlanamamış olması yahut da kötü hava koşullarının harekate engel olduğu düşünülmüştür.³⁹ Peçenek belasının atlatılmasının ardından İmparator I.Alexios, Çaka Bey hakkında kendisine gelen malumat üzerine batıda şuan için İmparatorluğa karşı direkt bir tehdit bulunmamasının da verdiği müsait durumu fırsat bilerek elindeki bütün gücü İzmir Bey'ini adalardan ve Batı Anadolu'dan atmak için seferber etmeye başlamıştır.⁴⁰

Midilli Muharebeleri, Abydos Kuşatması ve Çaka Bey'in Vefatı

İmparatorluğun Peçeneklere karşı kazandığı muharebe neticesinde yukarıda da belirttiğimiz üzere I. Alexios'u tehdit eden tek unsur olarak güneydeki İzmir Beyliği ve donanması kalmıştır. Batıdaki muharebelerin ardından müttefiklerinin kıyımdan geçirilmesi Çaka Bey üzerinde herhangi bir umutsuzluk yaratmamış, aksine bahsettiğimiz dönemin baş kaynağı olan Anna Komnena'nın anlatısına göre kendisini Basileus ilan ederek imparatora özgü bir şekilde giyinmeye başlamış⁴¹ beri yandan da kızını Anadolu Selçuklu Sultan'ı I. Kılıçarslan ile evlendirerek politik nüfuzunu artırmak için çabalamıştır.⁴² Çaka'nın bu faaliyetleri ve hazırlanmakta olduğu büyük donanmanın haberi Konstantinopolis'e ulaştığında İmparator I.Alexios'da Çaka'yı adalardan ve İzmir'den atmak için karşı bir hazırlığa girişerek donanmanın başına geçmesi için o esnada Epidamnos/Draç'ta bulunan kayınbiraderi İoannes Doukas'ı çağırarak 1092 baharında girişilecek hareketin kumandanlığını tevdi etmiştir.⁴³

İmparatorun tavsiyesi üzerine Doukas Midilli'ye karadan, donanmayı komuta eden Dalassenos ise denizden hareket ederek buraya varmışlar ve derhal o esnada adayı savunan Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç'a karşı girişilecek muharebe için hazırlıklara başlamışlardır. İlk birkaç saldırının ardından Çaka Bey'de Midilliye gelerek savunmanın komutasını kendi eline almış ve üç ay boyunca süregiden harplerin ardından Çaka Bey kuşatmaya daha fazla dayanamayacağını düşünerek İoannes Doukas ile bir barış yaparak İzmir'e dönmek üzere yola çıkmak istemiştir. Rum tarafından kendisine saldırılmayacağına dair kesin güvence talebinde bulunmasının

³⁹ Kurat 1966, 42-43

⁴⁰ Komnena 2021, 254

⁴¹ Komnena 2021, 254

⁴² Kurat 1966, 43

⁴³ Komnena 2021, 254; İlgürel 1993, 186-188; Kurat 1966, 44

ardından taraflar arasında bir rehin takası gerçekleştirilerek İzmir Bey'i adadan ayrılmıştır. Lakin bu esnada Konstantinos Dalassenos, Doukas ile Çaka arasındaki antlaşmaya uymayarak Türk donanmasının henüz demir almamış olan kısımlarına saldırarak gemilerden birçoğunu ele geçirmiştir. Bizans tarafının muhtemelen antlaşmaya uymayacağını önceden sezmiş olan İzmir Bey'i ise donanmasındaki hafif gemilerden biri ile hızlıca İzmir'e ulaşarak tekrardan güç toplamaya başlamıştır.⁴⁴

Çaka Bey'e karşı yürütülen bu başarılı hareketin ardından İoannes Doukas evvelden İzmir Bey'i tarafından ele geçirilmiş olan Samos/Sisam ve birtakım adaları ele geçirerek Konstantinopolis'e geri dönmüştür.⁴⁵ Bu başarısından dolayı Ohrida Başpiskoposu tarafından kendisine bir mektup yollanan İoannes Doukas "*Ejderhanın başını sulara ezdiği*" için onun tarafından övülmüştür⁴⁶

Çaka Bey İzmir'e dönüşünün ardından Droman denilen (Hücum) gemileri ile tek dizi ve üç dizi kürekli gemiler hazırlatarak tekrardan güçlendirmiş olduğu donanması ile İoannes Doukas'ın zapt etmiş olduğu adları geri alarak Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos üzerinde yeniden hakimiyet kurmuştur.⁴⁷ Midilli yenilgisinin yaralarının sarılmasının ardından hedefi muhtemelen Trakya'yı geçerek Konstantinopolis'e ulaşmak olan Çaka Bey⁴⁸ tekrardan bir gemi inşa faaliyeti başlatarak donanmasını büyütmeye girişmiştir. Bir yandan bu inşa faaliyeti sürerken diğer yandan hem Bizans hem de İzmir Bey'i için çok stratejik olan Abydos şehrini karadan kuşatma altına almıştır. Bu haberin kendisine ulaşması üzerine İmparator derhal Konstantinos Dalassenos'u buyruğundaki güçlerini Abydos'a yollamıştır. Bizans kuvvetleri deniz üzerinden bölgeye intikal ederlerken diğer yandan da İmparator I. Alexios tarafından kayınpederine karşı kıskırtılmış olan Sultan I. Kılıçarslan'da Çaka Bey'e karşı yola çıkarak Abydos'a doğru ilerlemiştir. Hem Bizans kuvvetleri hem de Selçuklular tarafından etrafi çevrilmiş olan İzmir Bey'i bu vaziyette damadı ile görüşmeye karar vererek I. Kılıçarslan'ın yanına gitmiş ancak burada onun için düzenlenmiş olan bir

⁴⁴ Komnena 2021, 254-256

⁴⁵ Komnena 2021, 256

⁴⁶ Gautier 1970, 15; Mullett 2016, 360

⁴⁷ Komnena 2021, 258; Kurat 1966, 49

⁴⁸ İlgürel 1993, 186-188

ziyafet esnasında bizzat Selçuklu Sultan'ı tarafından hayatına son verilmiştir.⁴⁹

İzmir beyliği kurucusu Çaka Bey'in vefatının ardından haçlı seferlerine kadar bir müddet daha siyasi varlığını sürdürmüştür.⁵⁰ Ancak Komnena'nın eserinde Çaka'nın vefatından sonraki süreçte İzmir ve ona bağlı adaların hakimi olarak bir kez daha Çaka ismi zikredilmiştir, burada oluşan kafa karışıklığı ile alakalı olarak Steven Runciman'ın görüşü eserde ikinci defa ortaya çıkan Çaka'nın, Çaka Bey'in İbn Çaka olarak bilinen oğlu olduğu ve Anna Komnena tarafından direkt olarak Çaka şeklinde kullanıldığı yönündedir.⁵¹ İmparator I. Alexios Haçlı Seferleri vasıtası ile İznik'i ele geçirmesinin ardından aynı yıl içerisinde İzmir'i de hem kara hem de denizden kuşattırması ve şehirdekilerin dışarıdan bir yardım gelmesinin mümkün olmadığını anlaması üzerine Bizans kuvvetlerine şehri teslim etseler de çıkan bir kargaşa esnasında yaklaşık 10.000 kişi askerler tarafından katledilmiş⁵² ve İzmir Beyliğinin de siyasi yaşamı son bulmuştur.

SONUÇ

Çaka Bey'in Anadolu'daki Türk akınları ile başlayan serüveni arzu etmediği şekilde onu tarihin görmüş olduğu en köklü İmparatorluklardan birisi olan Roma'nın soyluları arasına sokmuş lakin Çaka burada geçirdiği sürenin ardından soyunun hasletlerinden biri olan egemen olma ülküsü ile Bizzat bu köklü devletin başına geçmek adına bir mücadeleye girişmiştir. Onun şahsiyeti ile alakalı olarak Rus araştırmacı V. Vasilievsky: “Çaka, şahsında barbarların atılgan cüretkarlığıyla Bizans eğitim sisteminin inceliğini ve o dönemin Doğu Avrupa siyasi ilişkilerinin mütakamil bilgisini birleştirmiş Bizans'a düşman birisiydi.”⁵³ diye yazar, bizce de İmparatorluğun geçirmekte olduğu iç mali bunalım ve devlet sistemindeki yıpranma ile dış tehditlerin yaratmış olduğu sallantılı devre Çaka Bey tarafından sarayda geçirdiği dönem ve sonrasında çok iyi tahlil edilmiş ve attığı bütün adımlar da cesaretinin yanı sıra sahip olduğu öngörü ve üstün devlet adamlığının eseri olarak ona bu büyük devlet karşısında önemli başarılar getirmiştir. Zira yukarıda da zikrettiğimiz üzere son anda I. Alexios tarafından kışkırtılan Sultan I. Kılıçarslan faktörü olmasa

⁴⁹ Komnena 2021, 258-259

⁵⁰ Ayönü 2009, 5

⁵¹ Runciman 2019, 60

⁵² Ayönü 2009, 5

⁵³ Vasiliev 2017, 440

muhtemelen İzmir Beyliğinin siyasi yaşamı çok daha farklı seyredecek ve Bizans'ı tehdit eden bir güç olarak varlığını sürdürmeye devam edecekti. Ancak burada Bizans'ın köklü diplomasi geleneği ve I. Alexios'un şahsi kabiliyeti bu tehdidi bertaraf etmeyi başarabilmiştir. Peçeneklere karşı Kumanların desteği, Çaka'ya karşı Selçukluların desteği ve de Selçuklulara karşı da Haçlı Seferlerinin başarılı kullanımı Alexios'un saltanatının ilk 15 yıllık sürecinde yok olmanın eşiğine gelmiş bir devletin yaşam süresini uzatarak 1453 yılında Osmanlılar tarafından tamamen ortadan kaldırılana kadar siyasi varlığını sürdürmesine olanak tanımıştır.

KAYNAKÇA

Ayönü 2009 Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, 2009

Gautier 1970 Paul Gautier. "Diatribes de Jean l'Oxite contre Alexis Ier Comnène". In: Revue des études byzantines, tome 28, 1970

Güneş 2023 Cüneyt Güneş, "On Birinci Yüzyılda Bir Keşişin İzinden: Patmoslu Christodoulos ve Güneybatı Anadolu'nun Türkleşmesiyle İlgili Bazı Tespitler", Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, C. 6/1, 2023

Haldon 2017 John F. Haldon, Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017

İlgürel 1993 Mücteba İlgürel, Çaka Bey, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, 1993

Komnena 2021 Anna Komnena, Alexiad, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2021

Kurat 1966 Akdes Nimet Kurat, Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi M.S. 1081-1096, Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri IX-Sayı B2, Ankara, 1966

Laiou ve Morisson 2020 Angeliki E. Laiou-Cécile Morrison, Bizans Ekonomisi, çev. Bahattin Bayram, Runik Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020

Mullett 2016 Margeret Mullett, Theophylact of Ochrid Reading The Letters Of A Byzantine Archbishop, Routledge Taylor & Francis Group, London & Newyork, 2016

Nicol 2000 Donald M. Nicol, Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000

Oikonomides 2002 Nicholas Oikonomides, “The Role of the Byzantine State in the Economy (The Economic History of Byzantium From the Seventh through the Fifteen Century)”, ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies XXXIX, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C, U.S.A, 2002

Ostrogorsky 2017 Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017

Runciman 2019 Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi I. Cilt, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019

Thomas ve Hero 2000 John Philip Thomas- Angela Constantinides Hero, Byzantine Monastic Foundation Documents A Complete Translation of the Surviving Founders’ Typika and Testaments Vol 1, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C, 2000

Vasiliev 2017 A.A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017

Zonaras 2008 İoannes Zonaras, Tarihlerin Özeti, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA ÇİNE KAZASI'NIN MESLEKİ YAPILANMASI*

Uğur AVCI**

Makale Geliş Tarihi: Haziran 2024

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2024

Öz

Tarihi eskiçağa kadar uzanan Çine, coğrafi konum itibarıyla da önemli bir noktada yer almaktadır. Bulunduğu konumdan dolayı tarih boyunca pek çok farklı devletin, beyliğin ve sancağın sınırlarına dâhil olmuştur. Özellikle Menteşe Bölgesi'nin kuzeye, Menderes Havzası açılan bir kapısı olmuştur. 19. yüzyılın ortasına kadar Aydın, Menteşe ve Sığla Sancaklarının idarî yapılanmasına dâhil olan Çine, Osmanlı taşrasının küçük bir parçası olmasına rağmen birçok alim ve mutasavvıfı bünyesinde barındırması dikkat çekmektedir. Bu özelliği ile ilmî bir cazibe merkezi olan Çine, bir eğitim yuvası haline gelmiş, aldığı göçlerle de önemli bir gelişim yaşamıştır.

Bu çalışmanın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1831 ve 1841 tarihlerinde tutulan iki nüfus defteri ve 1844 tarihli 21 adet temettuat defterleri oluşturmaktadır. Bu defterlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Çine Kazası'nda bulunan meslekler tespit edilmeye çalışılmıştır. Adı geçen defterler bulunan 120 farklı meslek "İlmiye sınıfı", "tarım ve hayvancılık", "ticaret", "zanaat", "gıda", "hizmet sektörü" ve "diğer gruba mensup meslekler" olmak üzere yedi başlık altında değerlendirilecektir. Böylelikle nüfus ve temettuat defterlerinden yola çıkılarak Çine Kazası'nın 19. yüzyılın ilk yarısındaki meslekî örgütlenme tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çine Kazası, Nüfus Defterleri, Temettuat Defterleri, Meslek, Esnaf.

THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY, THE OCCUPATIONAL ORGANIZATION OF ÇİNE DISTRICT

Abstract

Çine, whose history dates back to ancient times, is also located at an important point in terms of its geographical location. Due to its location, it has been included in the borders of many different states, principalities and sanjaks

* Bu çalışma Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017 yılında tamamlanan "XIX. Yüzyılda Çine Kazası'nın Demografik Yapısı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr., email: uguravc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6945-134X.

throughout history. In particular, the Menteşe Region had a gateway to the north, opening to the Menderes Basin. Çine, which was included in the administrative structure of Aydın, Menteşe and Sığla Sanjaks until the middle of the 19th century, is noteworthy for hosting many scholars and mystics, even though it was a small part of the Ottoman provinces. Çine, which is a center of scientific attraction with this feature, has become a center of education and has experienced significant development with the immigration it has received.

The main source of this study is the two population books dated 1831 and 1841 and 21 *temettuat* books dated 1844 in the Ottoman Archives of the Presidency of the State Archives. In line with the information obtained from these books, it was tried to determine the professions in Çine District. The 120 different professions found in the aforementioned books will be evaluated under seven headings: "İlmiye class", "agriculture and animal husbandry", "trade", "craft", "food", "service sector" and "professions belonging to other groups". Thus, based on the population and dividend books, the occupational organization of Çine District in the first half of the 19th century will be determined.

Key Words: Çine District, Population Records, Temettuat Books, Occupation, Tradesman.

GİRİŞ

Mesleklerin insanlık kadar eski olduğunu söyleyemsek de avcı ve toplayıcı toplumlardaki iş bölümlerini mesleklerin ilk örnekleri olarak görebiliriz. Toplamların avcılık ve toplayıcılık olarak iş bölümleri oluşturması, zaman içerisinde sosyal statülerin oluşmasını da sağlamıştır. Rus asıllı Amerikalı sosyolog Sorokin, toplamların şekillenmesinde mesleklerin dolaylı etkisine dikkatleri çekmiştir. Sorokin'e göre kişinin belirli bir mesleği öğrenmesi ve uzun yıllar icra etmesi, onun topluma ve hayata bakış açısını etkiler. O kişinin dünyaya bakışı artık mesleği doğrultusunda şekillenmektedir. Benzer bir durum fiziksel ve psikolojik yapısı için de geçerlidir. Meslek, meslek erbabının zihnî, ahlâkî, sosyal, psikolojik ve anatomik özelliklerini şekillendirir. Zaten meslek kavramını, insanların hayatlarını idame etmelerini sağlayan, sosyal statülerini belirleyen ve *kendine özgü kanunî ve ahlâkî kuralları olan*, insanların büyük bir kısmının hayatlarının belirli dönemlerini veya tamamını kapsayan faaliyetler olarak tanımlayabiliriz.¹

¹ Eke 1987, 377, 379.

Mesleklerin oluşmasının ardından onları gündelik hayata dâhil etmek için karşımıza “esnaf” kavramı çıkmaktadır. Esnaf denildiğinde herkesin aklında belirli bir resim canlanmaktadır. Esnafın belki de tarih boyunca niteliği çok fazla değişmemişse de çeşitlilik açısından sayıları oldukça artmıştır.² Esnaf, zanaatkâr olabilecekleri gibi mal ve hizmet üreten veya alım-satım yapan kişiler de olabilir. Daha genel ifadeyle herhangi bir iş kolunda uzmanlaşmış meslek sahibi kişilerdir.³

Osmanlı Devleti'nde esnaf olabilmek için bazı şartları yerine getirmek gerekiyordu. Bir ustanın yanında uzun yıllar hizmet ederek sanatın “esrarını” öğrenmek, çıraklık dönemi bittiğinde ustalığını göstermek amacıyla bir eser hazırlamak gerekiyordu. Bunların sonucunda cemiyet tekkesinde yapılan bir dini merasim ile “belini bağlatması” ya da diğer bir deyişle “peştamal kuşanması” lazımdı. Bunların sonucunda ise boş bir dükkâna ihtiyacı vardı. Eğer çarşıda boş bir dükkân yok ise bir dükkânın boşalmasını bekleyecekti.⁴

Osmanlı Devleti'nin merkezî ve büyük şehirlerinde yer alan esnaf teşkilatı hakkında bilgilere ulaşmak, diğer bölgelerine göre nispeten daha kolaydır. Ancak taşrada yer alan küçük bir yerleşim yerindeki mesleklere ulaşmak oldukça zordur. Bunun için nüfus ve temettuat defterleri oldukça önem kazanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1831 yılında yapılan nüfus sayımında sadece erkek nüfus, tipolojik özelliklerinin yanında meslekleriyle birlikte kaydedilerek devletin olası asker popülasyonunu da ortaya çıkarmıştır.⁵ Temettuat sayımları ise Tanzimat'ın ilanı sonrasında hükümetin malî reformlarının bir yan ürünü olarak ortaya çıkmış,⁶ vergi veren halkın gelirleri ve vergileri, meslekleri ile birlikte kaydedilmiştir. Bu

² Kal'a 1995, 423.

³ Ünal 2014, 122.

⁴ Barkan 1985, 40.

⁵ Aydın 1990, 83.

⁶ Güran 2014a, 193.

defterler sayesinde Osmanlı'nın en uzak köşesinde dahi yaşayan esnaflar ve meslekleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu çalışmada Çine Kazası'na ait 1831 ve 1841 tarihli iki nüfus defteri⁷ ile 1844-45 tarihinde tutulan 21 adet temettuat defterinden⁸ elde edilen 120 farklı meslek bilgisi yedi ana başlık altında incelenerek Kazanın meslekî yapısı ve değişimi ele alınmaya çalışılmıştır.

Çine Kazası'nın Meslekî Yapılanması

Tarihi eskiçağa kadar uzanan Çine, coğrafi konum itibarıyla da önemli bir noktada yer almaktadır. Bulunduğu konumdan dolayı tarih boyunca pek çok farklı devletin, beyliğin ve sancağın sınırlarına dâhil olmuştur. 15 ve 16. Yüzyıllarda, önce Aydın ardından Mentеше Sancağı idaresi altında bulunan Çine, adeta Mentеше Bölgesi'nin Menderes Havzası'na açılan bir kapısı olmuştur. Çine, yeni kurulan Sığla Sancağı'nın sınırlarına dâhil edilse de kısa bir süre sonra tekrar Mentеше Sancağı idaresine girmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bu idarî değişiklikleri yaşayan Çine, 1831 tarihinde Sığla Sancağı'na bağlı gözüürken, 1841 tarihinde son kez idarî değişiklik yaşamış ve Aydın Sancağı sınırlarında kayda geçmiştir.⁹

Çine Kazası 1831 yılında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında üç Ermeni, 54 Reaya ve 3.951 Müslüman olmak üzere toplamda 4.008 erkek nüfusa sahipti.¹⁰ 1841 yılında bu nüfus aşiretlerin de sayıma katılmasına rağmen 3.615'e düşmüşse de¹¹ 1844-45 tarihinde sadece vergi veren erkek nüfusun sayısı 4.445'e yükselmiştir.¹² Bu nüfus verilerinin ulaşıldığı iki nüfus defteri ve 21 temettuat defteri ışığında Çine Kazası'nda bulunan

⁷ BOA, NFS.d., 02904; BOA, NFS.d., 02926.

⁸ Budak 2018.

⁹ Avcı 2017, 25-45.

¹⁰ Karal 1997, 208.

¹¹ Avcı 2017, 68.

¹² Budak 2018, 1.

meslekler temel olarak “ilmiye sınıfı ile ilgili meslekler”, “tarım ve hayvancılık ile ilgili meslekler”, “ticaret ile ilgili meslekler”, “zanaat ile ilgili meslekler”, “gıda ile ilgili meslekler”, “hizmet sektörü ile ilgili meslekler” ve belli bir gruba sokulamayan mesleklerin bulunduğu “diğer gruba mensup meslekler” şeklinde yedi ana başlıkları altında incelenmiştir.

Çine Kazası'nda 19. yüzyılın ilk yarısında 120 farklı meslek kayda geçmiştir. Bu sayıyı belirlerken meslekler arasında imam, Ahmed Gazi Camii İmamı, Bozdoğan Mahallesi Mescidi İmamı ve Voyvoda İmamı gibi farklı kayıtlar tek bir meslek olarak düşünölmüştür.

1831 yılında Çine Kazası'ndaki en yaygın meslek grubu tarım ve hayvancılıktır. Bu meslekler ile uğraşanların kategorize edildiği bu grup, Çine'nin tarımsal üretimin ön planda olduğunu göstermektedir. Bu grup içerisinde 12 farklı meslek bulunsa da 914 kişi hayatlarını bu işlerden kazanıyordu. Tarım bölgesi olmasının doğal bir sonucu olarak Çine halkı zanaat konusunda oldukça yoğun emek harcamıştı. 16 farklı zanaat kolunun karşımıza çıktığı Çine'de 341 kişi hayatlarını bu sektörden kazanıyorlardı. Bunların ardından üçüncü sırada ise hizmet sektöründe çalışanlar gelmektedir. Bu kategori altında hademeden hizmetkâra, karyumdan çırağa ve kahveciye kadar geniş bir yelpaze bulunuyordu.

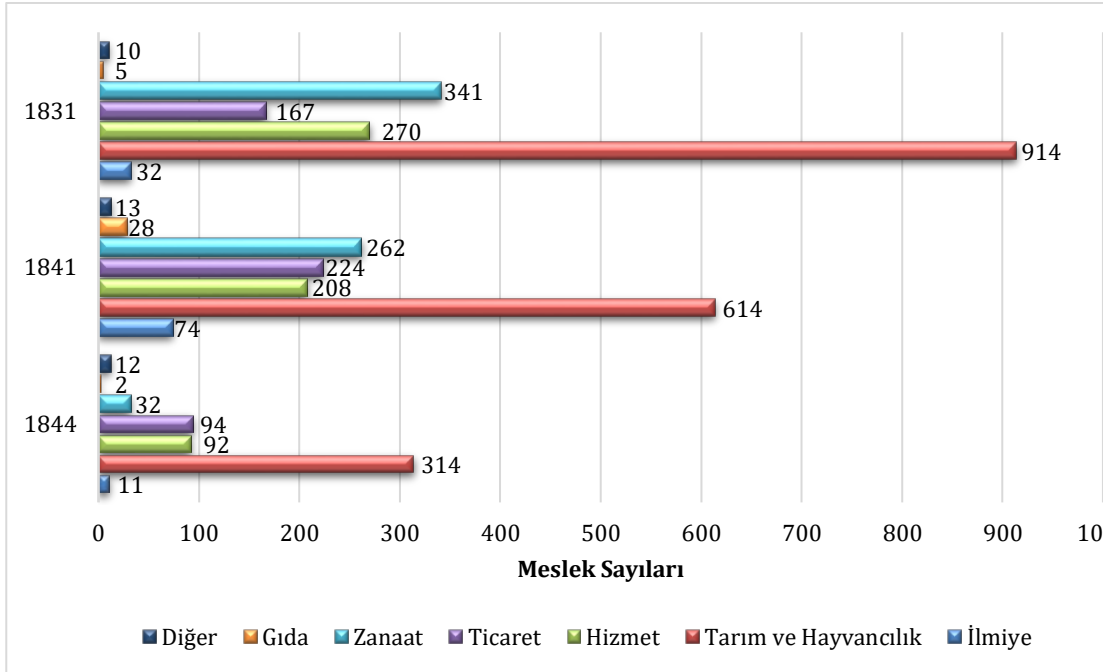
1841 yılına gelindiğinde Çine Kazası tarım ve hayvancılığa yönelik mesleklerini büyük oranda muhafaza ediyordu. Her ne kadar meslek sayısı neredeyse yarı yarıya azalmış olsa da yine halkın büyük kesimi gündelik hayatlarını bu mesleklerle idame ettiriyorlardı. Zanaat kolunda meslek sayısı açısından bir değişme yaşanmamış olmasına karşılık, zanaat erbabı kişi sayısı bir hayli azalma göstermişti. Ancak buna karşın ticaretle uğraşan kişi sayısı artmış ve bu dönemde hizmet sektörünün önüne geçmiştir.

1844 yılında ise bu sayılarda büyük bir düşüş yaşadığı görölmektedir. Bu durum sadece 21 yerleşim yerinin temettuatının

tutulmuş olmasıyla açıklanabilir. Temettuat defterlerinde verilen nüfusun neredeyse yarıya yakınının mesleğinin bulunmadığı görülmektedir.¹³ Her ne kadar sayılarda oldukça azalma gözükse de Çine halkının büyük bir çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlıyordu. Bu dönemde ticaret ile uğraşanların sayısı zanaatkârların sayısının önüne geçmiştir.

Temettuat kayıtları sayesinde Çine Kazası'nda ilk defa diğerlerinden farklı meslekler karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde "ihtisab kitabetinden müstahdem" bir kişi kayıtlara geçmiştir. Ayrıca asayişle ilgili zabıtada görev yapan memurlar ile "postahane sürücüsü" gibi farklı meslekler de hayat bulmaya başlamıştır.

Grafik 1: 19. Yüzyılın İlk Yarısında Çine Kazası'ndaki Meslek Gruplarının Karşılaştırılması

¹³ Budak 2018, 5, 7.

İlmiye Sınıfı ile İlgili Meslekler

Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısının temelini askeri zümrelerin bulunduğu seyfiye, bürokratların içerisinde yer aldığı kalemîye ve şeyhülislam, kadı, müderris gibi ulema topluluğunun bulunduğu ilmiye sınıfları oluşturmaktadır. Klasik İslami medrese eğitiminden geçerek mezun olan ilmiye sınıfı mensupları, eğitim, hukuk, fetva gibi dini hizmetlerden başka bürokrasi içerisinde de kendi alanlarıyla ilgili makamlarda görev yapmışlardır.¹⁴

1831 yılında Çine Kazası'nda ilmiye sınıfına dâhil edilebilecek 71 kişinin çalıştığı 10 farklı meslek grubu bulunuyordu. Bu sınıf içerisinde en fazla bulunan meslek imamlıktır. 29 kişinin sadece imam olarak kayda geçtiği bu dönemde imam hatibi, imam ve hoca, imam vekili, mescit imamı gibi farklı kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlar arasında bazı imamların Ovacık Mescidi veya Voyvoda Mescidi gibi görev yaptıkları yerler de kayda geçmiştir.

Yine bu tarihte camilerde görev yapan hatipleri, müezzinleri, cami müderrisi, mescit müezzini, mescit hatibi gibi cami görevlilerinin kayıtları bulunuyordu. Bu görevlilerin hangi camilerde veya mescitlerde çalıştıkları belirtilmemiştir. Ancak bazı Kabalar Hatibi, Kargı Karyesi Hatibi, Kırılı Camii Şeyhi gibi görev yaptıkları yerleri belirten açıklayıcı kayıtlara da rastlamaktayız.

Yine ilmiye sınıfına dâhil edebileceğimiz müderris vekili ve mektep hocası karşımıza çıkmaktadır. Ancak müderris vekili ve Mektep Hocasının hangi okul veya okullarda görev yaptığını tam olarak tespit edilememektedir.

¹⁴ İpşirli 2000, 141.

1831 tarihi nüfus defterindeki kayıtlar arasında belki de en önemli kısım Çine'nin en eski ve önemli camilerinden olan Ahmed Gazi Camii'nde¹⁵ görev yapan imam, imam-ı sani, müezzin ve hatibin kaydedilmesidir. Kayıtlar incelendiğinde hepsinin akraba olma ihtimali üzerinde durabiliriz. Çünkü kayıtlara geçen tipolojik özellikleri birbirlerine benzemekle birlikte aynı aile/soy ismine sahipler, Hatibzâde/Hatiboğlu olarak anılıyorlar. Ahmed Gazi Camii İmamı 43 yaşındaki Hatibzâde Mehmed Efendi bin Mustafa ile İmam-ı Sanisi olan 32 yaşındaki Hatibzâde Ali Efendi bin Mustafa'dır. Hatib olarak görev yapan kişiler ise 35 yaşındaki Hatiboğlu Mehmed Efendi bin Süleyman ve 30 yaşındaki Hatibzâde Mustafa Efendi bin Hacı Süleyman'dır. Hatiplerin ikisinin de uzunca boylu ve sarı sakallı olması, baba isimlerinin -hacı lakabı dışında- aynı olması bu iki görevlinin kardeş olma ihtimalini ortaya çıkarıyor. Aynı durum cami imamları için de geçerlidir. Mehmed Efendi ile Ali Efendi'nin baba isimleri aynıdır.

1841 yılına gelindiğinde imamların sayısında artış yaşanmıştır. Bu dönemde 43 kişi sadece imam olarak kayda geçmektedir. Onların haricinde iki kişinin Bozdoğan Mahallesi Mescidi'nde ve Birköy Mollası Mescidi'nde imamlık yaptıkları açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca defter incelendiğinde iki imamın Kızılışıklı ve Tekeli Aşireti içerisinde kayda geçtiğini görmekteyiz.

Çine'de imamlara nazaran müezzinlerin sayısı oldukça azdır. Kaza genelinde toplamda beş müezzin kaydı bulunuyordu. Bu müezzinlerden iki kişi mescitte görev yapmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Bozdoğan Mahallesi Mescidi'nde müezzindi. Camide görev yapan üç müezzinden sadece birisinin Altunoba Cami'sinde görevli olduğunu öğreniyoruz. Diğer müezzinlerin hangi camilerde görev yaptıklarını bilemiyoruz. Benzer şekilde Çine'de bulunan hatiplerin sayısı da oldukça azdır. Toplamda kaydı

¹⁵ Ahmed Gazi Camii ile ilgili bkz: Haykıran 2019, 45-54.

bulunan 11 hatibin sadece birisinin görev yaptığı yeri biliyoruz ki o da “Kahyalar Hatibi” olarak kayda geçmiştir.

Bu tarihte Çine genelinde sadece bir müderris ve bir müftü bulunuyordu. Ayrıca dört kişi dersiâm olarak kayda geçmiştir. Bu kişiler medreselerde ders vermenin yanı sıra zorlu bir imtihandan geçtikten sonra halka açık alanlarda ve camilerde de dersler yaparak¹⁶ Çine halkının eğitim seviyesini de yükseltiyorlardı. Bunun yanı sıra üç kişi mülâzım¹⁷ olarak kaydedilmiştir. Mülâzım kelimesinin anlamına bakıldığında bu üç kişinin askerî mi yoksa ilmî bir meslek grubuna dâhil olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Ancak bölgedeki tekke ve zaviye yoğunluğunu¹⁸ göz önüne aldığımızda bu üç kişinin ilmî bir görevleri olduğu üzerinde durabiliriz.

Nüfus defterleri içerisinde dönemin Çine Kadısının da kaydına rastlıyoruz. 1841 yılında Kahraman Karyesi'nde ikamet eden Kadı'nın yaş bilgisi yazılmamışsa da “orta boylu ve köse sakallı” şeklinde betimlenmiştir. Yine bu defterler içerisinde Çine'nin sabık hâkiminin kaydını görüyoruz. Nefs-i Çine'de ikamet eden 37 yaşındaki Sabık Çine Hâkimi Seyyid Mustafa Efendi'nin tipolojisinin “orta boylu ve sarı sakallı” olduğu kaydedilmiştir.

¹⁶ İpşirli 1994, 185.

¹⁷ Üç farklı anlamla farklı meslek gruplarında kullanılan mülâzım; Kanuni dönemini kadar medrese mezunlarının mezuniyet sıratı gözetilmeden müderris veya kadılıklara tayin olmalarını sistemli bir hale getiren Şeyhülislam Ebüsuûd Efendi, mezunları sırasıyla bir deftere kaydettirmiştir (Kepeci 1952, 298). Zaman içerisinde medrese mezunları Anadolu veya Rumeli Beylerbeylerine başvurarak isimlerini *matlâb* denilen defterlere kaydettirmişlerdir. Atama sırası bekleyen bu kişilere mülâzım denirdi. Bu mülâzımlar önce yazılı daha sonra sözlü sınava alınır, atamaları da ona göre yapılırdı (Ortaylı 2008, 235). Defterde kayıtlı bu kişilere mülâzım denilmiştir Tanzimat Dönemindeki anlamıyla Bâbüâlî'deki kalemlerde maaşsız çalışan memur adayları için kullanılmıştır. Üçüncü ve son anlamı ise, orduda ilk subaylık türbelerinden birisi olan teğmenler için kullanılmıştır. Harbiye mezunları mülâzım-ı sâni (asteğmen) olarak mezun olurlar, daha sonra da mülâzım-ı evvelliğe yükselirlerdi (Sakaoğlu 1985, 94).

¹⁸ Çine oldukça canlı bir tasavvufî hayat bulunmaktadır. Çine'de bu dönemde Baba Sultan, Ahmed Gazi, Ahi Bayramlı, Ahi İsmail, Hoca Durmuş, Kuş Baba, Hamza Bey, Halifet Baba, Ahi Yunus, Ahi Debbağ gibi tekke ve zaviyeler bulunmaktadır (Barkan 2020, 238-229; Yiğit 2009, 75; Haykıran 2019, 45-54; Avcı 2017, 45).

1844 tarihinde tutulan temettuat kayıtlarında ise oldukça az sayıda meslek ile karşılaşılıyor. Bu defterler içerisinde sadece beş imamın, üç muallim-i sıbyanın, iki hatibin ve bir de “ulema tائفesi” notuyla kayda geçen olmak üzere toplamda 11 kişiyi ilmiye sınıfına dâhil edebiliyoruz.¹⁹

Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Meslekler

Çine Kazası genel olarak tarımla ilgilenen bir yerleşim birimidir. Burada yaşayan insanlar günlük hayatlarını büyük oranda tarım-hayvancılık ve onunla bağlantılı mesleklerle idame ettirmişlerdir. Bu yüzden meslek sayısı az olsa bile bu mesleklerde çalışan insan sayısı bir hayli fazladır. Kaza genelindeki rençberlerin sayısı bu duruma en büyük örnektir. 1831 yılında Çine Kazası'nda rençberlik yapan 850 kişi bulunuyordu. Rençberler haricinde 19 kişinin bahçevanlık yaptığını tespit ediyoruz. Bu 19 kişinin neredeyse tamamı Girit göçmenidir. Ot ve bahçe kültürleriyle meşhur olan Giritliler göçtükleri yerlerde bu kimliklerini kaybetmeyerek hayatlarını uzmanı oldukları işlerle sürdürmüşlerdir. Bahçevanların yanı sıra bir kişinin de duhancı, yani tütüncülükle geçimini sağladığını öğreniyoruz.

1841 yılına gelindiğinde rençberlerin sayısında bir hayli azalma olmuştur. Fakat 514 kişinin rençberlik yapması, diğer meslekler ile kıyaslandığında hâlâ büyük bir oran oluşturmaktadır. Bahçevanların sayısı bu dönemde artmış olmakla birlikte bir kişi ilk defa çiftçi olarak kayda geçmiştir. Duhancılık mesleğini ise yine bir kişi sürdürmektedir.

Çine Kazası sakinlerinin önemli bir kısmı rençberlik mesleğini icra etmelerine rağmen 1844-45 tarihli temettuat kayıtlarında bu mesleğe rastlanılmamıştır. Onun yerine 296 kişide “erbab-ı ziraat” mesleği ile karşılaşılıyor ki bu da diğer meslek gruplarına göre oldukça yoğun bir

¹⁹ Budak 2018, 8-9, 15.

sayıdır.²⁰ Bu meslek grubu bizlere belirli bir toprağa ve bu toprakları işlemek için gerekli olan hayvanlara sahip olduklarını da anlamamızı sağlamaktadır.²¹ Rençberlik ile erbab-ı ziraat kayıtlarının yoğunluklarını düşündüğümüzde temettuat sayımını yapan memurun rençberleri bu şekilde kayda aldığı ihtimalini göz önünde bulundurabiliriz.

1831 yılında Çine Kazası'nda hayvanlık ile ilgili en fazla yapılan meslek, dünyanın en eski mesleği olan çobanlıktır. Nüfus kayıtlarında 12 kişinin sadece çoban olarak kayda geçmesinin yanı sıra 16 kişinin sığırtmaç ve sığır çobanı, dokuz kişinin koyun çobanı ve dört kişinin keçi çobanı olduğu görülmektedir. Çobanlar arasında, özellikle koyun çobanlarının çoğunluğu Gayrimüslimlerden oluşuyordu. Ayrıca bir kişi de balıkçı olarak kaydedilmiştir. Bu kişi muhtemelen Çine Çayı'nda balıkçılık yapıyordu. Günümüzde dâhil çay balıkları oldukça meşhurdur.

1841 yılında çoban sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. 47 kişinin sadece çoban olarak kayda geçtiği bu dönemde 11 kişi koyun çobanı, üçer kişi ise keçi çobanı ve sığırtmaç olarak geçimlerini sağlıyordu. 1844 tarihli temettuat kayıtların ise sadece 15 çoban ve bir sığırtmaç olduğu görülmektedir.²²

Ticaret ile İlgili Meslekler

Taşrada hayatı idame ettirmek için önemli bir kesim tarım ile uğraşmaktaydı. Ancak küçük nahiyelerde ve kazalarda ekonomik olarak gelişimi sağlayan meslekler arasında belki de en önemlileri ticaret ile ilgilenenlerdi. Herhangi bir ticaretin olduğu bir bölgede en önemli ihtiyaçlardan birisi de nakliye. Bu yüzden ticaretle bağlantılı olarak nakliye ile ilgili meslekler de bu başlık altında değerlendirilmiştir.

²⁰ Budak 2018, 8-9.

²¹ Güran 2014b, 214.

²² Budak 2018, 8-9.

1831 yılında Çine Kazası'nda 89 kişi ticaret ile uğraşıyorlardı. Bu meslek grubu içerisinde en çok tercih edilen meslek odunculuktu. Aydın Sancağı orman konusunda oldukça bereketli topraklara sahipti. Sancak içerisinde ilk orman idarelerinden birisi de Çine'de kurulmuştu.²³ Çünkü burası Aydın Sancağı'nın Nazilli'den sonra en ormanlık alanıdır.²⁴ Orman varlığının bu derece yoğun olduğu bir bölgede halkın ormancılık ile ilgili meslekleri tercih etmesi oldukça normaldi. Bu düşünceyi destekler nitelikte Çine Kazası'nda 54 kişinin ormancılıkla geçimini sağladığını görmekteyiz. Ardından ise ormancılıkla bağlantılı olarak kömürcüler gelmektedir. Kömürcü olarak kaydedilen 17 kişi ormanlardan odun kömürü üretimi yapıyordu. Yine ormanla bağlantılı olarak Çine'de bir kişi kerestecilik bir kişi de mertekçilik yapıyordu.

Bu dönemde Çine'de sekiz eskici bulunuyordu. Koçu'ya göre iki farklı esnaf grubu eskici olarak anılıyordu. Bunlardan ilki ayakkabıları tamir eden kunduracılar. Bunların bir kısmının dükkânı olmakla birlikte genellikle hamam yanında bulunurlardı. Hamama giren kişiler eskicilere ayakkabılarını bırakır, hamamdan çıkana kadar ayakkabılarının tamiri yapılırdı. Diğerleri ise günümüzde de varlığını sürdüren, seyyar arabayla sokaklarda dolaşır eski eşyaları satın alanlardır. Bu kişilerin bazılarının dükkânları da bulunuyordu. Dükkân sahibi olanlar genellikle "bit pazarı" olarak adlandırılan çarşılarında toplanıyordu. Seyyar arabayla gezen eskiciler genellikle dükkân sahibi olanların yamakları, bir nevi çırağları oluyordu.²⁵

Doğrudan tüccar olarak kayda geçen üç kişi bulunuyordu. Bunların hangi ürünlerin ticaretini yaptıklarını tespit edemiyoruz. Fakat 11 kişinin bezzaz olarak kaydedilmesi, onların bezden yapılma dokuma ürün ticareti yaptıklarını öğrenmemizi sağlamaktadır. Yine Çine'de iki kişi bakkalcılıkla hayatlarını idame ediyordu. Bu bakkallardaki ürün yelpazesi oldukça

²³ Sarıbey Haykıran ve Güren 2023, 117.

²⁴ Sarıbey Haykıran 2019, 213.

²⁵ Koçu 1971, 5281-5282.

geniştir. Genel bir şekilde ifade etmek gerekirse mutfaklarda gerekli olan taze sebze dışındaki hemen hemen her ürünü bakkalarda bulmak mümkündür.²⁶ Bunların haricinde iki kişi celeblik, bir kişi de anbarcılık yapıyordu.

1841 yılında ticaretle ilgilenen kişilerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. 18 farklı ticaret mesleğinin kayda geçtiği bu dönemde toplamda 140 kişi geçimini bu mesleklerle sağlıyordu. 10 yıl öncesine göre bu dönemde kömürcü ve oduncu mesleklerini yapan kişilerin sayısında önemli bir değişim yaşanmıştır. Çine'de en fazla icra edilen meslek kömürcülük olmuştur. 56 kişinin kömür üretimi yaptığı bu dönemde 22 kişi ise odunculukla ilgileniyordu. Yine orman ile bağlantılı olarak 17 kişi çıracılık, birer kişi ise ormancı, keresteci ve kökçü olarak hayatlarını idame ediyordu. Ayrıca 13 kişi de katrancılıkla geçimini sağlıyordu.

Tüccar olarak kayda geçen dokuz kişi bulunuyordu. Ancak bu kişilerin hangi ürünün veya malın ticaretini yaptıklarını bilemiyoruz. Ancak dokuz kişinin ayrıca “bezzaz” olarak kaydedilmesi, onların bezden yapılmış dokuma ürün ticareti yaptıklarını öğrenmemizi sağlamıştır. Tüccarların yanı sıra bir kişi hayatını pazarcılık yaparak idame ediyordu.

1841 yılında birer kişinin kürkçü, barutçu, çayırıcı ve balcı meslekleriyle ilgilendiklerini nüfus defterlerinden öğreniyoruz. Bu dönemde celeblerin sayısının dokuza çıktığını görüyoruz. Ayrıca ikişer kişi ise camcı, kılıcı ve uncu olarak hayatlarını sürdürüyorlardı.

Üç yıl sonra, 1844 yılında ise “erbab-ı ticaret” ile uğraşan 27 kişi bulunuyordu. Bunun haricinde iki kişinin “tacir” olarak kayda geçmişse de

²⁶ Bazı bakkalların mutfak ürünlerinin yanı sıra ikinci bir işlevi de olmuştur. Bakkallar ev için gerekli olan ürünlerin yanı sıra halkın gündelik ihtiyaçlarını da karşılayacak şekilde kahveci, meyhaneci, lokantacı gibi ikinci bir mesleğe de sahip olabiliyorlardı. Bakkallar hakkında detaylı bilgi için bkz: Pullukçuoğlu Yapucu 2013, 519-535.

sadece birisinin deri ticareti yaptığını öğreniyoruz. Ayrıca bir kişi de pazarcılık yapmaktadır.²⁷

Ormanlarla ilgili olarak yedi kişinin kömürcü, altı kişinin oduncu ve beş kişinin ise keresteci olarak kayda geçtiğini görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde üç kişi celeb, iki kişi de eskicilik ile hayatlarını sürdürüyorlardı.²⁸

Çine Kazası'nda ticareti ile bağlantılı olarak nakliyeyle ilgili pek çok meslek bulunmaktadır. 1831 yılında Kazada 79 kişi hayatını nakliyecilikle sürdürüyordu. Bu meslek grubu içerisinde en büyük payı deveciler oluşturmuştur. 76 kişi devecilik ile ilgileniyordu. Develerin taşıma kapasitesini ve ulaşım mesafesini göz önüne aldığımızda daha çok uzak bölgelere mal taşındığını söyleyebiliriz. Demiryolunun yaygınlaşması ile develerin işlevleri biraz değişmiş, ulaşım mesafeleri kısalmış, demiryollarına ulaşım sağlayan araçlardan birisi olmuştur.²⁹ Daha yakın bölgeler için kullanılan ulaşım araçları ise katır ve kısraç gibi hayvanlardı. Çine Kazası'nda bunlarla ilgilenen üç kişi bulunmaktadır. Kaza genelinde iki kişi kısraççı, bir kişi ise katırcı olarak çalışmaktadır. Nakliye sektöründe bulunan bu kişiler Çine Kazası'nın kuzeyde Aydın'a, güneyde ise Menteşe bölgesine yönelik ticarî hareketin en önemli unsurları olduğu oldukça açıktır.

1841 yılına gelindiğinde deveciliğin hâlâ oldukça popüler bir meslek olduğunu görüyoruz. Bu tarihte devecilikle ilgilenenlerin sayısı 78'e yükselmiştir. Katırcıların sayısı üçe çıkarken kısraççıların sayısı ise bire düşmüştür. Bu dönemde yeni bir meslek ile karşılaşırız. Çine'de bir kişinin icra ettiği arabacılık mesleği ile nakliye için yeni bir yöntemdir. Atlı

²⁷ Budak 2018, 8-9, 13.

²⁸ Budak 2018, 8-9.

²⁹ 19. yüzyıl Anadolu'sunda taşıma işleri genellikle at ve deve gibi hayvanlar vasıtasıyla yapılıyordu. Ancak bu oldukça maliyetliydi. Yapılan hesaplama göre deve ile yük taşımak, demiryoluna oranla 7, deniz ve nehir yoluna oranla ise 24 kat daha pahalıydı. Güran 2014c, 79.

arabalar sayesinde üç-dört devenin taşıyabileceği yük tek seferde taşınmaktadır. Böylelikle nakliye için önemli bir avantaj, para ve zamandan ise tasarruf sağlamıştır. Ancak bu tasarrufu olumsuz etkileyecek etmenler vardır ki bunun başında yol gelmektedir. Çünkü arabacılar, ulaşım için develere nazaran daha düzgün bir yola ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca atların nal ve koşum takımlarına ihtiyaç duymaları, arabacılığın maliyetini oldukça artırmaktadır.³⁰

1844 yılında tutulan temettuat kayıtlarında ise sadece deveciler karşımıza çıkıyor. Bu kayıtlardan 40 kişinin devecilik yaptığını öğreniyoruz. Nakliye kategorisine dâhil ettiğimiz diğer bir meslek ise "postahane sürücüsü"dür. Çine Kazası'nda 1844 yılında ilk defa kayda geçirilen bu mesleği bir kişi yapmaktadır.³¹

Zanaat ile İlgili Meslekler

Genellikle el becerisi ve ustalık gerektiren meslekler zanaat olarak anılmaktadır. Yapımı zor olan ve görece uzun zaman alan, derin bir bilgi ve beceriyle ustalık isteyen bu meslek grubunda ustalaşmak için uzun yıllar bir zanaatkârın adeta dizinin dibinden ayrılmamak gerekmektedir. Bu yüzden zanaatkârlar ve yaptıkları işler oldukça değerlidir.

Çine Kazası'nda 1831 yılında 16 zanaat mesleği, 341 de zanaat erbabı bulunuyordu. Bu dönemde zanaatkârlar arasında en popüler meslek çulhacılıktı. 240 kişinin çulhacı olarak çalıştığı Çine'de, dokuma ile bağlantılı olarak 22 kişi mûy-tâb, yani kıl dokuyarak zanaatlarını icra ediyorlardı.

³⁰ Ortaylı 1973, 190.

³¹ Budak 2018, 8-9, 13.

17 kişinin terzilik yaptığı bu dönemde bir kişi derici olarak çalışıyordu. Muhtemelen onun ürettiği derilerden iki kişi pabuşçu, yani ayakkabıcı ve iki kişi de çizmeci olarak üretim yapıyordu.

Beş kişinin neccar, yani marangoz olarak çalıştığı Çine’de, iki kişi semercilik, bir kişi çubukçuluk, üç kişi bardakçılık, 11 kişi de çömlekçilik yapıyordu. Maden işleme konusunda da zanaat erbaplarının bulunduğu Çine Kazası’nda 15 kişi demircilik mesleğini icra ediyordu. Onların haricinde de beş kişi bakırcılık, üç kişi nalbantlık ve bir kişi de çilingirlik yaparak hayatını kazanıyordu.

1841 yılında çulhacıların sayısı neredeyse yarı yarıya azalmıştı. Artık Çine Kazası’nda sadece 168 kişi çulhacılıkla hayatını kazanıyordu. Bu dönemde dokumacılıkla bağlantılı olarak 24 kişi mûy-tâb mesleğini icra ediyordu.

10 yıl içerisinde dericilik zanaatıyla uğraşan kişi sayısı artış göstermemişti. 1841 yılında yine bir derici zanaatkârı vardı. İki zanaatkâr pabuş yapmaya devam etse de çizmecilik mesleğinin kayıtlardan çıktığını görmekteyiz. Bu durumu “mesleğin bittiği veya ortadan kalktığı” şeklinde yorumlamak yanlış olabilir. Pabuş yapan kişilerin çizme yapmaları her zaman ihtimal dâhilindedir.

Bu dönemde bazı meslekler kayıttan çıkmakla birlikte yeni mesleklerin kayda geçtiğini görüyoruz. Bu mesleklerden biri de çiniciliktir. Çine Kazası’nda 1841 yılında bir kişi çini yaparak hayatını kazanıyordu. Kayıtlara geçen diğer yeni meslekler ise birer kişinin yaptığı tülçülük ve tornacılıktı.

Kazadaki bardakçılar ile çömlekçilerin sayısında ise önemli bir değişiklik olmuştur. Bardakçılık zanaatı ile uğraşan kişi sayısı 22’ye yükselirken sadece bir çömlekçi kalmıştır. Semerci ustalarının sayısı

değişmemekle birlikte 11 demirci, dört nalbant ve sekiz terzi zanaatkârı bulunuyordu. Ayrıca Çine Kazası'nda beş tane de eskici bulunuyordu.

1844 yılında ise sadece beş meslek karşımıza çıkıyor. En fazla kayda geçen meslek 18 kişinin icra ettiği çulhacılıktır. Bunun yanında yedi kişi demirci, üç kişi nalband ve ikişer kişi ise semerci ve terzilik ile uğraşıyordu.³²

Gıda ile İlgili Meslekler

Çine Kazası'nda 1831 yılında halkın gündelik gıda ihtiyaçlarını karşılayacak dört meslek bulunuyordu. Bunlar arasında en fazla olanı değirmencilerdi. Halkın kullanacağı un gibi ürünlerin üretimini sağlayan bu iş kolunu Çine'de 11 kişi icra ediyordu. Bu değirmencilerin yanı sıra bir kişi de su değirmencisiydi. Bunu özellikle belirtilmiş olması, Çine Çayı'nın kenarında yer alan bir değirmen olduğu, diğerlerinin ise rüzgâr değirmeni olacağı fikrini akıllara getirmektedir.

Çine halkının günlük et ihtiyacını karşılayabileceği 11 kasabı bulunuyordu. Ayrıca Kazada dörder kişi halkın gündelik ihtiyacı olan ekmekleri ve helvaları yapıyordu. Evliya Çelebi Aydın'a geldiğinde Çine, henüz ziyaret edebileceği kadar büyük bir yerleşim yeri değildi. Ancak Aydın'da yapılan helvanın ne Şam'da, Konya'da, Mısır'da ne de Basra'da yapılamadığını anlatır. Her daim taze ve lezzetli helvalar piştiğini hayranlıkla anlatan Çelebi, şehirde 70 çeşit helva yapıldığından bahsetmiştir. Cuma namazı sonrasında bütün ahalinin helvacı dükkânlarına akın ettiğini belirten Evliya Çelebi, Aydın'daki dükkânların diğer yerlerdeki gibi pis olmadığını, aksine temiz ve süslü helvacı dükkânları bulunduğunu anlatır.³³

³² Budak 2018, 8-9, 13, 14.

³³ Çelebi 2011, 170-172.

1841 yılındaki nüfus sayımında mesleklerin arttığını görmekteyiz. Bu dönemde değirmencilerin sayısı dokuza düşmüştür. Benzer bir şekilde Kazadaki kasap sayısı beşe, helvacı sayısı ise üçe düşmüştür. Ekmekçilerin sayısı ise bir artmış ve beşe yükselmiştir.

Bu dönemde Çine Kazası'nda yeni mesleklerin ortaya çıktığını görüyoruz. Daha önce karşılaşmadığımız mısırcılığı bu dönemde dört kişi yapmaktadır. Yine bir kişi katmercilik yapıyordu. Ayrıca bir kişi de karcı olarak kaydedilmiştir. Karcılık esnafı özellikle yaz döneminde hem Osmanlı sarayının hem de Osmanlı toplumunun en çok ihtiyaç duyduğu esnaflardan birisiydi. Çünkü buzdolabının henüz olmadığı bu dönemlerde içeceklerin soğutulması için kara ihtiyaç duyuluyordu. Kışın yağın karın toplanması ve kuyular açılarak buralarda muhafaza edilmesi gerekiyordu. Kuyularda biriktirilen karların üzerleri keçe veya samanlarla örtülerek güneşten korunuyordu. Buralarda biriktirilen karlar sabah erken saatlerde veya gece yarısında develer ve katırlar aracılığıyla şehirlere taşınıyor, halkın ihtiyacına sunuluyordu. 1887 yılında Dersaadet Buz Fabrikası'nın kurulması³⁴ ve ardından üretime başlamasına rağmen karcılık esnafı Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.³⁵

Karlar sadece ürünleri soğutmak amacıyla değil, hem hayır amacıyla³⁶ hem de bir gıda maddesi olarak da kullanılıyordu. Günümüzde dahi Aydın ve çevresinde oldukça yaygın olan "kar helvası", karın üzerinde tahin veya vişne şurubu dökülerek yapılıyor ve özellikle yaz aylarında en çok tüketilen ürünlerden birisidir. Ayrıca gıda sektörünün yanı sıra sağlık alanında da kullanımını gördüğümüz karların özellikle hastalıkların iyileştirme bir tıbbi yöntem olarak kullanıldığını görmekteyiz.³⁷

³⁴ Osmanlı Devleti'ndeki buz fabrikaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Kurt 2011, 73-98.

³⁵ Kurt 2015, 145-167.

³⁶ Hayır yapan insanlar aracılığıyla yaptırılan sebilhanelerde fakir halka kar dağıtılmıştır. Martal 2007, 62.

³⁷ Gözcü ve Akçiçek 2012, 271-272.

1844 yılında ise bu meslek grubuyla ilgili kayda geçen tek meslek kasaplıktır. Bu dönemde Çine Kazası'nda sadece iki kişinin kasap olduğu yazmaktadır.³⁸

Hizmet Sektörü ile İlgili Meslekler

Osmanlı'da daha çok zengin ailelerde, konaklarda veya önemli idari görevlerde bulunan kişilere yardımcı olmakla görevli bir iş kolu vardır. Saraydan taşradaki bir konağa kadar pek çok yerde bulunan bu görevliler, buldukları veya yanında çalıştıkları kişilere, yerlere göre değişik isimler almaktadır. Coğrafi bakımdan komşu bölgede, Menteşe Sancağı'na bağlı Köyceğiz, Milas Koçarlı gibi yerleşim yerleri ve buralardaki bazı voyvoda hanelerinde saraydar (sofra işlerine bakanlar), mali işlere bakan vekilharç gibi farklı grupları bulunmasına karşılık³⁹ Çine Kazası'nda hizmetkâr, hademe, bevvab ve kayyumla sınırlı kalmıştır.

1831 yılında Çine Kazası'nda hizmet sektörüne dâhil edebileceğimiz 11 farklı meslek bulunmaktadır. Bu meslekler içerisinde en büyük kısmı 117 kişi ile gündelikçiler oluşturmaktadır. Gündelikçi ile hemen hemen aynı işi yapan bir kişi ise kayıtlara “yevmiyeci” olarak geçmiştir. Bu işçiler genellikle zirai işlerin en yoğun olduğu hasat zamanı ve harman zamanında tutuluyorlardı.⁴⁰

Kaza genelinde farklı iş kollarında çalışan ve bir iş öğrenen çıraklar da başlık altında değerlendirilmiştir. Sadece bir kişi “çırak” olarak kaydedilmekle birlikte “pabuşçu çırağı”, “çulha çırağı”, “muy-tab çırağı”, “sıvacı çırağı”, “terzi çırağı” ve “zeytinci çırağı” olmak üzere toplamda 14 kişinin meslek öğrenmek üzere bir ustanın yanında çalıştığını görüyoruz.

³⁸ Budak 2018, 8.

³⁹ Kütükoğlu 2010, 154.

⁴⁰ Güran 2014c, 106.

Çırakların sayısı bizlere Çine Kazası'ndaki meslek eğitimine ne denli önem verildiğini göstermektedir.

Bu dönemde Çine Kazası içerisinde 10 kahveci bulunuyordu. Bu kahvecilerden bir tanesi Karpuzlu'da yer alıyordu. Bir kişi de “yol kahvecisi” olarak hayatını sürdürüyordu. Kahvecinin yanı sıra kaza genelinde 47 kişi ise “kiracı” olarak bulunuyordu. Ancak bu kişilerin ne tür bir kira işinde olduklarını bilemiyoruz. Akla ilk olarak ulaşım geliyor. Binek veya yük arabası kir alıyor olabilirler.⁴¹ Diğer bir ihtimal ise belirli bir ücret karşılığında veya bahçeden alınacak mahsulün belirli bir bölümü karşılığında toprak sahibinden kiralanmasıdır. Bu yöntem ile ekimi yapılmayan alanlar başkalarına kiralanarak bahçenin boş kalmaması sağlanıyordu.⁴²

Çine'de sadece hizmetkâr olarak 40 kişi, hademe olarak da dokuz kişi kayda geçmiştir. Bunlardan iki kişinin “deveci hizmetkârı” olduğunu biliyoruz. Ancak geri kalanlarının evlerde mi yoksa ziraat ile ilgili işlerde mi çalıştıklarını tespit edemiyoruz.⁴³ Sadece bir kişinin “cami bevvab”ı olarak kayda geçmesinden camide kapıcılık yaptığını öğreniyoruz. Bunun yanı sıra camilerin temizlik, güvenlik ve kandillerin yakılması gibi rutin işlerini yapan bir hademenin, cami karyumunun da kayıtlarda izine rastlıyoruz.

⁴¹ Kubbealtı Lugatı, “Kiracı”, <https://lugatim.com/s/kiraci>.

⁴² Diğer bir ihtimal ise bölgede sıkça görülen İngilizlerin geniş topraklar satın alarak yerel eşrafa kiralanmasıdır. Buradaki fark, toprağın boş kalmamasını sağlamak değildi. İngilizler, satın aldıkları büyük topraklarda çalışacak insan bulmakta zorlanıyordu. Yerel eşraftan insanlar ise belirli bir ücret karşılığında veya belirli bir ürün taahhüt ederek bu toprakları kirliyorlardı. Eğer bekledikleri kadar mahsul alamazlarsa kiracı, toprak sahibine borçlanıyor, bir sonraki yıl borcunu ödemek için çalışıyordu. Bu durum da kapitalist sistemin en küçük tarımsal organizasyona dahi nasıl etki etmeye başladığının bir göstergesidir. İngilizlerin Batı Anadolu'da toprak sahibi olmaları ve bölgedeki tarımsal kapitalleşme için bkz: Kurmuş 2007, 146-168.

⁴³ Güran, hizmetkârları mevsimlik veya yıllık tutulan ziraat işçisi olarak tanımlamaktadır. Güran 2014c, 106.

Bu meslek grupları haricinde belirli kişilerin hizmetkârlığını ve hademeliğini yapan insanlar da kayıtlarda karşımıza çıkmaktadır. İçlerinden bazıları Çine'nin önde gelen isimlerinin yanında çalışmakta, bazıları ise resmî makamlardaki insanlara hizmet etmekteydi. Örneğin Ahmed Gazi Camii hatiplerinden olan Hatibzâde Mustafa Efendi'nin bir hizmetkârı bulunmaktaydı. Benzer bir şekilde Çolakoğlu Halil'in de bir hizmetkârı vardı. Çine Kazası Ağası'nın ve Karpuzlu Ağası'nın da birer hizmetkârı bulunuyordu.

Yukarıdaki hizmetkârlar haricinde voyvodaların yanında çalışan çok sayıda insan vardı. Beş kişi "voyvoda hizmetkârı", dört kişi ise "voyvoda hademesi" olarak kaydedilmiştir. Ancak hangi voyvodanın hizmetinde çalıştıkları yazılmamıştır. Oysaki Çine Voyvodası'nın yanında sekiz hademe, beş hizmetkâr ve bir kethüda bulunuyordu. Benzer bir şekilde Karpuzlu Voyvodası'nın da bir hizmetkârı vardı.

Hizmet sektörüne dâhil ettiğimiz son meslek "sancaktar"dır. İlk olarak "sancak taşıyan kişi" akla gelmektedir. Ancak tekkelerde bulunan sancakların muhafazası ve taşınması ile sorumlu kişiye de "sancaktar" denilmektedir.⁴⁴ Çine Kazası'nda çok fazla tekke olduğu göz önünde bulundurulursa bu sancaktarın tekkelerde görevli olduğunu düşünebiliriz.

1841 yılına gelindiğinde hizmet sektörüne dâhil edebileceğimiz 12 farklı meslek bulunuyordu. Bu tarihte ilk defa bir muhtarın kaydına rastlamaktayız. Kaydın "muhtar-ı evvel" olarak tutulmuş olması bizlere bir "muhtar-ı sani" de olması gerektiğini düşündürüyor. Ancak defter içerisinde böyle bir kayda rastlayamıyoruz. 32 yaşında olan "muhtar-ı evvel" Çiftçi Giridlioğlu İbrahim bin Mustafa'nın tipolojisi "uzun boylu, kara sakallı" olarak betimlenmiştir.

⁴⁴ Pakalın 1993, 122.

10 yıl önce hizmet sektöründeki en büyük payı gündelikçiler oluşturuyordu. 1841 yılında kaydı tutan memur, hemen hemen aynı işi yaptıkları için bu tarihte meslek grubunu “yevmiyeci” olarak kayda geçmiştir. Yevmiyeci olarak çalışan 107 kişi, hizmet sektöründeki en büyük kısmı oluşturmuştur. Ardından ise kiracı mesleği gelmektedir. 10 yıl önceki veriler ile karşılaştırdığımızda kiracılık mesleğiyle hayatını geçindiren kişi sayısında oldukça artış yaşanmış, 65 kişiye yükselmiştir.

Bu dönemde beş kişi terzi kalfası olarak çalışıyor, bir zanaat öğrenerek mesleğin devam etmesini sağlıyorlardı. Benzer bir şekilde üç cıracı kayda geçmiştir. Bunlardan sadece birisinin demirci çırağı olduğu kayda geçmiş, diğer ikisinin hangi zanaat erbaplarının yanında çalıştıklarının kaydı tutulmamıştır. Toplamda 10 kişi ise hayatını “hizmetkâr” olarak sürdürüyordu. Bunlardan dördü bir devecinin hizmetinde, biri ise müftünün hizmetinde çalışıyordu. Buna ek olarak bir kişi de “ayakçı” olarak kayda geçmiştir.

Çine Kazası’nda bu dönemde halkın sosyalleşebileceği sekiz kahve bulunuyordu. Yine bir önceki sayımdan sonra geçen 10 yılda sancaktar olarak yeni bir kişinin daha görev yapmaya başladığını görüyoruz. Böylelikle Çine’deki sancaktar sayısı ikiye yükselmiş oluyor. Yine bu dönemde Ahmed Gazi Camii’nde bir kişinin “bevvab” olarak çalıştığını görüyoruz.

1841 yılında Çine Kazası’nda yeni bir meslek ortaya çıkmıştır. Suyolcular, su bulup yollar oluşturarak şehre getirmekle görevli kişilerdir.⁴⁵ Muhtemelen bu dönemde şehirde su sıkıntısı yaşanmış olacak ki iki “suyolcu”ya ihtiyaç duyulmuştur.

1844 yılında meslek sayısında önemli bir azalma görülmektedir. Ancak bu istatistikî bir azalmadır. Temettuat kayıtlarında nüfus

⁴⁵ Suyolcuları hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Martal 1988, 1587-1676.

defterlerindeki gibi bütün erkek nüfusu kaydetmedikleri için arada böyle doğal bir fark görülmektedir. Yine de bu dönemde yeni meslekler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi “ırgat”tır. 1831 ve 1841 yıllarında bu isim altında hiçbir meslek bulunmamaktadır. Ancak bu yıllarda gündelikçi, yevmiyeci ve rençber olarak kaydı bulunan mesleklerle hemen hemen aynı işi yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1844 yılında 54 kişi hayatını ırgatlık yaparak idame ettiriyordu. Sadece iki kişi ise “gündelikçi”, bir kişi ise “ortakçı” olarak kayda geçmiştir.

Kahve sayısı ise sadece iki olarak kaydedilmiş olmakla birlikte bu iki kahve de yol kahvecisidir. Bu dönemde temettuat defterlerine girebilen sadece bir çırak bulunmakla birlikte o da deveci çırağı olarak çalışmaktadır.

Hizmetkâr olarak görev yapan kişi sayısı 32'dir. Ancak yeni bir hizmetçi ile karşılaşmaktayız. İlk defa 1844 yılında Çine'deki İhtisab Kitabeti'nde görev yapan bir müstahdem kayda geçmiştir.⁴⁶

Diğer Gruba Mensup Meslekler

1831 yılında Çine Kazası'nda bulunan meslekler içerisinde hiçbir gruba dâhil edemediğimiz iki meslek bulunmaktadır. Bunları kendi içerisinde sağlık ve inşaat şeklinde sınıflandırabiliriz. İnşaat sektörü içerisinde dört kişi sıvıcılıkla uğraşıyordu.

Altı kişi sağlık sektörüne dâhil edebileceğimiz berberlik mesleğini icra ediyordu. 45 yaşındaki Hasan bin Süleyman'ın ise mesleği “otçu”ydu. Şifalı otları kullanarak hastalıkların tedavisini gerçekleştiren Hasan bin Süleyman'ın, geleneksel tıbbın bir temsilcisi olarak Çine'de yaşadığını

⁴⁶ Budak 2018, 8-9, 12.

görmekteyiz.⁴⁷ Ancak bu mesleği 1841 yılında yapılan sayımda göremiyoruz.

1841 yılında berberlerin sayısı yediye çıkmıştı. İnşaat sektörüne dâhil edebileceğimiz yeni meslekler oluşmuştu. Duvarcı ve dülger mesleklerini iki kişi yapıyordu. Bir kişi ise boyacılıkla uğraşıyordu. Böylelikle bir evin duvarlarından kaba ahşap işlerine ve boyanmasına kadar gerekli olan bütün ustaların kayıtlarda bulunduğunu görebiliriz.

Bu dönemde güvenlik başlığı altında değerlendirebileceğimiz kolculuk mesleği karşımıza çıkmaktadır. Yine bu başlık altında değerlendirebileceğimiz bir kişi ise “kundakçı” olarak kayda geçmiştir. Kundakçılık sözlükte “yangın çıkaran, bir yere kundak koyan kimse” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir anlamı ise “tüfek kundağı yapan usta” olarak geçmektedir.⁴⁸ Bu kişinin bir suçludan ziyade bir usta olduğu düşünülebilir.

Belki de nüfus defterlerinde yer alan meslek kayıtları arasında en ilginç ya da en eğlenceli 1841 yılında karşımıza çıkıyor. Bu dönemde Çine Kazası’nda bir kişi “zûr-nâî” yani zurnacı⁴⁹ olarak kaydedilmiştir.

1844 tarihli temettuat defterlerinde sağlık sektörüne dâhil edebileceğimiz berber mesleği karşımıza çıkıyor. Bu dönemde Çine Kazası’nda dört kişi berberlikle hayatlarını kazanıyordu. Yine güvenlik kategorisinde değerlendirebileceğimiz zabıt ve zabtiyelerin kaydını da rastlamaktayız. İki kişinin zabıt piyade olarak görev yaptığı Çine’de, üç kişi “zabtiye suvarıyan” ve bir kişi de “zabtiye sürücüsü” olarak kaydedilmiştir.⁵⁰

⁴⁷ Ayverdi 2010, 955. “Otçu” kelimesinin bir diğer anlamı ise göz hastalıklarını iyileştiren doktor, yani göz doktorudur. Derleme Sözlüğü 1993, 3294.

⁴⁸ Kubbealtı Lugatı, “Kundakçı”, <https://lugatim.com/s/KUNDAK%C3%87I>.

⁴⁹ Devellioğlu 2010, 1126.

⁵⁰ Budak 2018, 8, 16.

Herhangi bir meslek kategorisine girmemekle birlikte 1844 yılında iki kişi “ashab-ı arazi sahibi” olarak kayıtlara geçmiştir. Bu tarihte ortakçıların da sayısının aynı olması, bizlere, ortakçılar ile arazi sahiplerinin arasında ticarî bir ilişki olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu dönemde 12 kişi ise “şunun bunun ianesiyle” geçimini sağlamaktadır.⁵¹

Sonuç

19. yüzyılın ilk yarısında yapılan sayımlarla, Osmanlı Devleti'nin en temel idarî birimlerinden olan bir kazadaki iktisadî faaliyetler ve sosyal tabaka hakkında bazı aydınlatıcı veriler elde edilmektedir. Bu veriler oldukça sınırlı olmasından dolayı genel bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak Batı Anadolu'da yer alan bir kazanın sosyo-ekonomik durumu hakkında bazı özellikleri belirlememizi sağlamaktadır.

19. yüzyılın ilk yarısında Çine Kazası'nda tarım ve tarım dışı faaliyetler bir arada yürütülüyordu. 120 farklı mesleğe ait veriler incelendiğinde büyük oranda tarım ağırlıklı bir yerleşim yeri olduğunu söyleyebiliriz. Kaza genelinde az bir meslekî çeşitliliğe sahip olmasının rağmen diğer mesleklerden çok daha fazla insanın tarım sahasında istihdam olunduğu görülmektedir. Tarımın ön planda olması diğer meslek dallarını da etkileyerek, tarım ile bağlantılı zanaatların da oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde zanaat erbaplarının sayısı artmış ve hatta Muhtablar Karyesi ve Çömlekçiler Karyesi gibi Kaza içerisindeki bazı yerleşim yerleri belirli zanaatlarla anılmaya başlamıştır.

Tarımın gelişmesi bölge halkını zaman içerisinde ticarete de itmiştir. Ticaretin artması ise önemli bir ihtiyaç olan ulaşım ve nakliyyeyi ortaya çıkarmıştır. Deve ve diğer nakliye hayvanları Çine'nin diğer bölgelere yönelik ticarî hareketliliğinin en önemli unsuru olmuştur. 19. yüzyılda demiryolunun gelişimiyle develer başta olmak üzere diğer kırsak, katır gibi hayvanlar kısa mesafeli ulaşım araçlarına dönüşmüşlerdir. Artık yüklerin demiryolu ile taşındığı bu dönemde deveciler, iç bölgeler ile demiryolları arasındaki ulaşımı sağlamışlardı. Her ne kadar develer, kısa

⁵¹ Budak 2018, 5, 16.

mesafe ulaşım aracına dönüşmüşlerse de demiryolu ve kumpanyalarıyla olan bağlarını her zaman korumuş, birbirlerinden vazgeçemez duruma gelmişlerdir. Böylelikle demiryolu öncesinde bir “örümcek ağı” gibi kurulan içe dönük sistem tamamen dışa dönmüş ve “ağaç dalları” gibi bir sistem oluşturulmuştur.⁵² Böylelikle Çine’de üretilen bir ürünün başka yerlere ulaşılması, aynı şekilde Çine halkının ihtiyacı olan ürünlerin bölgeye getirilmesini sağlamışlardır.

Sorokin’in “her meslek kendi üyelerini seçer” fikrinden yola çıkarak aslında çırakların bu cümlelerin tam olarak karşılığı olduğunu görmekteyiz.⁵³ İnsanlar veya çocuklar bir ustanın, bir ziraat erbabının yanına verilerek, yatkın oldukları meslekler belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle hem kişinin bir meslek sahibi olması hem aile ekonomisine küçük bir parça da olsa katkıda bulunması hem de mesleğin devamlılığı sağlanmıştır.

Aslında meslekler birbirlerini tetiklemişlerdir. Tarımın gelişmesi zanaat erbablarının oluşmasını sağlamıştır. Zanaatın gelişmesi ve yanlarında çırakların çalışmasına, mesleki eğitimin önemini göstermekle birlikte meslekler sonraki nesillere kazandırılmıştır. Meslek yoğunluğu bölgedeki üretimin artmasına olanak tanımış, artan üretim sonucunda da önemli bir ticaret potansiyeli oluşmuştur. Bu yüzden 19. yüzyılın ortalarına yaklaştıkça Çine Kazası’nda ticaret ile uğraşan kişilerin sayısında artış görülmüştür. Bu sayede Çine gibi küçük taşra yerleşimleri ekonomik olarak canlanmaya ve gelişmeye başlamıştır.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

BOA, NFS.d.. 02904	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri Katologu (NFS.d...), 02904
BOA, NFS.d.. 02926	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri Katologu (NFS.d...), 02926

⁵² Kıray 1972, 13.

⁵³ Eke 1987, 379.

2.Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Avcı 2017 Uğur Avcı, *XIX. Yüzyılda Çine Kazası'nın Demografik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın: 2017.
- Aydın 1990 Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 81-106.
- Ayverdi 2010 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.
- Barkan 1985 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan)*, C. XLI, S. 1-4 (1985), 39-46.
- Barkan 2020 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]*, Haz. Yahya Kemal Taştan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 147-337.
- Budak 2018 Lütfü Budak, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Çine Kazası*, Aydın: Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Çelebi 2011 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, 1. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Derleme Sözlüğü 1993 *Derleme Sözlüğü*, C. IX (L-R), Ankara: Türk Dil

- Kurumu Yayınları, 1993, 3294.
- Devellioğlu 2010 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eke 1987 Beğlü Eke, “Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan)*, C. 43, (1987), 377-401.
- Gözcü ve Akçiçek 2012 Alev Gözcü, Eren Akçiçek, “Osmanlı Mutfağında Kar ve Buz”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü) (14-15 Ekim 2010-Bilecik)*, Yay. Haz. Arif Bilgin, Özge Samancı, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2012, 268-298.
- Güran 2014a Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 191-203.
- Güran 2014b Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyoekonomik Özellikleri”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 205-231.
- Güran 2014c Tevfik Güran, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 69-153.
- Haykıran 2019 Kemal Ramazan Haykıran, “Aydın’da Bir Ahîlik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi”. *YeniFikir*, Y. 10, S. 22 (Temmuz 2019), 45-54.
- İpşirli 1994 Mehmet İpşirli, “Dersiâm”, *DİA*, İstanbul: C. 9, 1994, 185-186.

- İpşirli 2000 Mehmet İpşirli, "İlmiye", *DİA*, İstanbul: C. 22, 2000, 141-145.
- Kal'a 1995 Ahmed Kal'a, "Esnaf", *DİA*, İstanbul: C. 11, 423-430.
- Karal 1997 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Kepeci 1952 Kamil Kepeci, *Tarih Lûgatı*, İstanbul: Tan Matbaası, 1952.
- Kıray 1972 Mübaccel Belik Kıray, *Örgütlemeyen Kent, İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1972.
- Koçu 1971 Reşad Ekrem Koçu, "Eski-Eskici", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1971, 5281-5282.
- Kurmuş 2007 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Kurt 2011 Burcu Kurt, "Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan Buz Fabrikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 30 (2011), 73-98.
- Kurt 2015 Burcu Kurt, "Kar ve Buz Temininde Modernleşme ve XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Karcı Esnafı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 9 (Ocak 2015), 145-167.
- Kütükoğlu 2010 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara, Türk Tarih

Kurumu Yayınları, 2010.

- Martal 2007 Abdullah Martal, "Karcı Katırından Buz Fabrikasına", *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, İzmir: Yazıt Yayıncılık, 2007, 62-69.
- Martal, 1988 Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", *Bellekten*, LIII (205), (1988), 1587-1676.
- Ortaylı 1973 İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 28, S. 1 (1973), 181-190.
- Ortaylı 2008 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilâtı ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Pakalın 1993 Mehmet Zeki Pakalın, "Sancaktar", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: MEB, 1993, 122.
- Pullukçuoğlu 2013 Yapucu Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Hayatın Değiştiği Yerde Bakkallık", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/7 (Summer 2013), 519-535.
- Sakaoğlu 1985 Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Sarıbey Haykıran 2019 Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı Ekonomisinde Ormancılığın Yeri: XIX. Yüzyılda Aydın Vilayeti'nde Ormanlar ve Ormancılık Faaliyetleri", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 209-222.
- Sarıbey Haykıran ve Aysun Sarıbey Haykıran, Fatma Özlem Güren, "19. Yüzyılın Sonlarında Aydın Sancağı'nda

- Güren 2023 Ormancılık ve Orman İdaresi", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 2 (2023), 103-119.
- Ünal 2014 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Isparta: Fakülte Yayınevi, 2014, s. 122.
- Yiğit 2009 Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları (338 Numaralı Mufassal Evkâf Defteri H. 970/M. 1562)*, Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Elektronik Kaynaklar

- Kubbealtı Lugatı, "Kundakçı",
"Kundakçı" <https://lugatim.com/s/KUNDAK%C3%87I>.
- Kubbealtı Lugatı, "Kiracı",
"Kiracı" <https://lugatim.com/s/kiraci>.

BİRGİ TARİHİNE BİR KATKI: 1845 TARİHLİ TEMETTÜÂT DEFTERİNDE GERÇEKLİ ve AYASURET (TÜRKÖNÜ) KARYELERİ

Samet YILDIZ*

Makale Geliş Tarihi: Mayıs 2024

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2024

Öz

Devletler, gelişmek ve ileriye dönük yatırımlar yapmak adına çeşitli başlıklar altında vergi alırlar. Bu başlıklar; sosyo-kültürel öğeler, ticarî ve diğer iktisadî faaliyetler, askerlik ve güvenlikle ilgili tedbirler, olağanüstü hâller gibi genel gruplara ayrılmaktadırlar. Devletlerin zayıfladığı ve maddî kaynak arayışında olduğu dönemde ciddiyet arz eden vergi meselesi; XIX. Asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nu epeyce meşgul etmiştir. Bu duruma bağlı olarak; idarî yapı içerisindeki en küçük birimler olan mahallede ve karyede yaşayan insanların gelirlerinin kaydedilmesine daha fazla önem verilmiştir. Hâne hesabına göre tutulan kayıtlar, "temettüât defteri" nâmı verilen evrâkı meydana getirmiştir.

Bu çalışmada; Osmanlı döneminde Birgi Nahiyesi'ne bağlı bulunan Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, 1845 tarihli temettüât defteri baz alınmak sûretiyle incelenmiştir. "Giriş" kısmında, çalışmamızın odak noktasını oluşturan kaynak (temettüât defteri) incelenmiştir. Akabinde başlayan ilk bölüm, Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin tarihî seyrini ele almaktadır. Tarihin ana kaynakları doğrultusunda kaleme alınan bölüm, haritalar ve tablolar ile desteklenmiştir. Ardından, çalışmanın asıl bölümüne geçilmiş ve Gerçekli ile Ayasuret karyeleri, temettüât defterinin ışığında ele alınmıştır. İçerisinde pek çok grafik, tablo ve haritayı barındıran çalışma, genel bir değerlendirmenin yapıldığı "Sonuç" ile nihâyetlenmiştir. 1845 tarihli temettüât defterinin orijinal hâli, çalışmanın "Ekler" kısmında verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydın Vilâyeti, Birgi, Gerçekli, Ayasuret (Türkönü) Temettüât Defterleri

A Contribution to The History of Birgi: In the Temettuat Registers Dated 1845, The Villages of Gerçekli and Ayasuret (Türkönü)

Abstract

States levy tax under various headings in order to develop and make investments for the future. These topics are divided into general groups such as socio-cultural elements, commercial and other economic activities, military service

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bornova/İZMİR, E-Posta: sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

and security-related measures, states of emergency. The tax issue, which is serious in the period when states are weakened and in search of financial resources; made Ottoman Empire occupied during 19th century. As such; more importance has been given to recording the incomes of people living in the neighborhood and in the cot, which are the smallest units within the administrative structure. The records kept according to the household account have created the document called the “temettuat registers”.

In this study; Gerçekli and Ayasuret villages, which were connected to Birgi Nahiye during the Ottoman period, were examined on the basis of the temettuat registers dated 1845. In the “Introduction” section, the source (temettuat registers), which is the focus of our study, is examined. The first part, which starts later, deals with the historical course of the Gerçekli and Ayasuret Villages. The chapter, written in accordance with the main sources of history, was supported by maps and tables. Then, the main part of the study was passed and the Gerçekli and Ayasuret villages were considered in the light of the temettuat registers. The study, which contains many charts, tables and maps, was concluded with a “Result” in which a general assessment was made. The original version of the temettuat registers dated 1845 is given in the “Appendices” section of the work.

Key Words: Aydın Province, Birgi, Gerçekli, Ayasuret (Türkönü), Temettuat Registers

GİRİŞ

Devlet yönetiminde merkezî devlet anlayışının kabul edilmesi, birtakım gereksinimleri de beraberinde getirir. İdarî sınırlar içerisindeki en ücra yerleşim biriminden ve oradaki bölge halkının her türlü durumundan haberdar olmak, zikredilen gereksinimlerden bir tanesidir. Zira taşradaki gelişmeler ekseninde şekillenmeye müsait bir yapıda bulunan merkez yönetim; savaş, isyan, seferberlik, kıtlık, doğal âfet, ticaret, üretim-tüketim dengesi gibi hususlarda birtakım çıkış yolları bulmak zorundadır. Böylesi durumlarda atılması gereken doğru adımlar ise; merkezin, yerelde yapılan her türlü tabî ve beşerî faaliyetlerin takipçisi olması ve karşı karşıya kaldığı durumu kısa sürede bertaraf etmesidir. Nitekim kuruluşundan itibaren ciddi mânâda “merkezî devlet” olma çabası içerisinde bulunmuş olan Osmanlı İmparatorluğu, sınırları içerisindeki her türlü idarî birimden ve toplumun çeşitli kesimlerinden haberdar olma gayesi gütmüştür. Osmanlı'nın bu çabası, mezkûr maksada dönük olarak birtakım kayıtların tutulmasını ve devletin maddî-manevî varlığının tespit edilmesini gerekli kılmıştır. Bahsedilen gereklilik üzerine tutulan kayıtların neticesinde iki farklı defter serisi ortaya çıkmıştır ki; bunlardan birisi, XVI. ve XVII. asrın

sosyo-ekonomik yapısına ışık tutan tapu tahrir defterleri¹ iken, diğeri de XIX. asrın ilk yarısında hazırlanan temettüât defterleridir.

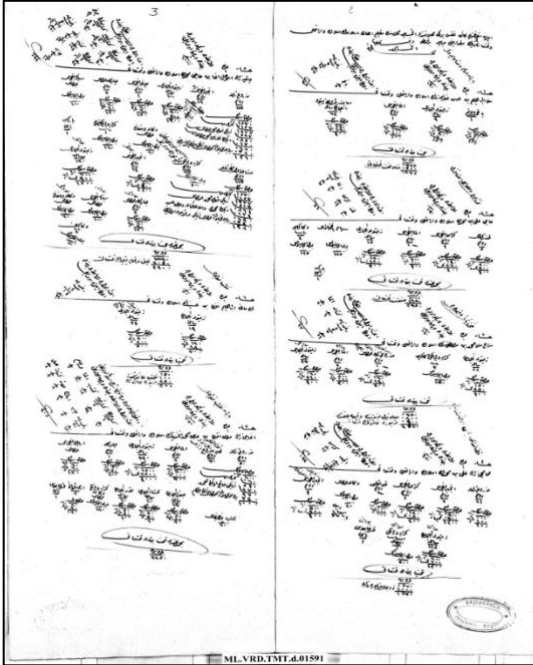
İktisat, insan hayatında olduğu gibi siyasî teşekküllerde de önemli bir yapıtaşdır. Zira hayatın idâme edilmesi ve birbirinden farklı alanlarda varlık gösterilebilmesi, iktisat çarklarının düzgün bir şekilde işlemesine bağlıdır. Bu gerçeklik ekseninde ise; siyasî teşekküller, ömürlerinin uzun olmasına önayak olacak alanlarda (askerî, içtimaî, ilmî, sınaî vs.) adımlar atabilmek amacıyla, ciddî oranda gelire ihtiyaç duyarlar. Kolektif kurumlardan müteşekkil bir vücut hüviyetinde olan ve bünyesinde yaşayan toplumun karakteristik özellikleriyle şekillenen devlet yapısı, maddî gelirene dönük ihtiyacının asıl kaynağını da kendi halkından karşılar ki; mevzuubahis etkileşim, “vergi” kavramı ile tanımlanmaktadır. Kuruluşu itibarıyla bir “Ortaçağ devleti” olan Osmanlı İmparatorluğu, verginin önemini idrak etmiş ve etkilendiği siyasî teşekküller ile medeniyetler ekseninde bir vergi sistemi oluşturmuştur.² Vergi sistemini “örfî ve şer’î” olmak üzere iki başlık altında tasnif eden Osmanlılar; bahsedilen vergileri, farklı isimler kullanmak suretiyle anmakta idiler.³ Devletin “klasik dönem (classical age)” olarak adlandırılan/görülen sürecinde vergiler, tahrir defterlerine kaydedilirlerdi. Defterler aracılığıyla bir mahallin/köyün geliri

¹ Kelime anlamı olarak “yazmak, bir yere kaydetmek” gibi anlamlara tekâbül eden tahrir; Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik dönemi içerisinde kullanılan bir kayıt usulüdür. Tahrir Defteri adıyla anılan defterlere yapılan kayıtlar, XVII. asra değin önemli bir şekilde tutulmaya devam edilmiştir. Ancak, XVI. asırda taşrada görülen bozulmalar, defterlerin tutulması hususunda birtakım noksanlara sebebiyet vermiş ve defterler, genellikle yeni fethedilen mahaller için tutulmaya başlanmıştır. Defterlerde kayıtlı bilgiler arasında şahısların mülkleri ve bu mülkün kıdemi (tam çift, nim-çift, ekinlü, bennâk), emlâkı kaydedilen şahsın medenî hâli (hâne, mücerred), köyün veya mahallin toplam vergisi (vergi türlerine ayırmak suretiyle) gibi bilgiler bulunmaktadır. Tahrir sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, “Tahrir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, ss.425-429; Zeki Arıkan, “Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.16, (1996), ss.1-13; Erhan Afyoncu, “Osmanlı Devleti’nde Tahrir Sistemi”, *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.312.

² Detaylı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000; Emrah Dumlu, “Zekâta Tabi Mallar Özelinde Osmanlı Vergi Hukukunun Fikhî Temelleri”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, C.22, S.2, (Aralık 2023), ss.834-854.

³ Detaylı bilgi için bkz. Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, S.55, (1991), ss.371-392; M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul 2013, ss.52-58.

“hane”⁴ hesabına uygun olarak belirlenmeye çalışılırdı. Lâkin, devlet yapısının giderek bozulduğu ve kurumların köhnediği süreç, vergilerin tespiti ve toplanması anlamında ciddi sorunları meydana getirmekten geri durmayacaktı. Ayrıca; taşra yapısının -merkeze bağlı olarak- deforme olması, “büyük bir vergi pastasının” zedelenmesine ve bahsedilen meselenin büyümesine sebebiyet veriyordu.

Görsel-1: Temettüât Defterlerinden Alınan Örnek Bir Varak
Kaynak: ML.VRD.TMT. d.01591. (Akmescid Mahallesi Temettüât Defteri)

yapmayı gerekli buluyordu. Nitekim 1831 yılında yapılan ve “ülke genelinde ilk kez uygulanma” özelliğini gösteren nüfus sayımı, ifade edilen durumun bir tezahürü idi.

Tanzimat’a giden sürecin her anlamda temellerini atan II. Mahmud Dönemi; devletin liberalleşmesine dönük iktisadî hamleler atılmasına da önayak olmuştu. Baltalimanı Ticaret Antlaşması (1838) uyarınca değişimler gösteren iktisadî yönelim, önceki veya klasik dönemde yaşanan

Vergi toplanmasına ilişkin meselenin vahameti, devletin modernleşme çabalarına teşebbüs etmesiyle “ayan-beyan” oldu. Öyle ki; III. Selim Dönemi’nin (1789-1808) “Nizam-ı Cedîd” nâmını taşıyan teşebbüsleri ve özellikle II. Mahmud Dönemi’nin (1808-1839) köklü değişiklikleri, devlet erkânı ile bahsedilen “acı tabloyu” yüzleştirmişti. Ayrıca, uzun soluklu olan savaş yılları, devletin askere duyduğu ihtiyacı da ortaya koyuyordu. Bunun için devlet ricâli; hem asker nüfusunu veya potansiyelini tespit etmek ve hem de vergiye tâbi olan nüfusu hakkında doğru bilgi sahibi olmak amacıyla kayıt tutma faaliyetlerini daha ciddi

⁴ Barkan, 1953: 9.

karışık vergi düzeninin de terk edilmesi gerektiğini ortaya koymakta idi. Nitekim, yine aynı dönemde vergi sistemine ilişkin yapılan düzenlemeler, kısa süre sonra genelleştirilecek olan “temettüât vergisi” usulünün bir nevi “prototipi” idi.⁵

Sultan Abdülmecid Dönemi’nde (1839-1861) ilân edilen ve önceki dönemde yaşanan yenileşme çabalarının takipçisi bulunduğu algısını oluşturan Tanzimat Fermanı (1839), yeni vergi düzeninin son hâline kavuşmasında ve sistematik kazanmasına da vesile olacaktı. “Temettüât” adını taşıyan bu vergi sistemine göre; her türlü alandan elde edilen gelirler kişinin hânesine kaydedilecek ve bu kayıtlardan alınacak olan vergiler de “kişinin geliri nispetinde” toplanacaktı.⁶

Temettüât; Arapçada “fayda sağlama, gelir ve kâr elde etme” gibi anlamlara karşılık gelen “temettü” sözcüğünün çoğul hâlidir.⁷ Osmanlı tebaasına mensup erkeklerin icra ettikleri mesleklerden, sâhip oldukları ve çeşitli kullanımlara (bağ, tarla, incirlik, zeytin bahçesi vs.) ayırdıkları arazilerden, çeşitli türlerde besledikleri hayvanlardan, işlettikleri değirmenlerden, uğraştıkları ticarî faaliyetlerden ve diğer alanlardan sağladıkları gelirler, bu kapsamda değerlendirilir ve kaydedilirdi. Böylece; ele alınan mahalle veya karyenin hem iktisadî durumu ve hem de sosyo-ekonomik vaziyeti tespit edilmiş olurdu.

Tablo-1: Gerçekli ve Ayasuret Karyelerine İlişkin Temettüât Defterine Ait Bilgiler	
Arşiv Tasnif Numarası	ML.VRD.TMT. d.01627
Tarihi	H. 29 Zilhicce 1261 M. 29 Aralık 1845
Fiziksel Özellikleri	Cilt Tipi Ciltsiz, Ebrulu
	Ebadı 20 x 56
	Numaralandırma Usulü Sayfa
	Sayfa Sayısı 8 (Kapak + 1 Boş sayfa + 6)

⁵ Adıyeke, 2000: 772; Pakalın, III, 1993: 453.

⁶ Adıyeke, 2000: 772.

⁷ Mehmed Sâlâhi, II, 1313: 146; Pakalın, III, 1993: 453; Şemseddin Sâmî, 1317: 437.

Temettüât sayımlarının yapılması esnasında Osmanlı toplum yapısının hususiyetleri kendisini göstermiş ve kayıtlar, bölge ahalisinin cemaatine göre tutulmuştur. Kayıtların tutulmasında ise; muhtarların (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni) yanı sıra, -Tanzimat'ın getirilerinden bir tanesi olarak- bölgenin ileri gelen şahsiyetlerinden görülen imamlar, papazlar ve kocabaşılar⁸ da vazife almışlardır.⁹

Bu çalışmada; Ödemiş Kazası'na bağlı bulunan Birgi Nahiyesi bünyesindeki Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin 1845 yılındaki temettüâtı üzerinde durulacaktır. Birgi Nahiyesi, temettüât defterleri bakımından birtakım çalışmalara konu olmuşsa bile¹⁰; bu çalışmalar, ekseriyetle nahiyenin merkez mahallelerini işlemiş ve nahiyeye tâbi bulunan karyeler de o nispette göz ardı edilmiştir. Genele bakılan veya bakıldığı varsayılan çalışmalarda ise, genel-geçer bilgilere yer vermekten ve istatistikî verilerin nakledilmesinden öteye gidilememiştir. İlâveten, Birgi Nahiyesi -yine merkez mahallelerin incelendiği- sosyokültürel çalışmalara da konu olmuştur ki; mezkûr nahiyeye bağlı bulunan 17 adet mahallede yaşayan şahısların soyadı ve lâkaplarının incelenmesi, bahsedilen duruma bir örnek teşkil etmektedir.¹¹

Bahsedilen durumdan dolayı; Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda tespit edilen ve bilgileri "Tablo-1" üzerinde verilen Gerçekli ile Ayasuret Karyelerine ilişkin temettüât defterinin incelenmesi, gerekli görülmüştür.

GERÇEKLİ ve AYASURET (TÜRKÖNÜ) KARYELERİ

Makalemize konu olan Gerçekli ve Ayasuret karyeleri Batı Anadolu'da, Ödemiş Kazası bünyesinde bulunmaktadırlar. Görece birbirine yakın konumda bulunan mezkûr karyeler (bkz. Harita-2), Küçük Menderes'in beslediği geniş havzada bulunmaktadırlar. Gerek coğrafyanın

⁸ Kocabası; Osmanlılarda, Rumeli'de bulunan Hristiyan köylerinde ihtiyarlar ileri-gelenlerinin lideri/başkanı olan kimse. Bkz. Baykal, 1981: 60.

⁹ Kütükoğlu, 1995: 397-398.

¹⁰ Bkz. Ayşe Beytaş, XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2001; Nejdî Bilgi, "Temettüât Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kasabası", *Yörük Obasından Ödemiş Ovasına Birgi*, Ed.: Turan Gökçe & Özer Küpeli, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi (ÖYKAM) Yayınları, İzmir, 2019, ss.75-96.

¹¹ Bkz. Metin Menekşe, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-Kültürel Bir Ürün Olarak Lakaplar: Birgi Kasabası Örneği (Aile/Sülale İsimleri Listesi İle Birlikte)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.43, (Nisan 2016), ss.819-842.

tabiî şartları ve gerekse bölgeye verim sağlayan Küçük Menderes Nehri, bölgenin tarihini şekillendiren önemli unsurlardır.

Günümüzdeki isimleriyle Kiraz, Beydağ, Ödemiş, Tire, Bayındır, Selçuk ve Torbalı'yı kapsayan Küçük Menderes Bölgesi; tarihî süreç içerisinde pek çok medeniyetin tesiri altında kalmıştır. Antik dönem içerisinde ekseriyetle Lidya (Lydia) sınırları içerisinde kalan bölge, antik dönemde "Kaystros" olarak adlandırılmıştır. Küçük Menderes Nehri'nin tesir ettiği bu adlandırma, bölgede birtakım kutsalların (tanrı, mekân vs.) ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır ki; Kaystros adı bile, başlı başına "ırmak tanrısı" anlamına tekabül etmektedir.¹² Nehre böylesi bir önem atfeden Lidyalılar; nehrin doğduğu mahalli, yâni, Kiraz'daki "Kadın Deresi" mevkiini ve dolaylarını bir "kutsal mekân" olarak görmeleri muhtemeldir.¹³ Ayrıca, bölgenin dinî adlandırmalara maruz kaldığı bir diğer mahal ise, günümüzde "Birgi" olarak adlandırılan Dioshieron'dur. Bu çalışmada bahsedilen Ayasuret (Neikaia) arazisinin kuzey tarafında bulunan Dioshieron, "Zeus'un Şehri" anlamına denk düşmektedir.¹⁴

Küçük Menderes Bölgesi'ndeki Lidya şehir ve yerleşimleri arasında Coloe (Kiraz)¹⁵, Palaiapolis (Beydağ), Dıgda (Adagide), Dioshieron (Birgi), Hypaipa (Datbey / Günlüce), Dideiphyta (Gökçen dolayları), Thyaira (Tire), Almoura (Tire-Eskioba), Bona (Bonita, Boğaziçi), Larisa (yeri belli değil), Metropolis (Torbalı), Ephesos (Efes) gibi önemli merkezler bulunmaktadır.¹⁶ İlâveten; bunlar arasında, çalışmamıza konu olan Gerçekli ve Ayasuret karyeleri dolayında varlık gösteren "Neikaia" şehir yerleşimi de mevcuttur.

Bölge halkı, Romalıların bölgede hâkim olmalarına kadarki sürece değin eski geleneklerini ve yaşam tarzlarını sürdürmüşlerdir.¹⁷ Romalıların bölgede varlık göstermeleriyle birlikte ise; bölge, birtakım dinî merkezlere ve yeni adlandırmalara maruz kalmıştır. Bölgenin doğuda kalan kesimi,

¹² Üreten, 2016: 572.

¹³ Yıldız, 2024: 14.

¹⁴ Bilge Umar, iki adet Dioshieron isimli kentin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan bir tanesi Selçuk ile Seferihisar arasında, diğeri de Birgi'de bulunmaktadır. Bkz. Umar, 1993: 216. Ayrıca bkz. Ramsay, 1960: 111, 470.

¹⁵ Kiraz adının kökeni ve tarihçesi hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz. Yıldız, 2024: 7-11.

¹⁶ Sevin, 2001:188-189; Üreten, 2016: 565.

¹⁷ Veli Sevin, bölgedeki kültürel varlığın ve yapının Septimius Severus (193-211) Dönemi'ne değin sürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Sevin, 2001: 189.

yine Küçük Menderes Nehri'ne bağlı kalmak suretiyle yapılan adlandırmalardan daha fazla etkilenmiştir. Bu süreç içerisinde “Kilbos” olarak adlandırılan Kadın Deresi; Coloe (Kiraz), Palaiapolis (Beydağ) ve Neikaia (Ayasuret) merkezlerinin bulunduğu arazinin, “Kilbianon” bölgesi olarak tanımlanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ Coloe ve Palaiapolis “Yukarı Kilbianon” olarak adlandırılırken Neikaia ise “Aşağı Kilbianon” adını almıştır (Bkz. Harita-1).¹⁹

Harita-1: Küçük Menderes Bölgesi'nin Antik Dönemdeki Doğu Kısımlarını Gösterir Harita (Bkz. Meriç, 1988: 204)

Küçük Menderes Bölgesi'ndeki isim ve statü (köy, şehir vs.) değişiklikleri, Bizans devrinde de yaşanmıştır. Devletin Hristiyanlığı benimsemesinin bir tezahürü olan bu durum, Pagan inancını taşıyan ve bu inancın belirtilerini gösteren her türlü unsurun ve özellikle de yer isimlerinin ortadan kaldırılmasına meşruyet sağlamıştır. Öyle ki; bu değişikliklerden nasibini alan Dioshieron, artık bir şehirdi ve “Pyrgion”

¹⁸ Meriç, 1988: 203; Sevin, 2001:180.

¹⁹ William M. Ramsay'a göre; Neikaia, Coloe (Ramsay'a göre Kolose (?)) Yukarı Kilbianon arazisi içerisinde. Bkz. Ramsay, 1960: 121.

olarak anılacaktı.²⁰ Pyrgion kelimesinin Helen kökenli olduğunu ifade eden Bilge Umar; kelimenin “burç” ve “hisar” manasına geldiğini aktarmaktadır.²¹ Ortaçağ sürecinde de birtakım isim değişikliklerine uğrayan Birgi; bu sefer, “İsa’nın Kenti” anlamına denk düşen “Christoupolis” adını almıştır.²²

Bölgedeki Bizans hâkimiyeti, Türklerin Malazgirt’te (1071) elde etmiş oldukları galibiyetin akabinde sıkıntıya düşmüştü. Selçuklu Sultanı Alparslan’ın vermiş olduğu talimatlar ve Anadolu’nun (İklim-i Rum) “Türk yurdu” yapılmasına dönük teşebbüsler, on yıllık süre zarfında tesirini göstermiş ve yarımadanın en batı kısmına bulunan İzmir, Türk hâkimiyetine girmiştir (1081). “İlk Türk amirali” olma vasfını gösteren Emîr Çaka’nın gerek Adalar Denizi’nde ve gerekse Balkanlar ile Bizans nezdinde icra ettiği faaliyetler, bölgedeki Türk imgesinin şekillenmesinde önemli olmuşlardır.²³ Ancak bu faaliyetler çok uzun sürmemiş ve Çaka Beyliği, Emîr Çaka’nın vefatından sonra siyasî ömrünü tamamlamıştır.

Anadolu’da ilerleyen Türkler, Bizans’ı zor durumda bıraktıkları gibi Avrupalıları da kuşkulandırmışlardır. Siyasî anlamda yaşam mücadelesi vermeye çalışsa da imkânları tükenmiş olan Bizans, Avrupalı “dindaşlarından” yardım talep etmeyi “çıkar yol” olarak görmüştür. Uzun müddet devam eden talepler, Papa II. Urban Devri’nde karşılık bulmuş ve “Haçlı Seferleri (Crusades)” olarak anılan seferler başlamıştır. Avrupa’nın muhtelif devletleri ile seferler hususunda antlaşma yapan Bizans; kendisini güvenlik altına alabilmek adına, Anadolu’da Türklerden ele geçirilen pek çok mahalli uhdesine almıştır. Bahsedilen bölgeler arasında İzmir, Denizli, Manisa gibi bölgeler de bulunmaktadır.²⁴

Batı Anadolu Bölgesi, uzun müddet Selçuklu-Bizans rekabetine sahne olmuştur. Bölgedeki Türk hâkimiyetinin yeniden ve köklü bir şekilde tesis edilmesi, bahsedilen mücadelenin kesinkes bertaraf edilmesine değin sürmüştür ki; bu da “II. Beylikler (Tavâifü’l-Mülûk)” dönemine denk gelmektedir. Bahsedilen dönemde Batı Anadolu üzerinde faaliyet gösteren Aydınoğulları Beyliği, Germiyanogulları Beyliği’nin sübaşlarından olan

²⁰ Meriç, 1988: 206; Sevin, 2001: 189.

²¹ Umar, 1993: 685.

²² Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, R.1307/M.1891: 750; Üreten, 2016: 564.

²³ Ocak, 1991: 111; Ostrogorsky, 2006: 332.

²⁴ Ostrogorsky, 2006: 332.

Aydınoğlu (Mübarizü'd-Din) Mehmed Bey tarafından kuruldu (1308).²⁵ Bölgede fetih faaliyetleri icra eden Mehmed Bey kısa sürede güçlenince o döneme kadar birlikte hareket ettiği Sasa Bey ile arası açıldı. İkili arasında beliren rekâbet ve mücadele ortamının hedefinde “Birgi”²⁶ bulunuyordu. Nitekim, mücadelede Mehmed Bey’in baskın gelmesi ve rekabetin karşı tarafında bulunan Sasa Bey’in vefat etmesi neticesinde; Birgi, Aydınoğullarının eline geçti. ²⁷ Beyliğin başkenti/idare merkezi konumunda olan Birgi, Sultan II. Murad’ın hükümranlığına değin Aydınoğullarında kaldı.

Sultan II. Murad Devri’nde (1421-1451) kesin Osmanlı hâkimiyetinin başladığı Birgi, XIX. asra kadar istikrarlı bir gelişim göstermiştir. XVI. yüzyılda dâhilinde Birgi, 28’i vakıf olmak üzere toplamda 108 köyü olan bir yerleşim birimidir.²⁸

Uzun müddet “kaza” statüsünde bulunan Birgi, kendisine bağlı 5 nahiye ve düzinelerce karyeye sâhiptir ki; bu çalışmada incelenen Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, bahsedilen karyeler arasında bulunmaktadırlar. XVII. ve XVIII. asırda dahi bahsedilen durum devam etse de idarî yapıda birtakım değişiklikler olmuştur. Öyle ki; bahsedilen süreçte Gerçekli Karyesi doğrudan Birgi Kazası’na bağlı bulunurken; Ayasuret Karyesi, Birgi’ye bağlı bir nahiye olan Bademiye (Bademli) Nahiyesi’ne tâbidir.²⁹ Mezkûr dönem içerisinde mütevazı yapısını muhafaza eden her iki karye, küçük bir nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki; Gerçekli Karyesi’nde 4³⁰, Ayasuret Karyesi’nde de 8 hâne bulunmaktadır.³¹ H.1246 (1831) tarihli nüfus defterine göre; Gerçekli Karyesi’nde 20 erkek nüfusu bulunmaktadır.³² Kayıtlı erkek nüfusunun yaş skalası, şöyledir: 0-14 yaş aralığında 6; 15-29 yaş aralığında 9; 30-44 yaş aralığında 2; 45-59 yaş aralığında da 3 kişi

²⁵ Köprülüzâde Mehmet Fuad, 1928: 4.

²⁶ Birgi kelimesi, bölgeye daha önceki dönemde verilmiş olan “Pyrgion” adının Türkler tarafından tahrif edilmiş hâlidir.

²⁷ Merçil, 1991: 284.

²⁸ Telci, 1999: 204.

²⁹ Gençsoylu, 2009: 85. Merve Kılıç ise; yazmış olduğu yüksek lisans tezinde, Ayasuret’in Birgi Kazası’na bağlı bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kılıç, 2021: 57.

³⁰ Hane reislerinin isimleri şöyledir: Mustafa Habib, Veysel Mustafa, Ali Mustafa, Mehmed Mustafa. Bkz. Gençsoylu, 2009:129.

³¹ Hane reislerinin isimleri şöyledir: Abdullah Ömer, Üvez Mehmed, İsmet Ali, Mücerred Mustafa, Mehmed, Mehmed Ali, Mustafa Abdullah, Hasan Abdi, Mehmed Ahmed. Bkz. Gençsoylu, 2009: 85, 118.

³² BOA. NFS.d.2997, 1246: 21.

bulunmaktadır.³³ Yine aynı defterde, mevzuubahis erkek nüfustan 5 kişinin “askerlik çağında” olduğu belirtilmiştir.³⁴

İktisadî durumun bozulması ve üretim-tüketim-dağıtım üçgenindeki çarkların tıkanması, ülke içerisinde karışıklıklara sebebiyet verir. XVI. asırdan beri Osmanlı taşrasında emareleri görülen ve sosyo-ekonomik sebeplerden ötürü kaynaklanan isyanlar, XIX. asra gelindiğinde kontrol edilemeyecek hâle gelmiştir. Zira devlet hem askerî gücünü yitirmiş ve hem de isyanlar ile isyankârlar çeşitlilik arz etmiştir. “Milliyetçilik Çağı” olarak da ele alınan tarihî dönemin belirtilerinden olan bu duruma binaen Sırplar, Yunanlılar, Ermeniler ve Araplar tarafından millî kökenli isyanlar çıkartılmıştır. Lâkin, sosyal kökenli isyanların ve eşkıyaların varlığı da devam etmiştir. Batı Anadolu’da oldukça popüler olan ve Ayasuret Karyesi’nde doğan Çakırcalı Mehmed Efe (1872-1911), bahsedilen eşkıyalardan bir tanesidir.³⁵

³³ BOA. NFS.d.2997, 1246: 21.

³⁴ BOA. NFS.d.2997, 1246: 21.

³⁵ Çakırcalı Mehmed Efe hakkında detaylı bilgi için bkz. Cihan Özgün & Gizem Tunç & Yasin Özdemir, “Bir Çatışmanın Denklemi: Çakırcalı Mehmet Efe’nin Başarısında Yatak Ve Pusu Faktörü”, *Tarih ve Günce*, S.8 (2021/Kış), ss.57-84; Ercan Uyanık, “Çakırcalı Mehmet Efe Kronolojisi”, *Ege Defterleri*, S.4, İzmir, (2014), ss.3-43; Şule Sevinç Kişi, “Ege’nin Namı Eşkıyası Çakırcalı Mehmet Efe”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S.6, İzmir, (2017), ss.77-122.

Harita-2: Günümüzde Ödemiş İlçesi'ne Bağlı Olan Gerçekli ve Türkönü (Ayasuret) Mahallelerinin Topoğrafyasını Gösterir Harita

Gerçekli ve Ayasuret karyeleri hususunda, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanan Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinden de birtakım bilgiler edinmek mümkündür. Her iki karye hakkında da akla ilk gelebilecek olan bilgi, belirtilen bölgede yaşayan nüfus varlığıdır. Sâlnâmeler içerisinde nüfus hakkında en detaylı bilgiyi veren R.1307/M.1891 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi; Gerçekli'de 43 binanın bulunduğunu ve 276 kişinin yaşadığını Ayasuret'te de 47 binanın bulunduğunu ve 253 kişinin yaşadığını kaydetmektedir.³⁶ Bahsedilen karyelerin Birgi Nahiyesi³⁷ ile Ödemiş Kaza merkezine olan uzakları, sâlnâmelerden edinilen bir diğer bilgidir. Buna göre; Gerçekli Karyesi, Birgi'ye 30 dakika ve Ödemiş'e 1 saat mesafede bulunurken; Ayasuret Karyesi de Birgi'ye 1 saat ve Ödemiş'e de 1 saat 20 dakika uzaklıktadır.³⁸ Sâlnâmelerde Aydın Vilâyeti dâhilinde icra edilen eğitim-öğretim

³⁶ Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, R.1307/M.1891: 473.

³⁷ Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinde Birgi Nahiyesi hakkında aktarılan bilgilerin değerlendirilmesi için bkz. Aysun Sarıbey Haykıran, "Aydın Vilayet Salnameleri'nde Birgi", *Tarih Okulu Dergisi*, Y.7, S.XVIII, (Haziran 2014), ss.473-501.

³⁸ Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1315/M.1897: 165-166.

faaliyetleri hakkında iz sürmek mümkündür. Ödemiş Kazası bünyesinde bulunan mektepler hakkında tafsilâtlı bilgiler içeren H.1326/M.1908 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi'ne göre; sâdece Ayasuret Karyesi'nde ibtidaî mektep bulunmaktadır.³⁹ Bu durumun yaşanmasında, Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin birbirine olan yakınlığı ve Ayasuret'in daha kalabalık olması etkili olmuş olmalıdır.

Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, günümüzde İzmir'in Ödemiş İlçesi'ne bağlı bulunmaktadır. Gerçekli, aynı ismini muhafaza ederken; Ayasuret ise, "Türkönü" adını taşımaktadır.

GERÇEKLİ ve AYASURET KARYELERİNİN TEMETTÜÂTI (1845)

a. Nüfus

Temettüât kayıtları; Osmanlıların, tıpkı daha önceki devirlerde nüfusa ve gelire ilişkin tuttuğu kayıtlarda olduğu gibi hânelerin kaydını tutmakta idi. Hânelere yönelik kayıt sistemi ise; aile reislerini, yâni gelir elde eden ve devlete vergi verebilecek durumda olan erkeklerin kaydının tutulmasıydı. Bağlı bulunduğu kayıt düsturu gereğince ki; çalışmamızın konusunu teşkil eden 1845 tarihli temettüât defteri, Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin nüfusu hakkında "hâne kaydı" düşmüştür. Temettüât defterine göre; Gerçekli Karyesi'nde 3, Ayasuret Karyesi'nde de 7 adet hâne bulunmaktadır.⁴⁰

Makalemizin "Giriş" kısmında temas ettiğimiz üzere; hâne hesaplarından yola çıkmak suretiyle, ele alınan mahalle (karye, nahiye vs.) ilişkin tahminî nüfus bilgisine varmak mümkündür. Tahminî nüfusa ulaşmak içinse; ortalama bir ailenin nüfusuna dair katsayı belirlemek ve bu sayıyı, mahallin hâne sayısı ile çarpmak gerekir. Ancak, hâne nüfusuna ilişkin "ideal katsayının" kaç olması gerektiği tarihçiler tarafından uzun uzadıya tartışılmış ve nüfusun belirlenmesine ilişkin farklı katsayılar ileriye sürülmüştür.⁴¹ Bu katsayılardan bir tanesi, Ömer Lütfi Barkan⁴² tarafından ileri sürülen 5 katsayıdır ki; Gerçekli ve Ayasuret karyelerini konu edinen bu çalışmada, "hâne x 5" metoduna başvurulmuştur. Bunun sonucunda varılan nüfus verisi ise, şöyledir: 3 hâneye sâhip olan Gerçekli Karyesi'nde

³⁹ Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1326/M.1908: 276.

⁴⁰ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 1-5.

⁴¹ Bkz. Nejat Göyünç, "'Hane' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S.32, (1979), ss.331-348.

⁴² Barkan, 1953: 13.

15 kişi ve 7 hâneye sâhip olan Ayasuret Karyesi'nde de 35 kişi yaşamaktadır.

Tablo-2: Gerçekli ve Ayasuret Karyesinde İkamet Eden Aile Reisleri ve Meslekleri (1845)		
Gerçekli Karyesi		
Hane Numarası	Aile Reisinin Adı	Aile Reisinin Mesleği
Hane - 1 / Sayı - 1	Molla Ahmed bin Abdullah	Karye-i Mezbûr İmamı ve Erbab-ı Ziraat
Hane - 2 / Sayı - 1	Çınaroğlu Mustafa bin Abdullah	Erbab-ı Ziraat
Hane - 3 / Sayı - 1	Kel Ahmed'in Oğlu Ahmed	Erbab-ı Ziraat
Ayasuret Karyesi		
Hane Numarası	Aile Reisinin Adı	Aile Reisinin Mesleği
Hane - 1 / Sayı - 1	Hacı Halil Oğlu Hacı Mustafa	Erbab-ı Ziraat
Hane - 2 / Sayı - 1	Koçanoğlu Ahmed bin Osman	Erbab-ı Ziraat
Hane - 3 / Sayı - 1	Çobanoğlu İsmâil bin Hasan	Rençber Taifesinden
Hane - 4 / Sayı - 1	Koçanoğlu İbrahim bin Hasan	Erbab-ı Ziraat
Hane - 5 / Sayı - 1	Kara Osman Oğlu Hasan	Erbab-ı Ziraat
Hane - 6 / Sayı - 1	Hâfız Oğlu Mahmud	Erbab-ı Ziraat
Hane - 7 / Sayı - 1	Mahmud Oğlu Nebî	Rençber Taifesinden

Yukarıdaki tabloda (bkz. Tablo-2) aktarılan isimler, unvanlar ve lâkaplar değerlendirildiğinde; Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin sosyo-

ekonomik durumu hakkında birtakım çıkarımlara varmak mümkündür. Gerçekli ve Ayasuret karyelerinin ahalisi, ekseriyetle zirâî faaliyetlerle uğraşmaktadır. Birbirine bağlı bulunan iki karyenin bir tane imamı bulunmaktadır. Abdullah adındaki imamın “Molla Ahmed bin Abdullah” olarak kaydedilmesi; Abdullah Efendi’nin babasının da dinî ve ilmî alanlarda faaliyet göstermiş olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, bu durum; diğer mesleklerde olduğu gibi, din ve ilim adamlığının da aile fertleri arasında “devr-i dâim” ettiğini ortaya koymaktadır. Tabloda görüldüğü üzere; mezkûr karyelerde icra edilen bir diğer meslek de rençberliktir⁴³. Sâdece Ayasuret Karyesi’nde görülen rençberlik; Çobanoğlu İsmâil bin Hasan ve Mahmud Oğlu Nebî tarafından icra edilmektedir.

Temettüât defteri doğrultusunda hazırlanan tabloya bakıldığında; “Gerçekli ve Ayasuret karyelerini mesken tutmuş olan şahsiyetlerin tamamı, ehl-i İslâm’dır” denilse, abes olmayacaktır. Çünkü; belirtilen karyelerdeki isim, lâkap ve unvanlar, ahalinin Müslüman olduğuna ilişkin çıkarım yapılmasının önünü açmaktadırlar. Tabloda geçen isimler ve bu isimlerin kaç kere telâffuz edildiğine dair çıkarım şöyledir: Ahmed 4, Hasan 3, Abdullah 2, Mustafa 2, Mahmud 2, Osman 2, İbrahim 1, İsmâil 1, Halil 1, Nebî 1, Hâfız 1.

İnsanlığın gündelik yaşamda sıklıkla müracaat ettiği -içerisinde hoş olmayan tâbirler olsa da- unvanlar ve lâkaplar, Osmanlı döneminde de varlık göstermiştir. Pek tabii olan bu durum; aynı zamanda, birbirinden farklı türlerde lâkapların kullanılmasına da zemin hazırlamıştır.⁴⁴ Fizikî özellikler, karakteristik hususlar, çalışılan meslek gibi unsurlar; unvan ile lâkabin, bir şahsı tanımlamak üzere kullanılmasına kaynaklık ederler. Unvan, genellikle iş ile ilgili tanımlamalarda kullanılan bir yapıda iken; lâkap, ekseriyetle aşâğılama, hor görme ve hafife alma emelleriyle ilgilidir.

⁴³ Kelime anlamı olarak rençber; bahçede, inşatta veya gündelik işlerde çalışan ve çalıştığı saha içerisinde muhtelif işlerde istihdam edilen (bir yeri kazma, toprak vs. malzeme taşıma gibi) ameleye denir. Gündelik çalışmasından ötürü; rençberlerin aldıkları maaşa da “yevmiye” adı verilir. Bkz. Mehmed Sâlâhi, III, 1313: 440; Şemseddin Sâmî, 1317: 671.

⁴⁴ Lâkap ve unvanlarla ilgili müstakil araştırmalar için bkz. Sinan Yaman, Hanife Yaman, “Türk Siyasi Söyleminde Lakaplar”, *Folklor Akademi Dergisi*, C.7, S.1, (2024), ss.450-464; Gülşah Parlak Kalkan, “Dil Bilimsel Açıdan Lakaplar: Kilis Yöresi Örneği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.8, (Kasım 2020), ss.199-223; Metin Menekşe, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-Kültürel Bir Ürün Olarak Lakaplar: Birgi Kasabası Örneği (Aile/Sülale İsimleri Listesi İle Birlikte)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.43, (Nisan 2016), ss.819-842.

Gerçekli ve Ayasuret karyelerinde unvan ve lâkaba yönelik bir çıkarım yapılması gerekirse, şöyle bir sonuca varılabilir: Bahsedilen karyelerde molla, hâfız, çoban gibi meslekî unvanların yanı sıra; kel ve kara gibi dış görünüşle alâkalı lâkaplar da kullanılmıştır.

b. Tarım

İzmir ve genel anlamda Batı Anadolu, ziraatın verimli bir şekilde yapılabilmesi hususundaki şartları bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki; Küçük Menderes'in beslediği ve birbirinden farklı bitkilerin ziraatının yapıldığı Ödemiş Kazası, ileri sürülen ifadelerin vücut bulduğu bir bölgedir. Ödemiş'te yapılan ziraata ilişkin detaylı malûmat veren H.1326/M.1908 Tarihli Aydın Vilâyet Sâlnâmesi'ne göre; Ödemiş dâhilinde ziraatı yapılan bitkiler şunlardır:

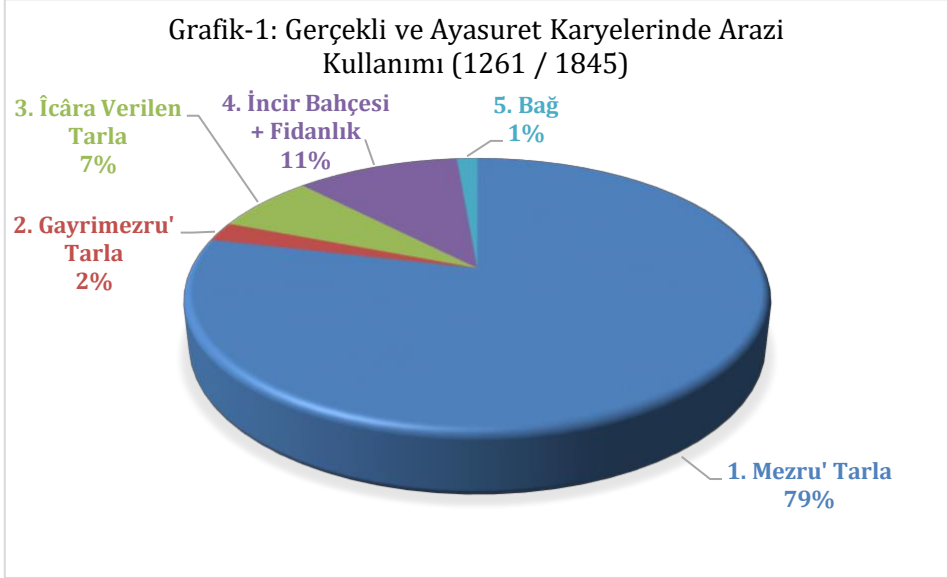
“Ödemiş Kazası arazisinin kuvve-i inbatiyesi[-nin] fevkalâde olmasıyla arpa, bakla, nohud, sisam [susam], her nev'i darı, çavdar, kendir, karpuz külliyyet üzere, hinta [buğday], burçak ve sa'ir mahsûlât vasat derecede husûle gelir. Mısır ile Odesa ve memalik-i ecnebîyyeye binlerce yük taze razakı⁴⁵ ve bey üzümü mahsûlâtı ve Bozdağ'ın milyonlarla kıyyeden ibaret dos/tos [yuvarlak] ve misket elmaları mütecâviz [sınırdış anlamında] kazalara ve bilhassa İzmir'e Birgi ve Balyambolu Nahiyelerinin aşu kestaneleri vilâyetin her tarafına sene nihâyetlerine kadar sevk ve ihraç olunur. Birgi, Bademiye, Üzümlü, Dere ve Balyambolu nar, ayva, armud, şeftali, kiraz, vişne ve sa'ir fevâkih [tatlı meyveler] mütenevvi'a-i külliyyet üzere yetiştirir. Zeytun, incir, üzüm, palamut ve kenevir mahsûlâtı kazanın başluca vâridâtındandır.”⁴⁶

Ödemiş dâhilinde ziraatı yapılan bitkiler, kazanın her köşesinde yetiştirilmemektedir. Nüfus yapısı, arz-talep meselesi ve ziraatın yapılmasındaki gaye, bu noktada önemli bir etkidir. Bahsedilen duruma örnek teşkil eden ve çalışmamızda temas edilen Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, genellikle tahıl ziraatının yapıldığı mahaller olarak karşımıza çıkar. Mezkûr karyelerde ziraatı yapılan bitkiler, şöyle sıralanabilir: Hinta

⁴⁵ Razaki; rezaki dahi denilen ma'ruf üzüm cinsine itlâk olunur [denilir]. Şemseddin Sâmî, 1317: 654. Mehmed Sâlâhi ve diğer müelliflere göre ise; bu üzüm türüne “raziki” denir. Bkz. Mehmed Sâlâhi, III, 1313: 415.

⁴⁶ Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1326/M.1908: 274-275.

[buğday], şâir [arpa], çavdar, kenevir, zeytin⁴⁷, incir, bağ [üzüm]. Arazilerin kullanımına ilişkin grafik ise, aşağıdaki gibidir:

Grafikten yapılabilecek çıkarımlar, şunlardır: Gerçekli ve Ayasuret Karyelerindeki şahsa ait arazilerin tamamına yakını işlenmiştir. Yalnızca Kara Osman Oğlu Halil'e ait 5 dönümlük arazi boş bırakılmıştır ki, bu da %2'lik dilime tekâbül etmektedir.⁴⁸ Toprağın en az miktarda kullanıldığı ziraî üretim, bağcılıktır. Bağcılık, Çınaroğlu Mustafa bin Abdullah'ın 2 dönüm ve Koçanoğlu Ahmed bin Osman'ın da 1 dönüm arazisi üzerinde icra edilmektedir.⁴⁹ Koçanoğlu İbrahim bin Hasan ise, 15 dönümlük tarlasını (%7 oranında) 100 kuruşa kiraya vermiştir. Karyeler genelinde 4 hânenin iştiğal ettiği incir ziraatı, incir bahçesi ve fidanlığına ayrılan araziye ikinci sırada (%11) konumlandırılmıştır.

⁴⁷ Çınaroğlu Mustafa bin Abdullah 8 ve Kel Ahmed'in Oğlu Ahmed 6 adet zeytin ağacına sâhiptir. Başka bir zeytin yetiştiricisi bulunmamaktadır. BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 1.

⁴⁸ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 5.

⁴⁹ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 1, 3.

Tarımsal üretim, ortaklıklara oldukça müsait bir sahadır. Gerçekli ve Ayasuret karyelerinde sâkin ahali, Birgi merkezindeki şahıslarla birtakım ortaklıklara girmişlerdir. Öyle ki; Gerçekli Karyesi'nden Molla Ahmed bin Abdullah ve Çınaroğlu Mustafa bin Abdullah olmak üzere 2 hane; Ayasuret Karyesi'nden de Hacı Halil Oğlu Hacı Mustafa, Koçanoğlu Ahmed bin Osman, Koçanoğlu İbrahim bin Hasan, Hâfız Oğlu Mahmud olmak üzere 4 hane "bil-iştirak ziraat" yapmaktadır. Ortaklaşa yapılan zirâî faaliyetlerin tamamına yakını Birgililerle yapılmış ve bu da mezkûr karyelerde ikamet eden ahaliye katkı sağlamıştır. Tabî, bu durumda devlete ödenecek olan vergi miktarı da artış göstermiştir.

c. Hayvancılık

Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, hayvancılık sektöründe faaliyet göstermiş mahallerdendirler. Ancak, yeri gelmişken belirtilmesi gerekir ki; bu karyeler, hayvancılık sektöründe hacim bakımından çok fazla gelişim gösterememişlerdir. Karyelerin bünyesinde yaşayan nüfusun oldukça az olması, zikredilen durumun yaşanmasında etkili olmuştur. Gerçekli ve Ayasuret üzerinde yetiştirilen hayvan türleri, şunlardır (mukayese için bkz. Grafik-2): Dölsüz kara sığır ineği (15), kara sığır öküzü (12), merkeb (7), kara sığır danası (3) her iki karyede de yetiştirilirken; bargir (4), sağman koyun (40), dölsüz koyun (20), dölsüz camus (2), erkek manda (10) ve tay (2) sâdece bir karyede yetiştirilmektedir.

Sağman koyun ve sığırlardan elde edilen gelirler, 1845 tarihli temettüât defterinde tafsilâtlı olarak kaydedilmiştir. Gerçekli Karyesi'nden Çınaroğlu Mustafa bin Abdullah; 40 baş sağman koyundan 400 kuruş, 20 baş dölsüz koyundan 100 kuruş gelir elde etmiştir.⁵⁰ Yine aynı karyeden Kel Ahmed'in Oğlu Ahmed; 1 baş sağman kara sığır ineğinden 30 kuruş gelir elde etmiştir.⁵¹ Ayasuret Karyesi'nden Çobanoğlu İsmail bin Hasan; 1 baş sağman kara sığır ineğinden yılda 30 kuruş gelir elde etmiştir.⁵²

⁵⁰ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 2.

⁵¹ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 2.

⁵² BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 4.

Hane-1 Sayı-1	Molla Ahmed b. Abdullah	80	0	0	0	0	0	20 0	25 0	80	10 0
Hane-2 Sayı-1	Çınaroğlu Mustafa b. Abdullah	62 0	30 0	6 0	6 0	16 0	15 0	0	0	60	0
Hane-3 Sayı-1	Kel Ahmed'in Oğlu Ahmed	70 0	0	0	0	60	80	0	0	0	0
Ayasuret (Türkönü) Karyesi											
Hane	Aile Reisinin Adı	Mezru' Tarla		Bağ		Zeytun Eşcarı		İncir Bahçesi		Ortak Ziraat	
		60	61	6 0	6 1	60	61	60	61	60	61
Hane-1 Sayı-1	Hacı Halil Oğlu Hacı Mustafa	11 20	85 0	0	0	0	0	20 0	50	0	10 0
Hane-2 Sayı-1	Koçanoğl u Ahmed b. Osman	28 0	95	5 0	5 0	0	0	50	50	107 0	17 0
Hane-3 Sayı-1	Çobanoğl u İsmâil bin Hasan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hane-4 Sayı-1	Koçanoğl u İbrahim bin Hasan	0	0	0	0	0	0	0	0	160	25 0

Hane-5 Sayı-1	Kara Osman Oğlu Hasan	0	0	0	0	0	0	25 0	25 0	0	0
Hane-6 Sayı-1	Hâfız Oğlu Mahmud	15 0	10 5	0	0	0	0	0	0	600	25 0
Hane-7 Sayı-1	Mahmud Oğlu Nebî	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Çobanoğlu İsmâil bin Hasan ve Mahmud Oğlu Nebî, geçimini rençberlikten temin ettikleri için tarla ekim-dikimiyle uğraşmamışlardır. Koçanoğlu İbrahim bin Hasan ise, elindeki 15 dönümlük arazisini kiraya vermiş ve bu icardan da senede 100 kuruşluk gelir elde etmiştir. Kara Osman Oğlu Hasan'ın da 5 dönümlük ekilmemiş bir tarlası vardır ki; bu tarlada "iki senede bir ziraat yapıldığı" notu, temettüât defterine kaydedilmiştir.

Gerçekli ve Ayasuret karyelerinde meslekî azınlık durumunda olan rençberlerdem Çobanoğlu İsmâil bin Hasan 900 kuruş ve Mahmud Oğlu Nebî ise, 500 kuruş gelir elde etmiştir.

Temettüât defterinde kaydedildiği üzere; Gerçekli Karyesi'nin toplam temettüâtı 4845 kuruş⁵³ ve Ayasuret Karyesi'nin toplam temettüâtı da 7557 kuruştur.⁵⁴ Gerçekli Karyesinde elde edilen temettüâtın 847 kuruşu "vergi-i mahsusa" kapsamında değerlendirilirken; Ayasuret Karyesi'nde elde edilen temettüâtın da 1400 kuruşunun "vergi olarak toplanması gerektiği" tespit edilmiştir.⁵⁵

SONUÇ

Temettü sayımları neticesinde ortaya çıkan temettüât defterleri, mahallî tarihin sosyo-ekonomik varlığını tespit etmek hususunda ciddî bir

⁵³ Defterde 4850 yazmaktadır. Büyük ihtimâlle, hesapta kolaylık olması için yuvarlanmıştır.

⁵⁴ Defterde 7560 yazmaktadır. Büyük ihtimâlle, hesapta kolaylık olması için yuvarlanmıştır.

⁵⁵ BOA.ML.VRD.TMT. d.01627, 1261: 2, 5.

“yol gösterici” mahiyetindedirler. Defterlerin böylesi önemli bir mevkie konumlandırılmasının gerekçesi ise; temettüât defterlerinin, konu edinilen bölge ahalisinin isim, unvan ve dolayısıyla kültürel kimlik bilgisi ile orada yaşayan insanların sâhip oldukları mal varlıkları, uğraştıkları işler, yetiştirdikleri ürünler ve bu ürünlerin kaç dönümlük arazide yetiştirildiği, besledikleri hayvanlar gibi bilgileri içermesidir. Ancak, yeri gelmişken belirtmelidir ki; sâdece birkaç merkez mahallenin/karyenin temettüâtının incelenmesi, bir bölgenin sosyo-ekonomik vaziyeti hakkında genel bir çıkarıma varılabilmesi hususunda yeterli olmayacaktır.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere; Ödemiş dolaylarının temettüâtı, genellikle merkez mahalleler göz önüne alınmak suretiyle incelenmektedir. Civardaki karyelere ilişkin olarak; temettüât ve sair araştırmaların yapılmasının, bölgenin panoramasını çıkarmak hususunda daha verimli olacağı kanaatindeyiz. Öyle ki, Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) karyelerinin temettüâtını inceleyen bu çalışma da bahsedilen kanaatin “fiiliyata dönüşmesi” amacıyla kaleme alınmıştır.

Karyelerin içtimaî durumu hakkında “genel bir çerçeve” çizebilecek olan isimlere, unvanlara ve gerçekleştirilen iktisadî faaliyetlere bakılırsa; Gerçekli ve Ayasuret karyeleri, “Müslüman” kimliğine sâhip yerleşimler arasında bulunmaktadırlar. Hacı, hâfız gibi unvanlar ile Ahmed, Mahmud, Hasan gibi isimlerin kullanılması ve bölge ahalisinin tarım ile hayvancılık faaliyetlerini icra etmesi, ileriye sürülen ifadeyi kanıtlamaktadır. Yalnızca bölgedeki iki hanede bahsedilen alanlardan hâriç bir meslekî gelir gösterilmektedir ki; bu, yine tarımla bağlantısı olan rençberlikten gelmektedir. Tarımın bu kadar hayatî bir geçim kaynağı olduğu yerde toprakların kullanılmasına atfedilen önem, oldukça fazla olsa gerektir. Öyle ki; Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) karyelerinde bulunan ve temettüât defterinde kayıtlı olan arazilerden yalnızca %2’lik kısmının “gayrimezru’ (ekilmemiş/boş) arazi” olarak gözükmesi, bahsedilen durumu doğrulamaktadır. Bu topraklar üzerinde buğday, arpa, çavdar gibi tahıllara dönük icra edilen tarım faaliyetlerinde incir, üzüm, zeytin ve kenevir de hatırı sayılır bir yer tutmaktadır. Hayvan çeşitliliği hususunda “ideal bir vaziyette” bulunan hayvancılık faaliyetleri ise, ehlileştirilen/beslenen hayvan sayısı hususunda aynı durumda değildir. Her iki karyenin de hayvancılığı göz önüne alınırsa; koyunun, “açık ara en fazla beslenen hayvan” olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bölgenin görece engebeli araziye sâhip olması ve küçükbaş hayvancılığın daha az zahmet

gerektirmesi (büyükbaş nazaran), bahsedilen durumda etkili olmuş olacaktır.

Netice itibarıyla; Ödemiş Kazası ve Birgi Nahiyesi'ne bağlı bulunan Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) karyeleri, Müslüman kimliğini taşımakta ve tarım ile hayvancılık faaliyetlerine bağlı bir yaşam sürmektedirler. Bu durum, XIX. asrın ilk yarısını konu edinen 1845 tarihli temettüât defterinde açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BOA.NFS. d.2997 (Defter Tarihi: H.1246)

BOA.ML.VRD.TMT. d.01627 (Defter Tarihi: H.1261)

II. Resmî Yayınlar

Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, R.1307/M.1891

Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1315/M.1897

Aydın Vilâyet Sâlnâmesi, H.1326/M.1908

III. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Adıyeke, 2000 Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, S.11, (2000), ss.769-787.

Barkan, 1953 Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953.

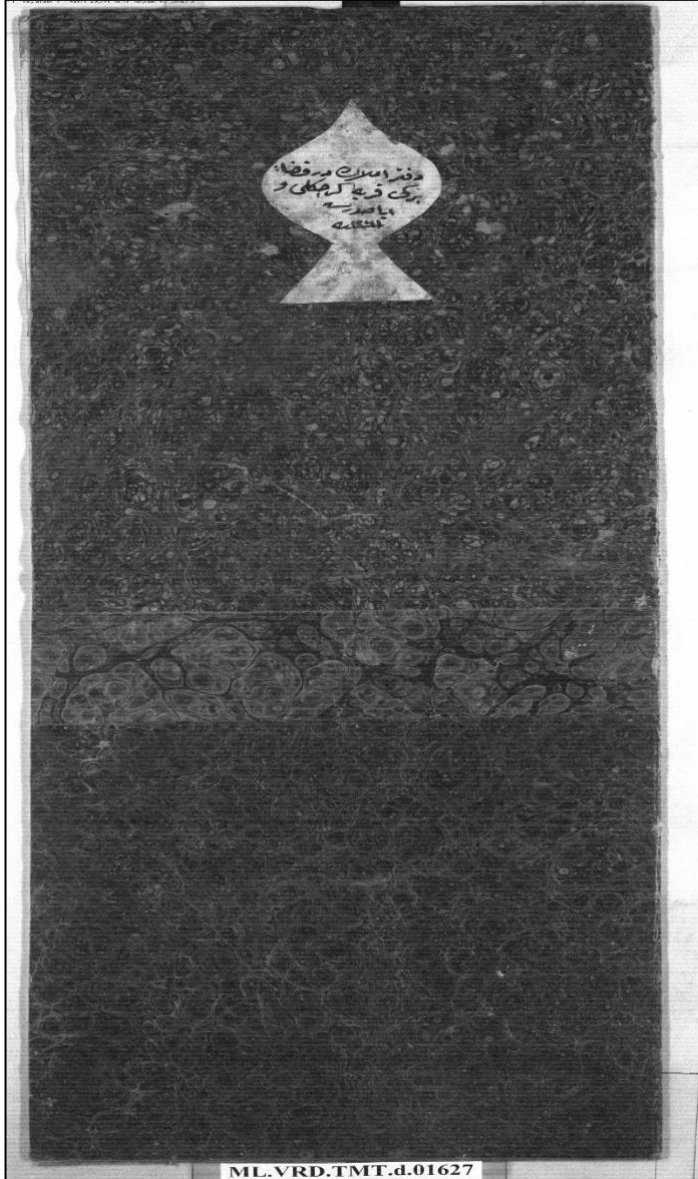
- Baykal, 1981 Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981.
- Gençsoylu, 2009 Zehra Gençsoylu, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Birgi Kazası*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2009.
- Kılıç, 2021 Merve Kılıç, *Hurufat Defterlerine Göre Birgi Kazası (1691-1835)*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2021.
- Köprülüzâde Mehmet Fuad, 1928 Köprülüzâde Mehmet Fuad, "Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C.2, (1928) ss.1-32.
- Kütükoğlu, 1995 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C.LIX, S.225, (1995) ss.395-413.
- Mehmed Sâlâhi, II, 1313 Mehmed Sâlâhi, *Kâmus-u Osmanî*, C.II, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1313.
- Mehmed Sâlâhi, III, 1313 Mehmed Sâlâhi, *Kâmus-u Osmanî*, C.III, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1313.
- Merçil, 1991 Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Meriç, 1988 Recep Meriç, "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi*, C.4, S.1, (1988), ss.202-213.
- Ocak, 1991 Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, ss.110-116.

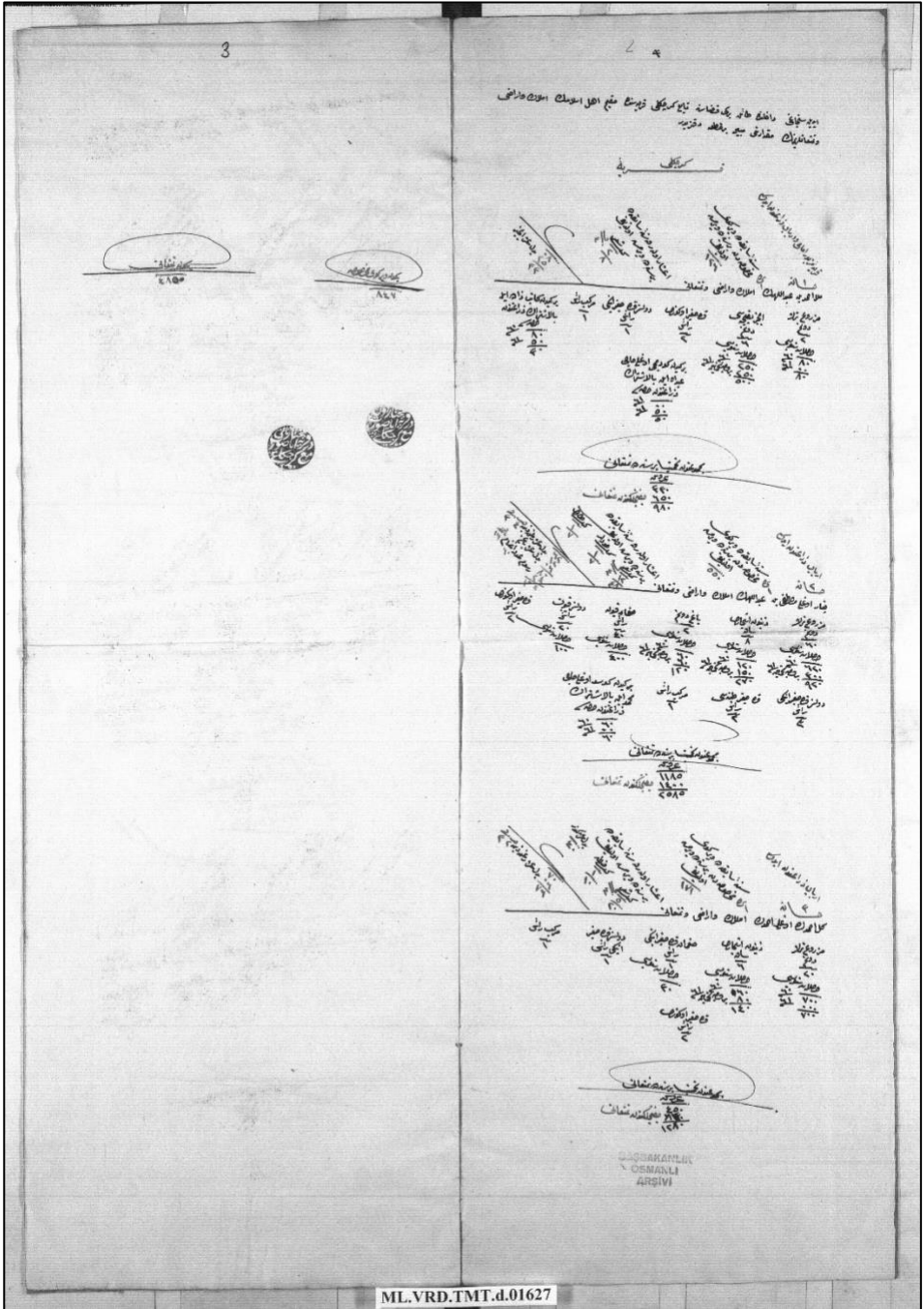
- Ostrogorsky, 2006 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- Pakalın, 1993 Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C.III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993.
- Ramsay, 1960 William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, Çev.: Mihri Pektaş, MEB Yayınları, İstanbul, 1960.
- Sevin, 2001 Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Şemseddin Sâmi, 1318 Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1318.
- Telci, 1999 Cahit Telci, "XVI. Yüzyıl Başlarına Ait Birgi Kazası Evkâf Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XIV, İzmir, (1999), ss.203-260.
- Umar, 1993 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Üreten, 2016 Hüseyin Üreten, "Tmolos'ta Saklı Kutsal Bir Kent "Dioshieron": Bir Grup Sikkenin Yansımasında Roma Dönemi Yunan Dinsel İnançları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.44, (Haziran 2016), ss.562-578.
- Yıldız, 2024 Samet Yıldız, *Aydın Vilâyet Sâlnâmelerinin Işığında Kiraz*, Efe Ofset, İzmir, 2024.

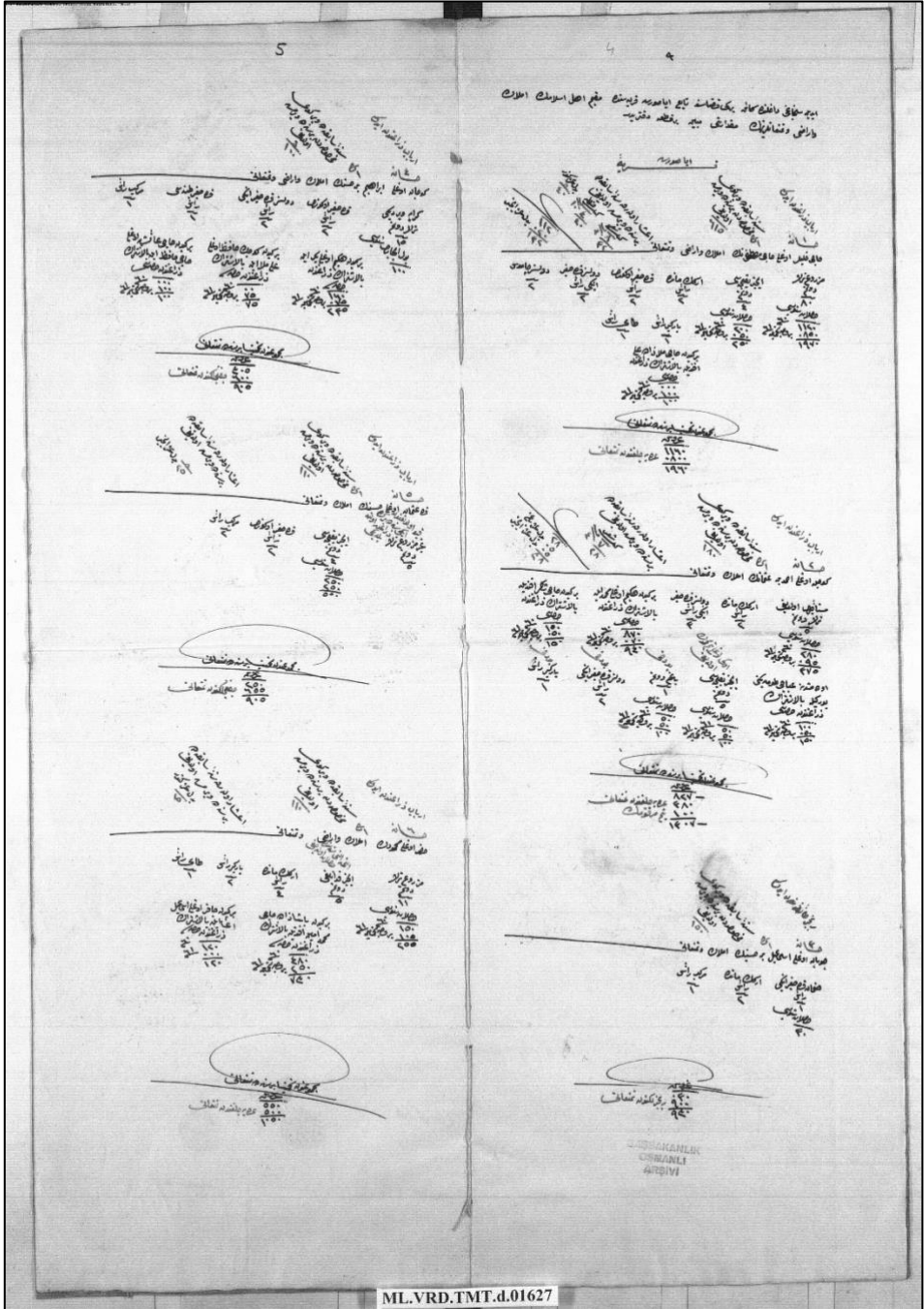
EKLER

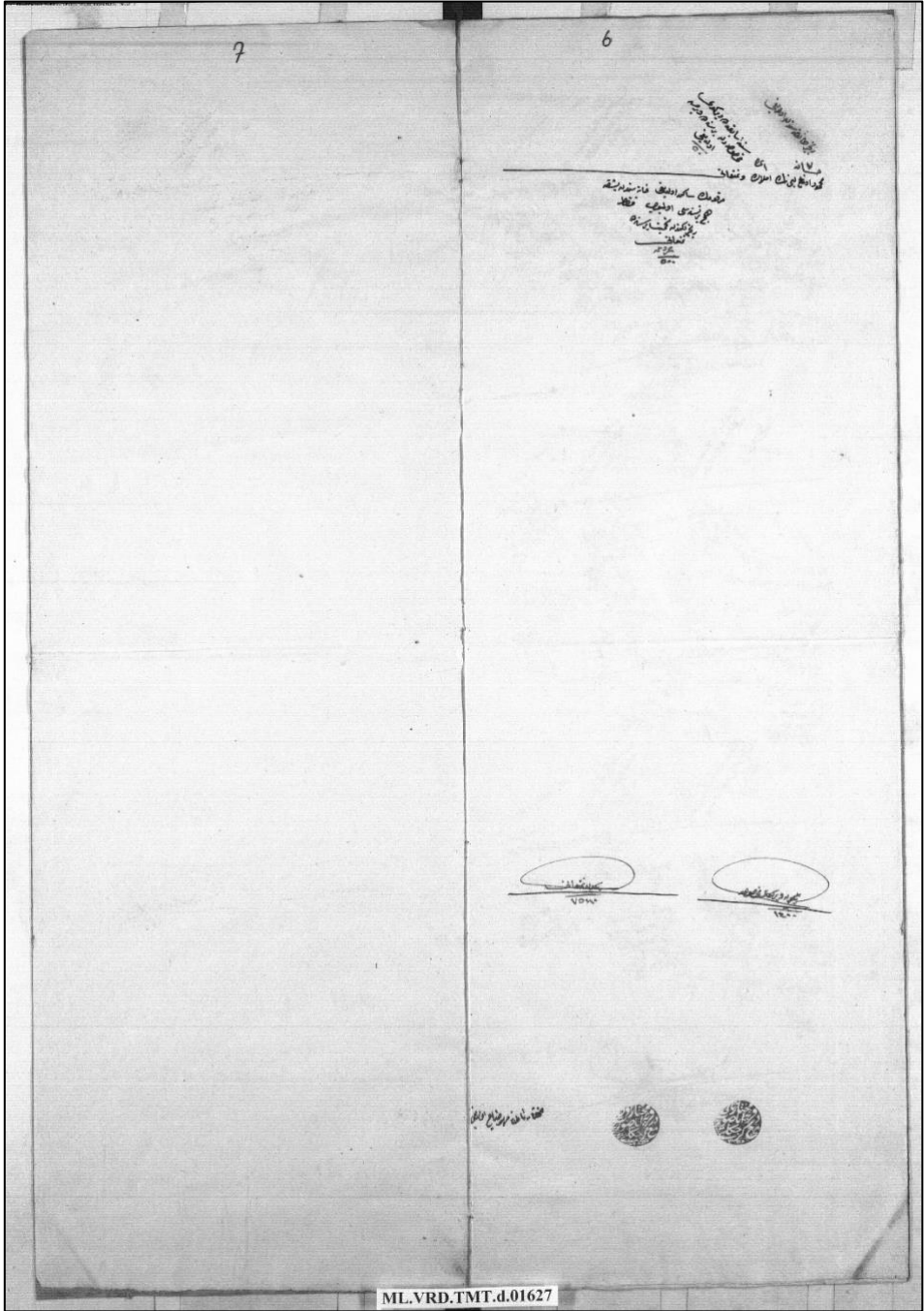
EK - 1

Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) Karyelerine İlişkin Temettüât Defteri

Dergi Yayın İlkeleri

Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin yayın organı olan İzmir Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma, kongre-sempozyum haberleri ve ölüm haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Derginin dili Türkçedir. Gerekliğinde Batı dillerinde de makale yayımlanabilir. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özet ile anahtar kelimeler konunun uzmanı iki hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir. Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler yüksek çözünürlükte (JPG), teslim edilmelidir. Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Sayfa Düzeni:

Üst: 3 cm, Sol: 2 cm

Alt: 3 cm, Sağ: 2 cm

Boyut: 16,5 X 24 cm

Üstbilgi: 2 cm, Alt bilgi: 2 cm

Makale başlığı: 14 punto

Yazar adı: 11 punto Cambria

Metin yazı tipi: Cambria, 11 punto

Dipnotlar: 9 punto

Atıfta bulunan metinlerin kısaltılmış kaynakçası dipnot olarak verilmelidir. Dipnotlar:

Tek yazarlı kaynak : Uzunçarşılı 1957, 23; Karal 1940, 234

İki yazarlı kaynak : Bilge ve Kaynak 2000, 11-12.

İkiden fazla yazarlı kaynak : Hamilton vd. 1957, 345 vd.

Birden fazla cildi olan kaynak : Ünal 2002, I; 23-24, Lev.12.

Birden fazla baskısı olan kaynak : Kınal 1982 (2. Baskı), 87, res.23.

Yazarın aynı yılda basılmış eserleri : Alkım 1990a, 45; Alkım 1990b, 90.

Kaynakça oluştururken yazarın soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Kaynakça:

Kitaplarda : Akdağ 1975 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyanları"*, İstanbul; Bilgi Yayınevi,1975.

Çeviri Eserlerde : Jorga 2005 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe, C.5, 2005.

Makalelerde : İncik 1964 Halil İncik "Sened-i İttifak ve
Gülhane-i Hatt-ı Hümâyûnu" *BELLETEN*, C.XXVIII, S.112, Ankara; TTK, 1964, 603-622.

Tezlerde : Çınar 2000 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk
Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2000.

Tüm yazışmalar ve makaleler için adres:

Ege Üniversitesi

İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi

Gençlik Caddesi No:19, Bornova İzmir

Telefon: 0232-324-72-24

E-mail: izmiraum@mail.ege.edu.tr

izmiraum@gmail.com